

BİLGE STRATEJİ

Cilt 5, Sayı 9, Güz 2013

BİLGE ADAMLAR
STRATEJİK ARAŞTIRMALAR MERKEZİ

BİLGE STRATEJİ

Jeopolitik, Ekonomi-Politik ve Sosyo-Kültürel Araştırmalar Dergisi

Geo-Politics, Political Economy and Socio-Cultural Research Journal

Cilt 5, Sayı 9, Güz 2013 / *Vol.5, No.9, Fall 2013*

ISSN: 1309-212X

İmtiyaz Sahibi / Published By: Bilge Adamlar Stratejik Araştırma Eğt. Dan. Tan. Lob. ve Org. Hiz. A.Ş

Editör / Editor: Doç. Dr. Atilla SANDIKLI

Yardımcı Editör / Associate Editor: Hasan ÖZTÜRK

Yayına Hazırlayanlar / Editorial Staff: Orhan DEDE – Erdem KAYA – Emine AKÇADAĞ
Ali SEMİN – Seçkin BERBER – Alp YÜCEKAVAS – Aşlıhan P. TURAN – Türkan BUDAK
Selim VATANDAŞ – Ömer Faruk TÜRK – Emine ARI – Suheyb AYAZ – Bekir ÜNAL

Grafik Tasarım / Graphic Designer: Sertaç DURMAZ

Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi

Mecidiyeköy Yolu Caddesi, Celil Ağa İş Merkezi, No:10, Kat:9, Daire:36-38, Mecidiyeköy-İSTANBUL

www.bilgesam.org | www.bilgestrateji.com | bilgesam@bilgesam.org

Tel: 0 212 217 65 91 - Faks: 0 212 217 65 93

Baskı / Printing House: Ecem Basın Yayın Reklamcılık

Hadımköy Yolu Mahallesi San. 1 Bulvarı 169. Sokak No: 3 Büyükçekmece-İSTANBUL

Tel: 0 212 886 20 10 - 0 212 886 20 05

Bilge Strateji yılda iki kere Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi (BILGESAM) tarafından yayınlanan hakemli bir dergidir. EBSCOhost, Columbia International Affairs Online (CIAO) ve ASOS tarafından taranmakta ve dizinlenmektedir. Dergide ifade edilen görüş ve fikirler yalnızca yazarlara aittir, BILGESAM'ın düşünce ve politikasını yansıtan metinler olarak değerlendirilemez.

© Bilge Strateji'nin tüm hakları saklıdır. İzinsiz yayımlanamaz. Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

BILGESAM's Wise Strategy Journal is a peer-reviewed journal published on a biannual basis.

This Journal is currently indexed by EBSCOhost, Columbia International Affairs Online (CIAO) and ASOS databases.

The opinions expressed herein are those of the author and do not necessarily reflect the views and policies of BILGESAM.

© All rights reserved. No portion of this publication may be reproduced, copied, transmitted without the written permission of

BILGESAM.

BİLGE STRATEJİ

Danışma Kurulu	Salim DERVİŞOĞLU <i>E. Oramiral</i>
<i>Advisory Board</i>	İlter TÜRKMEN <i>E. Bakan/Büyükelçi</i>
	Kutlu AKTAŞ <i>E. Bakan/Vali</i>
	Oktar ATAMAN <i>E. Orgeneral</i>
	Sabahattin ERGİN <i>E. Koramiral</i>
	Sönmez KÖKSAL <i>E. Büyükelçi</i>
	Güner ÖZTEK <i>E. Büyükelçi</i>
	Özdem SANBERK <i>E. Büyükelçi</i>
	Prof. Dr. Sami SELÇUK <i>Bilkent Üniversitesi</i>
	Prof. Dr. Ali KARAOSMANOĞLU <i>Bilkent Üniversitesi</i>
	Prof. Dr. Ersin ONULDURAN <i>Ankara Üniversitesi</i>
	Prof. Dr. İlter TURAN <i>İstanbul Bilgi Üniversitesi</i>
	Prof. Dr. Nur VERGİN
	Prof. Dr. Orhan GÜVENEN <i>Bilkent Üniversitesi</i>
	Prof. Dr. Çelik KURTOĞLU

Hakem Kurulu	Prof. Dr. M. Oktay ALNIAK <i>Bahçeşehir Üniversitesi</i>
<i>Peer Review Board</i>	Prof. Dr. Mustafa AYDIN <i>Kadir Has Üniversitesi</i>
	Prof. Dr. Salih AYNURAL <i>Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesi</i>
	Prof. Dr. Erhan BÜYÜKAKINCI <i>Galatasaray Üniversitesi</i>
	Prof. Dr. Hasret ÇOMAK <i>Kocaeli Üniversitesi</i>
	Prof. Dr. Beril DEDEOĞLU <i>Galatasaray Üniversitesi</i>
	Prof. Dr. Fuat KEYMAN <i>Sabancı Üniversitesi</i>
	Prof. Dr. Alexander KORNILOV <i>Nizhniy Novgorod State University-Rusya</i>
	Prof. Dr. Robert OLSON <i>Kentucky University-ABD</i>
	Prof. Dr. Oktay UYGUN <i>İstanbul Üniversitesi</i>
	Prof. Dr. Hakan YILMAZ <i>Boğaziçi Üniversitesi</i>
	Prof. Dr. Bülent GÖKAY <i>Keele University-İngiltere</i>

Prof. Dr. Mustafa KİBAROĞLU *Okan Üniversitesi*

Prof. Dr. Nurşin ATEŞOĞLU GÜNEY *Yıldız Teknik Üniversitesi*

Prof. Dr. Yaşar ONAY *Haliç Üniversitesi*

Doç. Dr. Rhita BOUSTA *Université Lille 2 Droit et Santé – Fransa*

Doç. Dr. Cenap ÇAKMAK *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi*

Doç. Dr. Bekir GÜNAY *İstanbul Üniversitesi Avrasya Enstitüsü*

Doç. Dr. Geun LEE *Seoul National University-Güney Kore*

Doç. Dr. Atilla SANDIKLI *Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi*

Doç. Dr. Fatih ÖZBAY *İstanbul Teknik Üniversitesi*

Doç. Dr. Özden Zeynep OKTAV *Yıldız Teknik Üniversitesi*

Yrd. Doç. Dr. İhsan ÇOMAK *TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi*

Yrd. Doç. Dr. Reha YILMAZ *Çankırı Karatekin Üniversitesi*

Yrd. Doç. Dr. Süleyman ELİK *Medeniyet Üniversitesi*

Dr. Lutz MEZ *Freie Universität Berlin-Almanya*

Dr. Frederick ANSCOMBE *Birkbeck College, University of London*

Dr. Mohammed M. HASANEN *Gulf University for Science and Technology – Kuveyt*

Yayın Kurulu

Prof. Dr. Ali KARAOSMANOĞLU *Bilkent Üniversitesi*

Editorial Board

Prof. Dr. Hasret ÇOMAK *Kocaeli Üniversitesi*

Doç. Dr. Atilla SANDIKLI *Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi*

Doç. Dr. Cenap ÇAKMAK *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi*

Editör'den...

Türkiye'nin aktif dış politika izlediği dönemlerden birisi de Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Orta Asya'daki Türki cumhuriyetlerin bağımsızlıklarını kazandığı 1990'lı yıllardır. Gerek Türkiye'nin iç şartları gerekse uluslararası sistemden kaynaklanan şartlardan dolayı Türkiye son dönemlerde Orta Asya ülkeleriyle ilişkilerini beklendiği ölçüde ilerletmemiştir. Arap Baharı olarak adlandırılan halk hareketleri ve Orta Doğu'da Irak'ta ve Suriye'de yaşanan şiddet olayları da Orta Asya devletlerini Türkiye gündemi dışında tutmuştur.

Beklenen ölçüde gelişmeyen ilişkileri canlandırma adına Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan Nisan 2013'te Moğolistan'ı ziyaret etmiştir. Bu ziyaret sonrası ilişkileri canlı tutma adına Moğolistan Milli Güvenlik Konseyi bünyesinde faaliyet gösteren Stratejik Araştırmalar Enstitüsü'nden bir heyet, 31 Mayıs 2013 günü Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Stratejik Araştırmalar Merkezi ve Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi (BİLGESAM) tarafından BİLGESAM merkezinde düzenlenen bir çalıştay düzenlemiştir. Çalıştayda Türkiye ile Moğolistan arasındaki ilişkiler masaya yatırılmış, ilişkilerin geliştirilmesine dönük görüşler tartışılmıştır.

Bu kapsamda Orta Asya cumhuriyetlerini Türkiye gündemine taşıma adına Bilge Strateji dergisinde Moğolistan özelinde konuyu ele almak istedik. Çünkü Moğolistan Türkiye'yi üçüncü komşu olarak tanımlayacak kadar kendine yakın görmektedir. Bu doğrultuda Emre İşeri ve Ömer Faruk Türk tarafından kaleme alınan iki makale Moğolistan'ı Türkiye'de akademik çevrelerin gündemine getirecektir. Emre İşeri, Türkiye ile Moğolistan arasındaki ilişkileri genel bir çerçeveye oturtarak mevcut resmi bizlere sunmakta, iki ülke arasında özellikle ekonomik ilişkilerin geliştirilebileceği alanları işaret etmektedir. Ömer Faruk Türk ise makalesinde Moğolistan'ın Rusya ve Çin gibi iki önemli güç arasında sıkışmışlığı ülke politikalarına yansımaları ele almaktadır. Umarız bu iki makale az da olsa Türkiye'de akademik çevrelerde Moğolistan üzerine yapılan çalışmalara katkıda bulunur. Türkan Budak ise Orta Asya'yı jeoekonomi çerçevesinde ele alarak bu coğrafyada uluslararası sistemin önemli aktörlerinin ne tür ekonomik politika takip ettiklerini tartışarak Orta Asya'da yaşananları analiz etmekte ve Türkiye'ye öneriler sunmaktadır.

Son yıllarda Orta Doğu şüphesiz halk ayaklanmaları ile anılır haldedir ve yapılan tartışmalardan birisi de bu sürecin nasıl adlandırılacağıdır. Orta Doğu çalışmalarında saygın bir isim olan tarihçi Martin Bunton tam da bu adlandırma sorunu üzerine yoğunlaştığı makalesinde sürecin Arap Baharı, Arap Uyanışı veya Arap Devrimi olarak adlandırmayı farklı boyutlarıyla tartışmaktadır. Olga Gulina ise Rusya ile gelişen ilişkilerimize rağmen Türkiye kamuoyunda fazla bilinmeyen Başkurdistan özerk bölgesini ve bu özerk devletteki dil ve kültürel çoğulculuğu masaya yatırmaktadır. Gulina makalede Başkurdistan'da yaşayan etnik grupların dil konusunda uzlaşmalarını Tatarlar ve Başkurdlar üzerinden incelemektedir.

Nükleer enerji programının silahlanma yönünde olduğu kaygısı yüzünden uluslararası kuruluşlar ve BM Güvenlik Konseyi daimi üyeleri tarafından baskı altında olan İran'da Haziran ayında cumhurbaşkanlığı seçimleri yapıldı. Seçimler sonrası işbaşına gelen yeni cumhurbaşkanı uluslararası yaptırımların ülke üzerindeki etkisini ve uluslararası baskıyı azaltmaya çalışacaktır. Seçkin Berber, uluslararası yaptırımların İran ekonomisi üzerindeki etkisini ele aldığı makalede İran'ın farklı sektörlerinin yaptırımlardan nasıl etkilendiğini incelemektedir. Ümit Alperen ise Orta Doğu'ya coğrafi olarak uzak olmasına rağmen uluslararası siyasette artan etkinliği ile Çin'in Arap Baharı olarak adlandırılan halk hareketlerine bakışı özelinde Çin'in Orta Doğu politikasını tartışmaktadır. Alperen, Çin'in Orta Doğu politikasının temelinde ülkenin 20. yüzyılın ortalarında belirlediği prensiplerin etkisini vurgulamakta ve izlenen dengeli dış politikayı analiz etmektedir.

Bu sayının kitap değerlendirmelerinde ilk olarak Time dergisi editörü Fareed Zakaria'nın ilk olarak 2009'da yayımlanan, ancak Türkçeye yeni çevrilen Post Amerikan Dünya kitabı tanıtılmaktadır. Amerika Birleşik Devletleri'nde 2012 yılında yapılan başkanlık seçimlerinde başkan Obama'nın elinde bu kitabın görülmesi kitaba olan ilgiyi artırdı. Diğer kitap değerlendirmesi ise Afrika'da görev yapan başarılı İngiliz gazeteci Mary Harper'ın Getting Somalia Wrong başlıklı kitabı. Türkiye'nin 2011 yazında yaşanan kıtlık ile yardım elini uzattığı Somali'de yaklaşık 20 yıllık devletsizlik ardından yeniden ayağa kalkmaya çalışan Somali'nin sosyal, ekonomik ve siyasi yapısının anlaşılması için önemli bir kitap.

İstifade etmeniz ve bir sonraki sayıda görüşmek ümidiyle,

Doç. Dr. Atilla SANDIKLI
BİLGESAM Başkanı

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Yorumlar / Commentaries

İran'ın Nükleer Programı ve Türkiye <i>Mustafa KİBAROĞLU</i>	1
Türkiye'nin Nükleer Silahlanmaya Bakışı <i>Sinan ÜLGEN</i>	9

Makaleler / Articles

“Spring”, “Awakening” or “Revolution” : Frames of Reference for Understanding the Arab Uprisings <i>Martin BUNTON</i>	15
Attitudes toward Language and Cultural Pluralism in the Republic of Bashkortostan <i>Olga R. GULINA</i>	27
Trading with a Virtual Neighbor: Mongolia in Turkey's New Foreign Economic Policy in a Polycentric World <i>Emre İŞERİ, Oğuz DİLEK</i>	45
Yaptırımların İran Ekonomisine Etkisi <i>Seçkin BERBER</i>	61
Çin Dış Politikası'ndan Arap Halk Ayaklanmalarına Bir Bakış <i>Ümit ALPEREN</i>	85
Moğolistan'ın Jeopolitiği ve Dış Politika Vizyonu <i>Ömer Faruk TÜRK</i>	105
Orta Asya'da Küresel Jeoekonomik Rekabet ve Türkiye <i>Türkan BUDAK</i>	125

Kitap Değerlendirmeleri / Book Reviews

Amerika Sonrası Dünya / Fareed Zakaria <i>Selim VATANDAŞ</i>	143
Getting Somalia Wrong / Mary Harper <i>Emine ARI</i>	149

İran'ın Nükleer Programı ve Türkiye

Prof.Dr. Mustafa KİBAROĞLU*

İran, nükleer çalışmaları nedeni ile günümüzde, uluslararası kamuoyunun önemli gündemlerinden biri haline gelmiştir ve bu yönüyle de önemini hala korumaktadır. Peki, İran nükleer çalışmalarıyla dünyanın gündemine nasıl bu şekilde oturmuştur? Nükleer programını uluslararası anlaşmalarına aykırı olarak mı yapıyor yoksa sahip olduğu imkân kabiliyetlerinin kullanılması konusunda ortaya koyduğu niyetler mi sorun yaratıyor?

Nükleer Teknolojinin Geçmişi ve İran Üzerine

Nükleer silah, uluslararası arenada ilk defa Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) Japonya'yı 1945 yılında vurmasıyla tanınmıştır. ABD'nin ardından 1949 yılında Sovyetler Birliği (SSCB) ve daha sonraları 1952'de Birleşik Krallık, 1960'da Fransa, 1964'te de Çin nükleer silah denemeleri yapıp, bu güce sahip olduklarını ispat etmiştir. Ancak ABD'nin 1945'teki nükleer silah kullanımının hemen ardından belirlediği ve Birleşmiş Milletler'in (BM) ilk toplantısında gündeme taşıdığı politika, nükleer silah üretiminin önüne geçmek olmuştur. Bu kapsamda SSCB ile uzun uzadıya görüşmüş olmasına rağmen ABD, 1949'da bu ülkenin nükleer silah üretmesinin önüne geçememiştir. SSCB her ne kadar nükleer teknolojinin yayılması ve kontrolünün ABD'de olmayacağını gösterse de ABD, kendi uyguladığı politika ile 1947 yılında bir yasayı geçirek, tek taraflı olmak üzere Amerikan devlet ya da özel kuruluşlarının başka ülkelere nükleer teknoloji satmasını engellemiştir. Fakat bu politika dünyanın nükleerleşmesinin önüne geçememiştir. Bunun sebebi ise, nükleer teknoloji geliştiren Fransa, Kanada, Almanya gibi ülkelerin bu teknolojiyi Pakistan, Hindistan gibi diğer ülkelere ihraç etmesidir. ABD iç politikasında da, yüksek maliyeti olan bu teknolojinin ihracının engellenmesi, eleştirilen bir politika haline gelmiştir. Bu durum karşısında yeni

* Okan Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölüm Başkanı

bir karar alan ABD, 8 Aralık 1953 tarihinde BM Genel Kurulu'nda bir konuşma yaparak, nükleer teknolojiyi tüm dünyanın barışçıl bir şekilde paylaşma hakkının olduğunu belirtmiş ve nükleer teknoloji ihracının önünü açmış; Eisenhower, bölgesel müttefikliği ele alan doktrini çerçevesinde İran ile ilişkilerini geliştirmeye yönelik girişimlerde bulunmuştur. ABD ilk olarak 1950'li yılların ortalarında İran ile nükleer alanda işbirliği imzalamıştır. İran Şah'ı, Mısır lideri Nasır'ı ve Sovyetler Birliği'ni bahane ederek sürekli olarak Amerika'dan daha yüksek miktarda silah ve daha yakın işbirliği taleplerinde bulunmuştur.

Bu noktada Nükleer Silahların Yayılması (NPT) Antlaşması'ndan da kanaatimce bahsetmek gereklidir. Bu antlaşmanın ülkeler üzerinde şöyle bir etkisi olmuştur: Antlaşmadan doğan hak ve yükümlülüklerini kullanmak isteyen ve nükleer teknolojilerini geliştiren ülkeler gittikçe çoğalmaya başlamıştır. 1968 yılında imzalanılan 1970 yılında yürürlüğe giren Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Antlaşması'na göre 1 Ocak 1967 öncesinde nükleer teknoloji geliştiren devletler silah sahibi olabilmektedir. Bu tarihten sonraki zenginleştirmeler nükleer silaha arındırılmış olarak geliştirmelerini yapabilecektir. Peki, nükleer güç bu kadar önemli ise devletler neden nükleer silahı reddedip 1970 yılında yürürlüğe giren NPT'ye taraf olmuştur? Başka ülkeler nükleer silah yapmışken, diğer devletler nükleer silah yapmama kararını neden verir? Bu soruların cevabı şudur: 1970'lerde nükleer bilim yüksek düzeyde bilgi, altyapı ve eğitim gerektirmekteydi. Birçok ülke, zaten nükleer enerjiyi kuracak kapasitesi olmadığını düşünerek, antlaşmaya taraf oldu ve nükleer silah yapmama niyetlerini belirterek nükleer teknolojinin faydalarından istifade etme yolunu seçti. Çünkü eğer nükleer silah sahibi olmayan devlet statüsüne girilir ve buna uyulursa, nükleer silah sahibi olma hakkı olan devletler tarafından, nükleer alandaki her türlü bilgi paylaşılacaktır. Aksi takdirde devletlerin bu teknolojiyi alma hakkı bulunmamaktadır. NPT'ye taraf ülkeler antlaşmaya uygun davrandıklarını göstermek için de Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı'nın (IAEA) denetlemelerini kabul etmekte, dolayısıyla ülkeler nükleer silah yapmama garantisi karşılığında nükleer teknoloji alma hakkına sahip olmaktadır.

İran ve Nükleer Teknoloji

İran Şahı'nın nükleer enerjiye yönelik politikaları; hem bilimsel açıdan bir birikim olmadığı için hem de sadece büyük güçlerin elinde bulunan bir teknoloji olduğu için sekteye uğramıştır. Yom Kippur Savaşı'nı takip eden günlerde OPEC krizinin yaşanması, İran'ın petrol gelirlerinin dörde beşe katlanmasını ve kendine olan güvenini artmasını beraberinde getirmiş; dolayısıyla 1970 tarihiyle beraber İran nükleer enerji konusundaki girişimlerini üst düzeylere çıkarmıştır.

Petrol gelirlerinin de getirdiği etki ile İran 20 yılda 20.000 megavatlık nükleer santral inşa politikasını dillendirmeye başlamış ve İran bu politika için yüksek miktarda kaynak ayırmıştır. Bu noktada, 20.000 megavati karşılaştırmak açısın-

dan şöyle bir çıkarım yapabiliriz: Türkiye'nin, Akkuyu'da kuracağı dört reaktör 4.800 megavat enerji üretecektir ve o zamanlar İran'da bugünkü gibi 1.000 küsur megavatlık reaktörler değil de 400-600 megavatlık reaktörler kurulması planlanmaktaydı. Dolayısıyla burada 20-25 adet, 5 ila 7 santralden oluşan nükleer altyapıdan bahsedilmekteydi. Devasa bir pastanın ortaya çıktığını gören gerek ABD gerekse Avrupa ülkeleri, pastadan en büyük payı alabilmek için İran şahının kapısını aşındırmıştır. Bu dönemde ABD daha çok yakınlaşmak adına İran'a silah, uranyum zenginleştirme teknolojisi ve plütonyum ayırıştırma teknolojilerini sunmuş; birçok İranlı Almanya'ya, İngiltere'ye, Kanada'ya, Fransa'ya ve Amerika'ya nükleer teknoloji alanında çalışmak yapmak için gönderilmiştir. Bu dönemde Batı ile iç içe hareket eden ve Batı'nın yakınlaşmak istediği bir İran bulunmaktadır.

Ancak 1979'da gelen "İran İslam Devrimi" bütün girişimleri ve yakınlaşmayı sona erdirmiştir. Bunun üzerine İran-Irak savaşı tuzu biber olmuştur. Humeyni, İran yönetiminin başına gelerek "ne Doğu ne de Batı, sadece İslam Cumhuriyeti" şeklindeki bağımsızlık söyleminin ardından nükleer çalışmaları Batı'ya bağımlı kıldığı gerekçesiyle durdurmuştur. Ancak İran-Irak savaşında enerji sorununun patlak vermesi üzerine Humeyni üzerinde büyük etkisi olan Rasfancani nükleer enerjinin önemini vurgulayıp reaktörlerin tekrar inşasının önünü açmıştır. Bunun üzerine İran ilk olarak Fransa ve Almanya'dan; sonra da Arjantin, İsveç ve Hindistan'dan bölgedeki tesisleri bitirmelerini talep etmiştir; ancak her seferinde ABD'nin engeli ile karşılaşmıştır. Bunun üzerine 1989 yılında SSCB ile görüşülmeye başlanmış ve komünist bloğun çökmesinin ardından Rusya ile görüşmelere 1994 yılında devam edilmiştir. Tesisi kuracak olan Rus devlet firmasının 1995 yılındaki Tahran ziyaretinde, planda olmamasına rağmen İran diplomasisinin başarısı olarak görülen bir anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşmaya göre Rusya, 1 milyar dolar karşılığında Almanya'nın yarım bıraktığı tesisleri kendi reaktör tipleri olan ve VVER-1000 denilen, özünde aynı tip olan fakat Rus teknolojisine sahip reaktörleri yapma sözü vermiştir. Bu anlaşmaya göre, iki reaktörden ilki 2000 yılında devreye girecektir, fakat bu konuda bir ilerleme sağlanamamıştır.

İran, 1980'li yıllarda SSCB'nin haricinde Çin ile de görüşmelerde bulunmuştur. Çin, gerek petrol ihtiyacı açısından gerek bölgedeki güçlerin dengelenmesi açısından İran'la ilişkilerine ayrı bir önem vermiş ve Tahran yönetimiyle uranyum zenginleştirme kapasitesini sağlayacak olan bir anlaşma imzalamıştır. 1990'lı yıllara geldiği zaman ise İran, geliştirmekte olduğu nükleer programıyla, balistik füze girişimleriyle ve sahip olduğu radikal İslami yönetim yapısıyla ABD ve İsrail tarafından tehdit olarak algılanmaya başlanmıştır. Bu çerçevede 1984 yılından itibaren Çin tarafından İran'da kurulmakta olan uranyum zenginleştirme tesislerinin ortaya çıkması 2002'den bu yana tırmanarak devam edecek ve çok taraflı krize dönüşecek bir süreci getirmiştir. Uranyumu binde iki oranında bile zenginleştirebilmek, daha da fazlasını elde etme tekniğini bildiğinin ve gerekli donanımına sahip olduğunun kanıtıdır. Dolayısıyla İran'ın nükleer alanda çok

önemli bir teknoloji olan uranyum zenginleştirme teknolojisini gizli bir şekilde 18 yıl uluslararası kamuoyundan saklaması, arka planında art niyet olduğu şeklinde bir intiba yaratmıştır.

2002'de oluşan bu gergin ortamın ardından İran'da 2005 yılında Ahmedinejat'ın seçimleri kazanmasıyla "Siyonizmi yeryüzünden sileceği" söylemi Batı'da infial yaratmıştır. Ahmedinejat'ın başa geçmesiyle beraber 2003-2005 yıllarını kapsayan uranyum zenginleştirme çalışmalarını askıya alma durumunu sona erdirmiştir.

İsrail'in İran Nükleer Programına Bakışı

Uluslararası ilişkilerde "güvenlik devleti" dediğimiz bir kavram vardır. Bu kavrama göre hareket eden devletler her konuyu güvenlik perspektifinden ele alırlar ve hemen her olayda bir tehdit değerlendirmesi yaparlar. İsrail de bu devletlerden biridir ve İsrail'de "tehditlerle uğraşmak" denilen bir kavram bulunmamasıyla beraber "tehditlerin yok edilmesi" olarak adlandırılan bir yaklaşım vardır. Bu yaklaşımın gelişmesinde ABD'de kimin başkan olduğu da önemli bir paya sahiptir. İsrail, dünyada ne olup bittiğinden çok kendilerinin dünyaya nasıl baktığını önemseyen, diğer görüşleri gözetmeler veya gözetir görünseler bile kendi görüşlerine göre yaşayan bir devlettir. Tabi bunu "İsrail devleti" olarak ele almak gerekmektedir. Çünkü dünyanın çeşitli bölgelerinde yapılan bazı yorumlar, maalesef masum Yahudi vatandaşları İsrail'in devlet politikalarıyla özleştirilerek olumsuz tavırlara maruz bırakılabiliyorlar ki vicdanı olan hiç kimse için bu kabul edilebilir bir tutum değildir. Netanyahu politikalarının sonuçlarını herhangi bir yahudinin ödemesi doğru değildir. Bu, eklenmesi gereken önemli bir konudur.

İsrail yöneticileri, "kuvvet kullanma" söylemleriyle ilgili olarak İran'a yapılacak muhtemel bir saldırının İsrail'e getireceği maliyetin büyüklüğü konusunda ki bir soruya "Evet, İran'a yapılacak bir saldırının bir maliyeti vardır, ancak bunu yapmamanın da bir maliyeti vardır." diye cevap vermiştir. İran'ın nükleer silah elde etmesi durumunda rahat uyuyamayacaklarını belirtmeleri, durumun İsrail açısından büyük önem arz ettiğinin bir göstergesidir. Ancak "İsrail'in İran'a bir saldırıda bulunma ihtimali var mı?" sorusunu, İsraili yöneticiler de dahil hiç kimsenin bilemediğini belirtmemiz gerekir. O yüzden bu konuda söylenecek her şey spekülasyondan öteye gitmeyecektir. Ama İsrail gibi kuvvete başvurma refleksi hızlı olan bir ülkenin -ki Türkiye'yi bile karşısına alacak şekilde pervasızca hareket ettiği Mavi Marmara olayı maalesef bunu göstermektedir- kuvvete başvurma olasılığını yok saymak mümkün değildir.

Bu arada, İran'ın yer altı tesislerinin varlığının çok fazla şeyi değiştirmeyeceğini eklememiz gerekir. Çünkü İsrail ile ABD'nin işbirliği sonucu yer altındaki tesisleri de yok edebilen "Bunker Buster" gibi ve yahut toprakların derinlerine kadar indikten sonra patlayan değişik bomba türleri bulunmaktadır. İsrail'in bu füzeleri denediği ve satın aldığı konusunda ciddi yazılar yazılmıştır. Bu bilgiler

çerçevesinde kanaatimizce, istihbarat yoluyla İran'daki yer altı tesislerinin nerede olduğunun tespitinin ardından İsrail, bir saldırı gerçekleştirebilir. Ancak belirtmek gerekir ki İran'ın nükleer silah yapma arzusunu bu saldırılar engellemez, sadece geciktirir. Nitekim bilim ve teknoloji unutulamaz ve yok edilemez. İran sahip olduğu birikim ile tesisleri tekrar ve tekrar kurabilir.

İran, İsrail'in yapacağı saldırıyı iki yönüyle zarar olarak görmektedir: Birincisi, nükleer teknolojiyi özellikle üçüncü dünya ülkelerine ve İslam ülkelerine ihraç eden ülkeler arasında olma girişimi baltalanır. Bugün dünyada nükleer enerji ihraç eden ülke sayısı bir düzineyi aşmamaktadır ve İran da bu ülkeler arasında yerini almak istemektedir. İkinci sebep ise siyaseten aynı oranda cevap veremeyeceği durumunu dikkate alarak saldırıya uğramak istememektedir. İsrail'in saldırısı olduğunu varsaysak bile İran'ın İsrail'i vurabilecek menzile sahip olduğu "Şahab" füzeleri ile konvansiyonel veya kimyasal başlık taşıyarak İsrail'i vurma ihtimali düşüktür. Çünkü her ne kadar ilk saldırıyı yapan İsrail olsa bile, İran'ın cevap vermek adına kendi füzeleriyle İsrail'i vurması durumunda hem İsrail'in hem de ABD'nin İran'a tekrar karşı bir saldırı yapması ve çok büyük zayıflık vermesi söz konusu olabilir. Dolayısıyla İran saldırıya uğrasa bile aynı şiddette karşılık veremeyeceği için İsrail'e sürekli "bana saldırıda bulunursan sana dünyayı dar ederim" intibasını yaratmaktadır. Yani burada İran, Hamas'ı, Hizbullah'ı ve diğer bir takım örgütleri çeşitli silah ve füzelerle donatarak ayrıca uluslararası bir takım şebekeler vasıtasıyla, gerek intihar saldırıları gerek herhangi başka bir saldırı şeklinde, İsrail'e zarar vermesi olasılığının söz konusu olduğunu göstermeye çalışmaktadır.

Devletlerin bu kızışma içerisinde rasyonel hareket edip etmeyeceği bilinmemektedir. Ancak şu bilinmektedir ki İsrail'in İran'ı vurma kapasitesi ve kararlılığı bulunmaktadır. Dolayısıyla olası bir İsrail saldırısına şaşırılmaması gerekmektedir.

Türkiye'nin İran Nükleer Programına Bakışı

Tahran Deklarasyonu'nun uluslararası arenada yarattığı intiba, İran'ın nükleer silah elde etmesi durumunda Türkiye'nin böyle bir durumu sorun etmeyeceğine hatta sempatik bakacağına dairdir. Hâlbuki Türk askeri ve sivil diplomasisi, yani resmi devlet görüşü içinde hiçbir şekilde İran ile alakalı bir kaygısızlık söz konusu değil, tam tersi bir endişe hâkimdir. Dolayısıyla Türkiye, İran'ın Nükleer çalışmaları konusunda, Batılı ve ABD'li yetkililerin düşüncelerinin aksine naif değildir. İran'ın Türkiye ile 1639'dan bu yana savaşmaması, Türkiye'nin İran hususunda naif olacağı anlamına gelmemelidir. Her iki devlet de birbirini son derece iyi tanımaktadır. Fakat ikili ilişkilerde halk tabanına baktığımızda, Türk toplumu nezdinde İran lehine bir tutumun var olduğu görülmektedir. Çünkü Türk halkının tepkiyle yaklaştığı İsrail ve ABD'nin, İran'a karşı çok sert bir tutum sergilemesi; Türk halkının Ahmedinejad'a sempati duymasına neden olmaktadır. Bununla birlikte, Türk halkının bu tutumunda İslam dininin ve aynı coğrafyada yaşıyor olmanın da etkisi göz ardı edilmemelidir.

İran ile Türkiye arasında 1639 Kasr-ı Şirin Antlaşması'ndan bu yana bir denge vardır. Sınırdaki birkaç küçük değişiklik haricinde herhangi bir değişim veya savaş yaşanmamıştır. Bu iki tarafın gerçekten birbirlerini tanimasından kaynaklanan bir dengedir. İran'ın nükleer silah sahibi olması bu dengenin İran lehine bozulması demektir. Bu gelişme Türkiye'nin arzu edeceği bir gelişme değildir. Dolayısıyla İran'ın nükleer silah sahibi olması Türkiye için ciddi bir sorundur. Ankara yönetimi sorunun diplomasi yolu ile çözülmesinin tek çözüm yolu olduğunu düşünerek konuya müdahil olmaktadır. Ortadoğu'daki son olaylar da bu süreci etkilemekle beraber, arkasında Suriye krizinden daha büyük bir krizler olduğunu bilen İran ve Türkiye halen nükleer alandaki işbirliğini ortadan kaldırmış değildir. P5+1 sürecine İran'ı çok daha iyi tanıyan Türkiye'nin de dahil olması gerekmektedir. Türkiye sürecin bilfiil içinde yer almalıdır. Bu hem Türkiye'nin güvenliği açısından hem de sorunun çözülmesi açısından önemlidir.

Türkiye bölgesinde iki şey istememektedir: Birincisi İran'ın nükleer silaha sahip olması, ikincisi ise İran'a karşı askeri bir müdahale. Askeri müdahale olması durumunda doğacak sonuçları kimse öngöremez. Bu sebepten dolayı Türkiye'deki önde gelen siyasilerin de belirttiği gibi bu işin diplomasiden başka bir çözüm yolu bulunmamaktadır. Bunun için de İran'ın güvenlik endişeleri doğru anlaşılmalı, Orta Doğu'daki bir takım güvenlik örgütlenmeleri içerisinde İran da yerini almalı ve karşılıklı güven tesis edilmelidir.

Tahran Bildirgesi

İran, anlaşmalardan doğan hakkını kullanıp uranyum zenginleştirmek istemektedir. Fakat hem 18 yıl tesisleri saklayıp hem de barışçıl amaçlı uranyum zenginleştireceğini söylemek, bunun yanı sıra o saklanan tesislerin tartışmaları henüz bitmeden başka gizli tesislerin açığa çıkması, uluslararası kamuoyunun şüphesine neden olmaktadır. Bu ortamın getirdiği tedirginlikte Tahran'a zenginleştirdiği uranyumlara karşılık geliştirmeye çalıştığı %20'lik uranyum teklifi sunulmuştur. Bu konuda Fransa'nın ve Rusya'nın çabalarının yanı sıra Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı Başkanı Muhammed el-Baradei de daima bu teklifi savunmuş ancak bir sonuca ulaşamamıştır. İran, taahhüt edilen %20'lik uranyumun Tahran'a geri verilmeyeceğine dair şüphesini belirttiğinde el-Baradei'nin şöyle bir önerisi olmuştur: İran ile yakın ilişkilere sahip olduğu için İran'dan alınacak uranyum Türkiye'de bekletilecek, Fransa ile Rusya'nın yapacağı zenginleştirmenin Tahran'a ulaşmasının ardından ise Türkiye'deki uranyum Batı'ya aktarılacaktı. İşte tam bu süreçte Türkiye "swap deal" denen Takas Anlaşması'nı Brezilya ile beraber devreye girerek Tahran'la görüşüp Mayıs 2010'da imzalamıştır. Tahran Bildirisi maalesef ki istenilen sonucu vermemiştir. İlgili bildiri, BM Güvenlik Konseyi'nden yeni bir yaptırım çıkması ihtimaline karşılık, İran'ın bu hareketi bir manevra olarak yorumlanmıştır. Buna bağlı olarak ABD, yaptırımların uygulanması hususunda BM Güvenlik Konseyi'ne başvurmuş; Türkiye ve Brezilya'nın "hayır", Lübnan'ın "çekimser" oylarına karşı 12 "evet" oyuyla Güvenlik Konseyi Haziran ayında İran'a uygulanacak yaptırımları

kabul etmiştir. Tüm bu yaşananların ardından, sonradan açığa çıkan Nisan 2010 tarihli önemli bir metin bulunmuştur. Bu metinde ABD Başkanı Obama'nın, Brezilya Başkanı'ndan Tahran Deklarasyonu ile ilgili bazı taleplerde bulunduğu görülmüştür. Nitekim Tahran'da yapılan takas anlaşmasında Obama'nın talep ettiklerinden daha fazlasının elde edildiği ancak bu şansın kaçırıldığı görülmektedir.

Türkiye Baradey'in başlattığı bir süreç sonucu kendini bu işin içerisine sokmuştur. Bu süreç içerisinde Türkiye'nin Tahran Deklarasyonu'na imza atmasının ve hemen arkasından gelen BM kararına katılmamasının manası, Türkiye'nin İran'ın olası anlaşmazlık ortamından doğuracağı istismarını önlenmek istemesidir. Çünkü İran yüzde 20'nin verilmemesi durumunda kendisinin bu orana, geç olsa da ulaşabileceğini belirtmiş ve ardından da dediğini yapıp o güne kadar yüzde 4 kadar zenginleştirdiği uranyumu, Takas Anlaşması'nın reddinden bir buçuk sene sonra yüzde yirmi oranına çıkarmıştır. Dolayısıyla uluslararası anlaşmanın sağlanamadığı her ortamda İran konuyu kendi lehine doğru bir adım daha çektiği görülmektedir. Tahran Deklarasyonu, geriye dönüp bakıldığında son 10-15 yılda İran'ın attığı tek imzadır. Bu güne kadar AB Üçlüsü dâhil hiçbir ülke sözlü anlaşmanın ötesine gidip İran'a bir imza attıramamıştır. O yüzden böyle bir imzayı yok saymak, İran'ı barışçıl bir politika ile yakalamışken kullanamamak, tarihi fırsatın kaçmasına sebep olmuştur. Tekrar belirtmek gerekirse Türkiye, anlaşma ortamının bulunmamasının getirdiği istismarı İran'a sağlamamak için bu anlaşmayı önemsemiştir. Bu tutumların ardından BM kararına da "evet" denmiş olsaydı Türkiye büyük bir çelişkinin içinde kalacaktı.

Sonuç

UAEA'nın kendi raporlarında İran tesislerinin teftişe kapalı olmasından dolayı bu ülkenin nükleer silah üretme girişimlerini kanıtlamanın imkânsız olduğu belirtilmektedir. Yine aynı yazıda İran'ın nükleer silah yapmadığına dair bir güvencenin de verilemediği vurgulanmaktadır. İran UAEA'nın eski protokole göre olan yükümlülüklerini yerine getirmediği gibi yeni, ek protokole göre olan güçlendirilmiş denetim mekanizmasını da engellemektedir. Özellikle eski başkan el-Baradey'den sonra UAEA'nın raporları, İran konusunda şüpheleri daha çok artırıcı bir biçimde yazılmaktadır. Bunun sebebi genel sekreterin değişmesinden veyahut İran'ın attığı adımların gerçekten şüphe çekmesinden kaynaklanabilir. İran'ın sahip olduğu bilim ve teknoloji ile nükleer silah yapma isteği var ise bunu gerçekleştirmekten çok da uzakta olmadığını anlamak için fazla bilgiye sahip olmaya gerek yoktur.

İran'ın, kendisinin de belirttiği gibi nükleer silah yapmak gibi niyeti yoksa Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı'nın denetimlerini meclisinden geçirerek kabul etmesi, meclisten geçmeme ihtimali var ise "geçmiş" gibi denetimlere izin vermesi gerekmektedir.

İran'da bir çok düşünür NPT'nin kendilerini bir çok boyutta sınırlandırmasından dolayı şikayetlerini dillendirmektedir. Ancak belirttiğim gibi İranlı düşünce insanlarından da aldığım bir görüş vardır ki o da İran'ın nükleer silah sahibi olmadan çözemeyeceği hiçbir güvenlik sorunu yoktur. Bu düşünce çerçevesinde örneğin,

Hindistan nükleer silah sahibi olmadığı müddetçe Çin'e yem olacağını ve Pakistan da bu silaha sahip olmadığında Hindistan tehdidine karşı güçsüz olacağını düşündükleri için nükleer silah elde etme yoluna gitmişlerdir. Butto, “gerekirse ota besleniriz ancak bu silahı yaparız” demiştir. İsrail daha kurulmadan önce bu yola başvurmuştur. Ben-Gurion, Şimon Perez vs. bu işin planlamasını yapmıştır. Dolayısıyla bu ülkelerin varlıklarını devam ettirmek adına nükleer silaha duydukları ihtiyaç kendileri tarafından açıklanabilir ve anlaşılabilir bir durum olabilir. Ancak İran'ın gerek sahip olduğu coğrafi konumu gerekse konvansiyonel, kimyasal veya balistik füzeleri, nükleer silah olmadığı müddetçe caydırıcı olmayacağını belirteceğimiz bir seviyede değildir. Ayrıca nükleer silah geliştirmek için İran'ın bir zaman kısıtlaması da bulunmamaktadır. Belirtilmesi gereken bir başka nokta ise İran'ın kendisine tarihten gelen bir rol biçtiğidir. Bu rol sadece bölgesel değil küresel bir güç olma rolüdür. Dolayısıyla İran bu role sahip olmak için nükleer silaha sahip olmasını kaçınılmaz bir gereklilik olarak görmektedir. Bu güç sadece nükleer silahın getireceği silah gücü değil ayrıca nükleer silaha sahip olma psikolojisi ve prestijidir.

Türkiye'nin Nükleer Silahlanmaya Bakışı

Sinan ÜLGEN*

Türkiye'nin özellikle askeri alandaki nükleer stratejisine baktığımızda nükleer silahlanma konusunun (belki haklı olarak da) çok fazla tartışılmayan bir mesele olduğunu görmekteyiz. Fakat yurtdışında, diğer NATO ülkelerinde bu konu çok daha fazla tartışılan bir konudur. Burada mesele, her bir ülkenin ne kadar nükleer silah sahip olduğu tartışması değil, nükleer silahların bir ülkenin ulusal güvenlik stratejisinde nasıl bir görev üstlendiğidir. Bugünün dünyasında hala bu silahlara ihtiyaç olup olmadığı tartışması ülkelerin birçoğunda kamuoyu önünde açık bir şekilde yapılmaktadır. Türkiye'de henüz böyle bir tartışma ortamı oluşmamıştır. Eğer gerçekten bir "açık toplum" idealimiz var ise böyle bir tartışmayı başlatmakta fayda olabileceği kanaatindeyim.

Nükleer silahların geçmişine dönüp baktığımızda NATO bakımından son derece önemli bir fonksiyonunun olduğunu görmekteyiz. Sovyetler Birliği'ne karşı nükleer dengeyi korumak için NATO, bir taraftan Amerika kıtasında stratejik nitelikli silahlar diğer taraftan Avrupa kıtasında NATO ülkelerinde bulunan taktik nitelikte silahlar konuşlandırmıştı. Taktik nükleer silahların saha fonksiyonu olası bir Sovyet saldırısına karşı bu ülkelerin saldırıyı durdurabilmek için başvurabilecekleri önemli bir yetenektir. Çünkü NATO ile Sovyet Rusya arasındaki konvansiyonel denge Sovyet Rusya lehineydi. Avrupa'daki konvansiyonel denge bakımından Sovyet Rusya çok daha güçlüydü. Olası bir savaşta, konvansiyonel silahlarla karşı konulması, denge NATO aleyhine olduğu için çok zordu. Dolayısıyla taktik nükleer silahlar o dönemde şöyle bir rol üstlenmişti: Eğer bir nükleer saldırı olursa ve NATO güçleri bunu konvansiyonel yöntemlerle durdurmaya muvaffak olamazlarsa, o zaman taktik nükleer silahlar kullanarak Rus saldırısı durdurulacaktı. 1989 sonrasında bu durum tamamen değişmiştir. Artık NATO planlamasında Avrupa'daki taktik nükleer silahların olası bir Rus saldırısına karşı herhangi bir görevi kalmamıştır. O kadar ki; bugün NATO içersinde askeri alanda bu planlamaları yapan kişilerle konuşulduğunda bile, bu taktik nükleer silahların kullanılabileceği hiçbir askeri senaryo öngöremediklerini belirtmektedirler.

* EDAM Yönetim Kurulu Başkanı

NATO'nun taktik nükleer silahları, bugün Avrupa'nın şu beş ülkesinde konuşlandırılmıştır: Türkiye, İtalya, Belçika, Hollanda ve Almanya. Bu beş ülke içinde, Belçika, Hollanda ve Almanya'da NATO stratejisi bakımından herhangi bir anlamı kalmadığı gerekçesi ile bu silahların Amerika'ya geri gönderilmesi yönünde toplumdan yöneticilere dönük bir baskı oluşmaya başlamıştır. Hatta Belçika, Hollanda, Almanya; NATO Genel Sekreteri'ne ülkelerinin bu silahlardan artık kurtulmak istediklerini ifade ettikleri bir mektup göndermiş ve bu durum NATO içinde bir çatlağa yol açmıştır. İtalya'nın nispeten sessiz kaldığı süreçte Türkiye için ise farklı bir durum ortaya çıkmıştır. Türkiye'de nükleer silahlar NATO şemsiyesi altında konuşlandırılmaktadır. Bu, kamuoyunun dikkatini ilk kez Küba krizi ile çekmiştir. Küba Krizi'nde, Küba'da Rusların konuşlandığı füzelerin geri çekilmesi karşılığında, Türkiye'deki Jüpiter füzeleri de geri çekilmiştir. Fakat 70'lerin sonunda silahlar bu kez füze şeklinde değil, uçağa yüklenip de kullanılan taktik nitelikli (B-61) silahlar olarak Türkiye'ye getirilmiştir. Bu silahlar o dönem, Türkiye'nin birkaç yerine dağılmış, 1989 sonrasında ise bir tek İncirlik'te toplanmıştır. Şu anda uzmanlar, sayıları net olarak bilmemekle beraber, İncirlik'te 60-90 arasında taktik nükleer silah başlığı olduğunu söylemektedirler.

Bu noktada şöyle bir soru akıllara gelmektedir: Türkiye bakımından bu silahların fonksiyonu nedir? Bu silahların Batı Avrupa ülkelerinden geri çekilmesi durumunda 2 ülkede, yani İtalya ve Türkiye'de kalacaktır. Bu durum Türkiye'nin çok daha fazla hedef noktasında olmasına neden olabilir. Türkiye'de, B-61 nükleer silahlarının ülkenin milli güvenlik stratejisi bakımından yerini, yani bu silahların hangi şartlar altında kullanılacağını, nasıl bir tehdide karşı Türkiye'nin bu silahları ülkede tutmak istediği gibi sorular, tabiiyle cevap verilmesi elzem olan sorular olarak karşımıza çıkacaktır.

Bugün itibarıyla bu sorulara verilecek cevapları üç ana başlıkta toplamamız gerekir.

Birincisi, bu silahların Türkiye topraklarında askeri bir senaryoda kullanılmasını Türkiye de beklememektedir. Fakat, bu silahların Türkiye topraklarında var olması bir anlamda Amerika'nın Türkiye'nin güvenliğine olan siyasi taahhüdünü, Türkiye'nin NATO ile olan ittifakını ifade etmektedir. Türkiye'nin güvenliğine olan katkısı azaltılabileceği endişesi ile Ankara'daki yetkililer silahların bu aşamada geri çekilmesine onay vermemektedir.

İkincisi ise İran meselesi: İran nükleer programında bir çözüme ulaşılmadan önce Türkiye'nin bu silahları çekme talebinde bulunması, İran konusunda bazı taraflarca çok da doğru algılanmayacak bir durumdur. Bu bağlamda Türkiye, NATO füzelerinin çekilmesinin aynı zamanda bir mesaj olarak algılanacağı için; en azından İran meselesi çözülene kadar, NATO taktik nükleer silahlarının geri çekilmemesi yönünde bir tutum benimsemektedir.

Üçüncü olarak ise Rusya'nın nükleer silahlanma ile ilgili duruşu önem arz etmektedir. Eğer bu silahlar geri çekilecekse Rusya'nın da nükleer silahlar konusunda indirime gitmesi gerekmektedir.

Bu üç argüman birleştiği zaman Türkiye'nin tutumu üç batı Avrupa ülkesinin (Almanya, Belçika, Hollanda) aksine, bu silahların hâlâ Türkiye'de konuşlu kalması yönünde olmaktadır. Ayrıca Dışişleri Bakanlığı yetkileri şunu da ilave etmektedir: "Eğer taktik nükleer silahların geri çekilmesi ile ilgili bir karar alınacaksa NATO bünyesinde varılacak bir ortak uzlaşma neticesinde alınması lazım." Türkiye bunu söylemekle aslında şunu ifade etmektedir: Burada ne Belçika ne Hollanda ne Almanya bu silahların çekilmesi konusunda tek başına karar vermeye ehil değildirler. Böyle bir karar ancak bütün NATO üyelerinin uzlaşısıyla alınmalıdır. Türkiye'nin, silahların geri çekilmesi kararını bugün itibari ile daha ileri bir tarihe attığı görülmektedir.

Bütün bu konular, NATO'nun en son Lizbon zirvesinde yayınlanan stratejik konseptine de yansımıştır. NATO, nükleer silaha sahip bir örgüt olarak kendini tanımlamakta ve bir nükleer şemsiye olmaya devam etmektedir.

Avrupa'da ise bu tartışma henüz bitmemiştir. Bitmemesinin ve devam da edecek olmasının temel nedeni de Avrupa'da yaşanan ekonomik krizdir. Avrupa ülkeleri kendi topraklarında konuşlu bulunan taktik nükleer silahlara yönelik herhangi bir askeri senaryo öngörmemektedirler. Fakat Almanya, Belçika, Hollanda; NATO içersine bir nükleer görev üstlenmiş olmalarından dolayı bir takım maliyetler de üstlenmiş durumdadırlar. Bu maliyetler Türkiye bakımından çok daha azdır. Çünkü Türkiye'nin nükleer silahlar bağlamında NATO'ya sağladığı destek, aslında İncirlik'teki bombaların korunmasından ibarettir.

Nükleer Silahları Kullanabilme Kapasitesi

Ülkelerin, nükleer görevi yerine getirebilmek için "dual capable aircraft" denilen hem konvansiyonel hem de nükleer silah taşıyabilen bir uçak filosuna sahip olması gerekmektedir. Bu kapasiteye sahip uçaklar Türkiye'de bulunmamaktadır. Zaten NATO planlamalarında Türk Hava Kuvvetleri'nin bir nükleer görevi de bulunmamaktadır. Buna karşın, NATO ülkelerinden Belçika'nın ve Almanya'nın nükleer yeteneğe sahip uçakları bulunmakta fakat bu uçakların da teknolojik ömrü dolmaktadır. Almanya ve Belçika gibi ülkeler yakın bir tarihte bu uçakların yenilenmesi kararını vermek zorunda kalacaktır. Fakat kararı verirken yeni alacakları uçak tiplerinin nükleer yeteneğe sahip olmasının gerekli olmadığını düşünmektedirler. Bu düşüncenin arka planında hem askeri hem de ekonomik nedenler yatmaktadır.

Yeni alınacak uçaklar nükleer yeteneğe sahip olmayacaksa, o zaman ilgili ülkelerdeki taktik bombaların (çünkü bütün bu bombalar uçaklara yüklenip kullanılan

nitelikte bombalar) bir anlamı kalmayacaktır. Bu hususta NATO içindeki bu tartışma bir sonuca bağlanmamış, yalnızca ertelenmiştir.

Bu tartışmanın ertelenmesinin Türkiye bakımından sonuçlarına baktığımızda şöyle bir resimle karşılaşmaktayız. Türkiye NATO içinde bu uzlaşmayı yaratmak için zaman kazandı ama benim kanaatim gelecekte böyle bir uzlaşma olmayacaktır. Avrupa içindeki ekonomik krizin şiddeti, Avrupa hükümetlerini savunma bütçelerini kısımaya itmektir. Önümüzdeki dönemlerde uçak filolarının yenilenmesine ilişkin kararlar alınırken bu baskı yeniden ortaya çıkacaktır.

Türkiye Nükleer “Oyun”da Nerede?

Almanya'nın, Belçika'nın, Hollanda'nın nükleer oyundan çıktığı bir ortamda Türkiye, İtalya ile beraber Avrupa içinde nükleer silahların konuşlu olduğu tek ülke veya iki ülkeden biri olma kararını verir mi? Bu durumun olumlu ve olumsuz tarafları bulunmaktadır. Olumlu taraflarından başlayacak olursak: Türkiye'nin NATO içindeki taktik nükleer silahların Avrupa kıtasında konuşlu olduğu tek ülke haline gelmesi, NATO içindeki önemini arttıran bir unsur olacaktır. Amerika ile Ankara'daki yetkililerin ifade ettiği bu güvenlik bağının güçlendiği bir ortam oluşacak ve nihayetinde Türkiye'yi NATO içinde daha önemli bir konuma taşıyabilecektir. Nükleer silahların konuşlu olduğu bir Türkiye için olumsuz noktalara baktığımızda ise herhangi bir savaş senaryosunda Türkiye'nin çok daha fazla odak noktasında olacağını göreceğiz. Ayrıca bu durum Türkiye kamuoyunda da yankı bulmaya başladığında haklı olarak, “niçin bu ülkeler nükleer silahlarını geri gönderiyorlar da sadece bizde var?” sorusunu sormaya başlanacaktır.

Siyasi açıdan baktığımızda Türkiye'nin böyle bir konumda devam etmesinin bazı sonuçları olacaktır. Ankara, Türkiye'deki nükleer silahlar ile ilgili henüz bir karar almamıştır. Zaten bu karar hemen bugün de alınacak bir karar değildir, bundan dolayı da ertelenmiştir. Ama NATO içinde bu tartışma ileri bir tarihte tekrar geri gelecek ve Türkiye'nin bir karar alması gerekecektir. Türkiye'nin şuan önünde belli seçenekler bulunmaktadır. Her ne kadar Almanya, Belçika gibi daha kısa vadede olmasa da Türkiye de kendi uçak filosunu yenilemek durumunda kalacaktır. Burada Türkiye'nin alacağı karara ilişkin önemli bir gösterge, Türkiye'nin dahil olduğu F-35 konsorsiyumudur. F-16'nın yerine geçecek olan F-35'lerin nükleer yeteneğe sahip olup olmayacağı Türkiye'nin gelecekteki taktik temelli nükleer silahlar politikasına ilişkin önemli bir gösterge olacaktır. Alınacak olan F-35'lerin nükleer yeteneğe sahip olması, Türkiye'nin ülkedeki nükleer silahları korumaya devam edeceğinin bir göstergesi olacaktır. Eğer alınacak olan F-35'ler nükleer yeteneğe sahip olmayacaksa, bu kez bu silahların da Türkiye'den geri gönderileceği konusunda bir gösterge oluşacaktır.

Bugün taktik nükleer silahların stratejik amaçlarla kullanımı başka silahlarla ikâme edilebilmektedir. Amerika'daki konuşlu stratejik nükleer füzeler olsun, denizaltılardaki nükleer yetenekler olsun; bunlar Avrupa'daki taktik nükleer silahla-

rın işlevselliğini zaten çok büyük bir ölçüde yerine getirmektedir. Bugün bu taktik nükleer silahların önemi askeri olmaktan ziyade siyasidir.

Türkiye'nin taktik nükleer silahlar konusunda mütereddit davranmasının ben- ce temel nedeni, Türkiye'de konuşlu olan bu silahların Amerika ile arasındaki güvenlik bağıını güçlendiriyor olmasıdır. İkinci neden ise, önümüzdeki vadeye baktığımız zaman, Türkiye'nin önünde olan İran meselesi ve bu meselenin nasıl evrileceğidir. Gelecekte eğer İran nükleer silahlanma yönünde ilerleyecek olursa, Ankara'daki yetkililer muhtemelen nükleer silahsızlanma yönünde bir adım atmayacaktır. (Bu sıkça karşılaştığım sorulardan bir tanesidir. İran nükleer silaha sahip olsa bile Türkiye kendi nükleer silahını yapma yoluna gitmeyecektir. Türkiye nihayetinde NATO içerisinde yer alan, NATO'nun hem konvansiyonel hem de güvenlik şemsiyesinin altında bulunan, Amerika ile bir güvenlik ilişkisi içinde bir ülkedir. Bütün faktörleri bir araya getirdiğimizde Türkiye'nin uluslararası hukuku çiğneyerek bir askeri nükleer silah seçeneğine yürümesi muhtemel değildir. Fakat ortada bir gri alan bulunmaktadır. O gri alan da şudur: Bugün Japonya gibi "Threshold (nükleer silah eşığı) state" olarak da adlandırabileceğimiz ülkeler, bir tornavidayla bile nükleer silah yapabilecek niteliktedirler. Türkiye, eğer İran konusu bir şekilde çözüme kavuşmaz ve bölgede nükleer tansiyon yükselirse, bir noktada o gri alanda kendi içinde nükleer teknolojisini önce öğrenmeye, sonrasında ise geliştirmeye çalışan bir ülke olacaktır. Fakat bu durum Türkiye'nin bir nükleer silahlanma yoluna gideceği anlamına gelmemektedir.

Türkiye, bugün hâlâ nükleer teknolojide oyunun çok gerisindedir. Türkiye'de biri Küçükçekmece'de diğeri İTÜ'de sivil kullanımına yönelik araştırmalarda kullanılmak üzere iki tane araştırma reaktörü bulunmaktadır. Fakat bugün artık Türkiye'nin nükleer santrale sahip olması seçeneği çok belirgin bir şekilde ön plana çıkmaktadır. Akkuyu'daki santal için Ruslarla, Sinop için Japon ve Fransızlarla anlaşmalar bulunmaktadır. Hükümetin açıklamalarına göre, üçüncü santrali Türkiye kendi yapmak istemektedir. Türkiye, Akkuyu ve Sinop'taki bu iki santralde nükleer teknolojiyi öğrenerek, zamanı geldiğinde nükleer teknolojinin daha hassas döngülerinin (nükleer yakıt döngüsü, zenginleştirme, nükleer atıklar) bulunduğu alanlarda kendi yeteneklerini geliştirmeye çalışacaktır. Bu uluslararası hukuk tarafından ülkelere tanınmış olan bir haktır, bu konuda herhangi bir çekince yoktur.

Türkiye, daha hassas nükleer teknolojileri kendi içinde geliştirmek isteyecekse (uranyum zenginleştirmesinden tutun, nükleer atıkların temizlenmesi için plütonyum elde etmeye kadar) süreci şeffaf ve uluslararası taahhütlere uygun olarak yürütmelidir.

Türkiye'nin Dış Yardım Stratejisi:

Sorunlar ve Öneriler

Hasan ÖZTÜRK, Sevinç ÖZTÜRK

Her ne kadar Soğuk Savaş yıllarında süper güçlerin ideolojik rekabeti gölgesinde kalsa da gelişmiş ülkelerin son yarım yüzyılda az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere yaptıkları yardım miktarı trilyon dolarlarla ifade edilmektedir.

Ancak Birleşmiş Milletler'in insani kalkınma verilerine bakıldığında trilyonlarca dolar yardım yapılmasına rağmen birçok ülke ekonomik kalkınmayı başaramadığı gibi basit hastalıklardan dolayı hayatını kaybedenlerin sayılarında ciddi bir düşüş görünmemektedir. Kısacası, yarım yüzyıldır sürdürülen yardım rejimi ile uluslararası kamuoyu dünyadaki yoksulluğun ortadan kaldırılmasında başarısız olmuştur. Dış yardım sektörünün insani yönüne ek olarak son yıllarda bir dış politika enstrümanı olarak da kullanıldığı dikkate alındığında bu alanda yeni olan Türkiye'nin yarım yüzyıllık dış yardım tecrübesinden alacağı derslerin olduğu muhakkaktır.

Aralık 2012 | 64 Sayfa | ISBN: 978-605-89-672-7-4

‘Spring’, ‘Awakening’ or ‘Revolution’: Frames of Reference for Understanding the 2011 Arab Uprisings

“Bahar”, “Uyanış” ya da “Devrim”: 2011 Arap Ayaklanmalarını Anlamada Referans Çerçevesi

Martin BUNTON*

Abstract

Among the stunning events of this decade, dictator and regime toppling mass demonstrations in the Middle East can be considered as the most noteworthy. Uprisings starting in Tunisia and spreading to the other countries in the region was a symptom of public discontent. The immediate challenge of naming the momentous events of 2011 in large part reflects this tension. This paper does not offer a history or survey of the 2011 Arab uprisings; rather, it reviews the main terms and narratives that have been put forward to describe them. It examines the conceptual foundations and possible disadvantages of identifying the uprisings as “Spring”, “Awakening” and “Revolution”.

Keywords: Arab Spring, Revolution, Awakening

Öz

İçinde bulunduğumuz dönemde yaşanan önemli olayların arasında diktatörleri ve rejimleri deviren toplu gösteriler bunların başında gelmektedir. Tunus’ta başlayan ve diğer bölge ülkelerine yayılan ayaklanmalar toplumsal hoşnutsuzluğun bir göstergesiydi. Olayların ardından yaşananların tanımlanma çabası da büyük oranda bu gerilimi yansıtmaktadır. Bu makale, 2011 olaylarının tarihsel bir incelemesinden ziyade bu olayların tanımlanması noktasında ortaya atılan tanımlamaları değerlendirmektedir. Makale “Bahar”, “Uyanış” ve “Devrim” gibi tanımlamaların kavramsal temellerini incelemektedir.

Anahtar Kelimeler: Arap Baharı, Devrim, Uyanış

* Associate Professor of history at University of Victoria, Canada

On 14 January, 2011, the seventy-four-year-old Tunisian president Zine El Abidine Ben Ali, who had ruled Tunisia for twenty-three years, fled the country and took refuge in Saudi Arabia. His departure sparked a transformative process of change that spread from North Africa to Bahrain, and beyond. Street protests and armed uprisings shook the region, toppling the leaders of Egypt, Libya and Yemen, provoking a bloody crackdown in Bahrain and pushing Syria into a destructive civil war. Though the full impact of the uprisings will not be understood for some time, the challenge that was posed to the existing political order was nonetheless clear. The widespread rejection of authoritarian rule will not be easily reversed.

Amidst all the uncertainties and complexities, aspirations and disappointments, Western observers have tried over the last two years to make sense of these momentous events by a process of naming that is worth considering in some detail. On the one hand, terms are employed with the straightforward aim of constructing an informed and explanatory narrative; on the other, the choice of vocabulary can influence the wrong conclusions or even support specific agendas. This paper focuses on three names, 'Arab Spring', 'Arab Awakening', and "Facebook Revolution" with the aim of separating unhelpful generalizations that prompt misunderstandings from the compelling analogies that underline historical connections and comparative experiences. This paper does not offer a history or survey of the 2011 Arab uprisings; rather, it reviews the main terms and narratives that have been put forward to describe them.¹

1. 'ARAB SPRING'

The term 'Arab Spring' likens the Arab uprisings of 2011 to earlier instances in world history when authoritarian rule was rejected by popular upheavals. Of particular significance are the 1848 'Spring of Nations' (or, 'Springtime of the Peoples') -- which was driven by widespread frustration with traditional political authority -- to the 1968 'Prague Spring' -- an attempt at political liberalization in Czechoslovakia in the midst of its domination by the Soviet Union. This linkage is one of the great advantages of the term: it underlines the historical significance of the Arab uprisings by drawing comparisons to a long line of momentous, global events. Of course, it is too easily forgotten that the Middle East itself has witnessed a long, if chequered, history of popular upheavals: during the late nineteenth and early twentieth centuries, the Ottoman Empire, Iran, Tunisia and Egypt were all subject to intense constitutional debates. Nonetheless, in the current post-9/11 context, the label 'spring' usefully re-aligns the Arab world with world history. It thus carries with it the welcome ability to discard, once and for all, the canards of a passive population that is exceptionally resistant to the spread

¹ Some of this material is based on a survey of the 2011 Arab uprisings provided in chapter 26, "The 2011 Arab Uprisings", of the recently updated William Cleveland and Martin Bunton, *A History of the Modern Middle East* (Colorado, Westview Press: 2013).

of democratic ideals. Throughout the first part of 2011, the world watched as Arab citizens willingly risked their lives in peaceful waves of protest to demand a better future, one framed in terms of universal concerns such as the rule of law and social justice. These images shattered pervasive tropes of an unchanging Arab East that have held sway for far too long.

Indeed, many observers have since described the ‘Arab spring’ as the inspiration for successive waves of protest movements across Europe and the Americas in 2011 and 2012 that sought to upend the political and economic status. At protests and occupations across the United States, one could find posters with slogans such as ‘Walk like an Egyptian’. After more than a decade of American insistence on viewing the Arab world through the prism of ‘the war on terrorism’, the peaceful and determined nature of the Arab uprisings both damaged al-Qaeda ideologically and, at the same time, loosened the militant movement’s hold on foreign perceptions of the entire Arab world.

However, it has also been argued that use of the term ‘Arab spring’ should be avoided precisely because it focuses undue attention on the pursuit of Western democratic ideals. The main problem with emphasising political liberalisation as the main goal of the Arab uprisings is that it risks sidelining or ignoring more fundamental aspects of the transformations sought by the protesters, in particular their socio-economic goals. The sharpest criticism of the term has come from observers who argue that its use by American think tanks and policy makers has been part of a larger strategy to ensure that foreign economic interests in the region, and the neo-liberal ideologies on which they rest, not be threatened.² Other observers warn against casually replacing one Western generalization with another. Tariq Ramadan, for example, cautions against a binary change in perspective in which Arabs have suddenly “joined the advanced, civilized detachment of the Western-led onward march of history”:

Arab peoples, primarily Muslims, were rising up without violence in the name of the very same values “we” hold dear, the Western values of freedom, justice, and democracy... Their resemblance came at the price of deleting their religious beliefs and practices, their culture and even their history... At last they had overcome their backwardness and strode in lockstep with the West in its enlightened march of progress.³

² Joseph Massad, “The ‘Arab Spring’ and other American seasons”, *al Jazeera*, 29th August 2012. See also Marc Lynch, *The Arab Uprisings: The Unfinished Revolutions of the New Middle East* (New York, Public Affairs: 2012), and Ramzy Baroud, “Exploited and Misused: The Impossible Discourse of the ‘Arab Spring’”, 25 January 2013, *al Arabiya News*, <http://english.alarabiya.net/views/2013/01/25/262415.html>.

³ See Tariq Ramadan, *The Arab Awakening: Islam and the new Middle East* (New York, Oxford University Press: 2012), 18.

To be sure, many Arab voices have indeed talked about Western models of government when discussing the complex process of framing new constitutional structures. However, it is also clear that the dominant concerns expressed by the 2011 Arab uprisings were for self empowerment and a fairer distribution of national resources – or, ‘bread, freedom and social justice’ in the words of one prominent slogan. Across the Arab world, demonstrators protested against regimes that had become at best neglectful, at worst predatory. Upon achieving independence from colonial rule, these regimes had come to power on the promise of meeting basic socio-economic demands of the population. But the post-independence social contract unravelled during the years when the regimes pretended to liberalize their state-run economies, reducing government expenditure on social programs while selling off assets to rich friends. The result of these selective liberalizing market reforms has widely been referred to as crony capitalism. Record high food prices compounded the adverse effects of market reforms and led to spiralling economic inequality and social alienation. The concentration of political and economic power in fewer and fewer hands is widely viewed as a large part of the overall malaise that led to the protests. The yawning gap between the privileged few and the disenfranchised many became a dominant source of frustration and despair.

Indeed, the Arab protests were in most cases greatly inspired by the prior sacrifices of labour leaders and they relied heavily on organizational networks built up over years under severe constraints. In Egypt, for example, tough economic conditions in 2006 and 2007 led to a wave of workers’ protests and in 2008 textile workers in the Nile delta town of al-Mahalla al-Kubra called for a large strike on April 6. Activists from a number of groups then formed a loose coalition called the April 6th Movement, in support of the textile strike. While there is no doubt that the 2011 uprisings in many ways marked a profound break with the past, it is also true that they were the culmination of a long history of labour protest. Trade union movements in various countries had organised repeated strikes in the years prior to the uprisings. Given the pivotal role played by labour, and their opposition to the problems created by the privatization policies of the old regimes, it is difficult to see just how liberalizing economic reforms can now be made part of a solution that provides jobs and hope for the people. In other words, failure to meet socio-economic demands could risk delegitimizing and thus destabilizing the political transition to a more pluralist and democratic system.

James Gelvin provides a final caution against the use of the term ‘Arab Spring’. He criticizes both its clichéd overuse as well as its misleading connotation as a transitional moment. He notes, for example, that following the 2003 invasion of Iraq American commentators invoked the label ‘spring’ to refer to subsequent events in the Arab world (including the downfall of the Saddam Hussein regime), all of

which were framed as part of President George W. Bush's 'freedom agenda.'⁴ To this list, one could also add the example of the so-called 'Damascus Spring' which referenced a brief period of intensified political debate that occurred when Bashar al-Asad succeeded his father in 2000. In addition to this record of dashed hopes, Gelvin provides two other reasons to avoid the term 'Arab Spring':

"First, the term spring implies a positive outcome for the uprisings, which has yet to be achieved. Second, only one of the uprisings – in Syria – actually broke out in that season (if one includes all of March in Spring). The others began in the dead of winter, a season hardly appropriate for an uplifting title."

2. 'ARAB AWAKENING'

So much more than a call for democratic liberalization, the complex aspirations of the Arab uprisings were distinguished above all by the overarching appeal to dignity. The demand for dignity reflected both the individual feeling of being worthy of respect as well as the collective demand to hold state leaders accountable to their citizenship. For many observers, this emergence of a new national self-consciousness is best captured by the term 'awakening'. Not all agree: for some, the term reflects Westernized conceptualizations of an Arab world that needed to be roused from a long period of slumber. Others presumably are more inspired by the classic history written in 1938 by George Antonius about the Arab Revolt that unfolded during World War One. That book generated a profound debate about the origins of Arab nationalism and the European machinations that divided the Arab world into separate colonies in order to facilitate imperial rule over them during the interwar period.⁵

In this sense, 'awakening' underlines the efforts of the people to bring an end to the various mechanisms through which sclerotic regimes have enforced the stagnancy of the country and the docility of its subjects. As noted above, the desire of the people for more democratic, parliamentary, pluralist modes of governance clearly exists. But the driving force of the protesters has been to claim back from aging dictators ownership and citizenship of their own country. At this point, it is useful to briefly recall the specific origins of the protests, triggered as they were by events situated in the marginalised and neglected rural areas of Tunisia. On December 17, 2010, a young Tunisian fruit seller, Mohammed Bouazizi, lit himself on fire to protest official abuse and the misery of trying to make a living: earlier

⁴ James Gelvin, *The Arab Uprisings: What Everyone Needs to Know* (New York, Oxford University Press: 2012), 32-33.

⁵ The actual connection of the term 'awakening' to the title of Antonius' landmark books is unclear. Whereas the Arabic translation of Antonius' book is *Yaqdhat al-'Arab*, contemporary translations of 'awakening' refer to 'sahwa' and 'nahda'. I thank Ahmed Mahdi for bringing this to my attention.

that day he had lacked the funds to pay a bribe to corrupt police officers who beat him and confiscated his goods. This desperate one-man protest unleashed a collective challenge to the prevailing mood, crystallising Tunisians' feelings of humiliation and resentment at the widespread nepotism. As expected, the government ordered the police and security agencies to forcefully put down the demonstrations, but this now only fuelled further protests. Within weeks the regime unravelled, President Ben Ali took refuge in Saudi Arabia, and shock waves were sent across the Middle East.

The significance of the appeal to 'dignity' and self-empowerment has been described by Hamid Dabashi in the following terms:

"Dignity is not political matter. Dignity is a moral virtue that had now become a political force... This appeal to dignity posits an agency, maps an unfolding morality, and reclaims the term 'Arab' from years and generations of abuse. As a non-political term entering the political domain, 'dignity' has a catalytic power, an inaugural audacity announcing the self-conscious start of a world-historic event that was about to discover a world of its own making.⁶⁷"

The demand for dignity is most easily understood in terms of the nature of the old authoritarian autocracies. By 2011, Ben Ali had ruled Tunisia for 23 years; President Mubarak had ruled Egypt for 30 years; Colonel Muammar Qaddafi had ruled Libya for 42 years; President Ali Abdullah Saleh had ruled Yemen for 33 years; while Hafiz al-Asad and his son Bashar had ruled Syria for 41 years. All sectors of society were harassed and subdued to ensure their submissiveness: university student elections were rigged while sports clubs were hijacked by members of the regime to inculcate new layers of loyalty.⁷ The contempt in which the rulers of each country held the people is probably best shown by the attempts of the aging Arab leaders on the one hand to eliminate all possible competition while, on the other, to arrange for their children to succeed them. The efforts of these rulers to perpetuate their families' rule turned the countries into their own personal fiefdoms. In Egypt, Mubarak's efforts to forge a regime that was half republic (*gumhuriya*, in Egyptian dialect) and half monarchy (*malakiya*) had become so prevalent that it warranted its own label: *gumlukiya* (coined by Saad Eddine Ibrahim).⁸

⁶ Hamid Dabashi, *The Arab Spring: The End of Postcolonialism*, (New York, Zed Books: 2012), 127.

⁷ See Marwan Bishara, *The Invisible Arab: The Promise and Peril of the Arab Revolutions* (New York, Nation Books: 2012).

⁸ See Roger Owen *The Rise and Fall of Arab Presidents for Life* (Cambridge, MA, Harvard University Press: 2012).

Scholarly descriptions of governance in the Arab world in the 1990s and 2000s frequently used such words as stalemate and stagnation. These characterizations reflected the growing dissatisfaction with the ruling elite. As the personalized regimes grew older and more avaricious, their populations became younger, poorer, and more aware. Across the Arab world, median age (the age that separates a population into two equal parts) than the reigns of their authoritarian rulers: in Egypt, median age is 24; in Syria it is 22; in Libya it is 24; in Yemen it is 18. That is to say, young populations knew only one ruling regime and suffered under its failure to meet their demands for affordable bread, sufficient housing, good education, and fulfilling employment. The frustration felt by the disillusioned youth across the Arab world is well captured by the term *waitthood*: a phrase that describes the multifaceted ways in which educated youth are denied the next steps towards adulthood.⁹

The winter and spring of 2011 can thus be seen as a moment of great enthusiasm in which the populations of all Arab countries could imagine a new socio-economic and political order. After decades of being subjected to ossified political structures and corrupted economic reforms, Arab publics were more empowered and less fearful. As Rashid Khalidi sums up:

“The energy, dynamism and intelligence of the younger generation in the Arab world has been unleashed, after being dammed up by a system which treated them with contempt, and which concentrated power in the hands of a much older generation. Seemingly out of nowhere, young people in the Arab world have gained a confidence, an assurance, and courage that have made fearsome police state regimes that once looked invincible tremble.¹⁰”

In this sense, Arab nations have visibly ‘awakened’ to a new consciousness of their empowerment and self-confidence. People’s eyes were opened to new possibilities (greater openness, inclusiveness, and opportunity) but also new solidarities. However, the term ‘Arab Awakening’ is also in many ways a deceptively enigmatic phrase: where and what exactly is ‘Arab’ about the 2011 uprisings? To be sure, the term ‘Arab Awakening’ is useful in that it locates the historical significance of the uprisings in their regional interconnectedness and in the responsiveness of the populace of each Arab country to what they see happening in other Arab countries. The cultural affinity that comes from Arabs speaking the same language and sharing a sense of history clearly played an important role in

⁹ See Samar Khalaf and Roseanne Saad Khalaf, eds., *Arab Youth: Social Mobilisation in Times of Risk* (London, Saqi Books: 2011).

¹⁰ Rashid Khalidi, “Preliminary Observations on the Arab Revolutions”, in *The Dawn of the Arab Uprisings: End of an Old Order?*, edited by Bassam Haddad, Rosie Bsheer, and Ziad Abu-Rish (Pluto Press, 2012), p10.

pushing the revolutionary momentum eastward from Tunisia. Indeed, protesters across the Arab world copied specific techniques used in the Tunisian revolt, such as the peaceful chanting of the slogan “the people want the fall of the regime”. But who are the people? All Arab populations shared the widespread resentment for the nepotism, corruption and inequality confronting them. But the youthful protesters did not mobilize around the pan-Arabist paradigms of their predecessors, and they self-identified more as Tunisians or Egyptians or Syrians than around an entity such as “the Arab nation”. Moreover, the navigation of successful political and economic transitions in individual countries required the unique and complex balancing of varied state interests: in this sense, Egypt was not Tunisia, Syria was not Egypt, Saudi Arabia was not Syria, and so on. Two of the most significant variables have been the strength and organisation of a state’s unions and the structure and composition of a state’s army. For example, the transition tended to be less bloody in a country where demonstrators faced a relatively ‘national’ conscript army, as in Tunisia and Egypt, than a more sectarian force, such as in Syria and Libya. Related issues are the significance of regional or sectarian cleavages, the role of outside actors, the memory of recent civil war and ethno-sectarian carnage, and the presence of oil rent. The oil-rich Gulf monarchies were, at least in the short-term, in a particularly unique position to confront the calls for reform.

On the one hand, ruling monarchies tend to enjoy greater legitimacy and even loyalty from their citizens, and rely heavily on foreign labourers who are understandably wary of how political mobilization could easily lead to deportation. On the other hand, flush with cash thanks to years of high oil prices, they announced the distribution of billions of dollars in social welfare spending. While such measures may have lessened the intensity of some grievances, the resentment with the lack of employment opportunities, curtailment of civil liberties, and closed political systems clearly remains. On the island nation of Bahrain, where a Sunni dynasty rules over a Shi’a majority, the ruling family launched a brutal crackdown on the protesters (with the encouragement of Saudi forces, and with a blind eye turned by the United States which bases its Fifth Fleet there). A second issue is the significance of regional or ethno-sectarian cleavages and the memory of recent civil war and chaos. In Syria, for example, where the minority Alawite sect has through the al-Asad family ruled the country for more than four decades – the regime derived some continued support from minority groups who fear a bloody sectarian fragmentation, or an overarching regional struggle with Islam between the region’s Sunnis and Shi’as.

“Febrile and fragmented”, observed David Gardner “the ultimate test of the Arab awakening will be how sensitively and equitably the emerging order handles minorities.”¹¹ Closely related to this, of course, is the need to find a balance be-

¹¹ David Gardner, “Middle East: Febrile and Fragmented”, *Financial Times*, 14 May 2012.

tween religious pluralism and individual rights. But this only raises yet another question about the nature of the ‘Arab awakening’ taking place: under what conditions do those protesting authoritarianism and dictatorship realize the importance of the struggle for gender equality and yield empowering outcomes for women?¹² Just as the term ‘Arab spring’ risks limiting the time frame available for our understanding of the Arab uprisings, so does ‘Arab awakening’ constrain our understanding of the spectrum of space. Although the term ‘Arab awakening’ usefully draws our attention to the prevailing interconnectedness of the Arab world, one cannot view the whole Arab world as a homogenous region whose transition from the old autocracies will be the same. Those who study specific countries will be more impressed by their distinct circumstances and trajectories than by comparisons with neighbouring states. It is perhaps obvious that no single phrase will capture such a vast and variegated phenomenon as the uprisings of 2011. At some point, one must narrow the subject to specific national contexts: the ‘people’ who want the fall of the regime are Tunisians and Egyptians, Syrians and Libyans. At the same time, it is useful to consider widening the aperture to recognize the influence of non-Arab factors. For example, Dabashi draws a direct link between the Arab uprising of 2011 and the Green Movement that had galvanized Iranian political discourse and social action two years earlier, in 2009: “there can be no doubt that Tunisian and Egyptian youth were influenced by their witnessing the actions of Iranian youth in the Islamic republic in 2009.”¹³

3. ‘FACEBOOK/TWITTER REVOLUTION’

Both the 2009 Green Movement in Iran and the 2011 Arab uprisings were shaped in important ways by the social media technology (Facebook, Twitter, You Tube and the Internet), and any discussion of the labeling of these events needs to consider its impact. Not only did these new information technologies empower societies with new ways of coordinating their opposition to the ruling regimes, they undermined the regime’s monopoly on information. Somewhat ironically, the initial spread of cell phones was facilitated by state-controlled companies or, where the sector was privatized, by regime-friendly operators. It was in this way, for example, that Bashar al-Asad’s first cousin, Rami Makhoul, came to own shares in so many companies that he became known as ‘Mr. Ten Percent’, and his control over a giant mobile phone company was a particularly potent symbol of government corruption. During the 2011 uprisings, Arab regimes did their best to curtail the movement of journalists and their film crews, but they could not stop individuals from uploading their own rough, shaky mobile images to You Tube or Facebook. These images, however rough and shaky, were then immediately

¹² Deniz Kandiyoti, “Disquiet and Despair: the Gender Subtext of the “Arab Spring” in *opendemocracy* 26 June 2012, <http://www.opendemocracy.net/5050/deniz-kandiyoti/disquiet-and-despair-gender-sub-texts-of-arab-spring>

¹³ Dabashi, *The Arab Spring*, 14.

streamed by Arab satellite stations such as al-Jazeera and sent to homes across the entire region.

Consider the case of Egypt. Reflecting on the role played by social media during the Egyptian uprisings, the activist and Google executive, Wael Ghonim labelled the new methods of organisation and awareness 'Revolution 2.0'.¹⁴ When activists first expanded their online presence, they found new ways to avoid censors and raise sensitive issues. In June 2010, for example, Ghonim created a Facebook page called 'We are all Khaled Said' to protest the brutal killing of a young man dragged by security forces from a cybercafé. By featuring photos, shot in the morgue by a cell phone, of Said's beaten face, the website successfully undermined the government's official story. The website went viral focussing attention on police abuse, and a protest was planned for January 25, National Police Day. Hundreds of thousands converged, from all parts of Cairo, onto the centrally located public space, Tahrir Square. They chanted "the people want the fall of the regime" right in front of the Mugamma, the hated administrative building that best represented Egypt's controlling state.

Important as it was, one must take care not to over exaggerate the role played by new communication technologies. For one thing, excessive focus on the catalytic role played by technology leads us back to the problematic image of a region lying dormant until awakened by the kiss of modern Western technology. As discussed above, the uprisings did not emerge from a vacuum: traditional organisational frameworks, in particular labour strikes and mosque institutions, played a crucial role. It is overly simplistic to suggest that every protester had a Facebook or Twitter account. Moreover, the discipline demonstrated by the millions of protesters who, in defiance of security forces, marched to and then occupied a public place reflected a more complex civil society. The 2011 Arab uprisings relied on personal bonds of trust and solidarity much more resilient than can suddenly emerge with the tools of a virtual environment.

4. CONCLUSION: 'REVOLUTIONS'

But to what extent is this examination of English terminology really just an exercise in beating around the bush. Surely the obvious place to look for the most pertinent name is on the streets of the Arab capitals themselves. The term most commonly used by the demonstrators themselves is just 'revolution' (or *thawra* in Arabic). As Rami Khoury explains, revolution -- or 'revolutions' (*thawrat*) when describing the collective protests of the whole region – epitomizes the "activism, will, empowerment, determination and agency, denoting citizens who have the power to change their world and are going about that business with diligence and perseverance."¹⁵

¹⁴ Wael Ghonim, *Revolution 2.0: the Power of the People is Greater than the People in Power* (New York, Houghton Mifflin Harcourt: 2012).

¹⁵ Rami Khoury, "Drop the Orientalist Term 'Arab Spring'", *Daily Star*, August 17, 2011. <http://>

Khoury concludes by wondering whether Western audiences might be discomfited by acknowledging the full reality of “revolutionary, self-assertive Arabs”. To many, the Arab uprisings was clearly a moral victory to be celebrated, but to a few it was evidently a threat to be feared. Most writing on the 2011 Arab uprisings still reflects the tension between its promise and peril: the initial and widespread excitement with Arabs finally achieving their self-determination and the growing worry that all may not turn out well. The immediate challenge of naming the momentous events of 2011 in large part reflects this tension. But it also reflects our proximity to complex developments that are likely to unfold over years, perhaps decades. But this is of course always the case with revolutions. Revolutions do not happen in one season, a ‘spring’ or a ‘winter’. They may take year or, as A.J.P. Taylor said of the case of Germany during the 1848 spring of nations, they may reach there turning point and not turn at all. Counter revolutionary forces with their own vested interests can ensure that nothing in fact changes.

Nonetheless, it is impossible to ignore how deeply runs the general feeling among the Arab public that so much has already changed as a result of the stunning events of 2011. Within the region, Arab publics are empowered; outside the region, pervasive tropes of an unchanging Arab east have been shattered.

BIBLIOGRAPHY

Bishara, Marwan. *The Invisible Arab: The Promise and Peril of the Arab Revolutions*. New York: Nation Books, 2012.

Cleveland, William and Martin Bunton. *A History of the Modern Middle East*. Colorado: Westview Press, 2013.

Dabashi, Hamid. *The Arab Spring: The End of Postcolonialism*. New York: Zed Books, 2012.

Gelvin, James. *The Arab Uprisings: What Everyone Needs to Know*. New York: Oxford University Press, 2012.

Ghonim, Wael. *Revolution 2.0: the Power of the People is Greater than the People in Power*. New York: Houghton Mifflin Harcourt, 2012.

Khalaf, Samar and Roseanne Saad Khalaf. eds., *Arab Youth: Social Mobilisation in Times of Risk*. London: Saqi Books, 2011.

Khalidi, Rashid. "Preliminary Observations on the Arab Revolutions", in *The Dawn of the Arab Uprisings: End of an Old Order?*, edited by Bassam Haddad, Rosie Bsheer, and Ziad Abu-Rish, Pluto Press, 2012.

Lynch, Marc. *The Arab Uprisings: The Unfinished Revolutions of the New Middle East*. New York: Public Affairs, 2012.

Owen, Roger. *The Rise and Fall of Arab Presidents for Life*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2012.

Ramadan, Tariq. *The Arab Awakening: Islam and the new Middle East*. New York: Oxford University Press, 2012.

Attitudes toward Language and Cultural Pluralism in the Republic of Bashkortostan

Başkurdistan Cumhuriyeti'nde Dil ve Kültürel Çoğulculuğa Dönük Tutumlar

Olga R. GULINA*

Abstract

The multilingualism on the territory of Russian Federation, in particular in the ethnic-dominated republics, is very significant phenomena. This paper firstly reviews linguistic accommodation of ethnic groups living in Bashkortostan and the case of “ethnic/linguistic competition” between Tatars and Bashkirs. Second, the paper explores federal and regional legislations and its practice promoting multilingualism and supporting linguistic diversity on the territory of Russian Federation. Thirdly, the paper reviews the development and role of national minorities’ linguistic rights, in particular cultural rights and rights to education in mother tongue, in the construction of national communities and their identities. The article provides detailed illustrations from range of ethnic communities living in Bashkortostan.

Keywords: Bashkortostan, Russian Federation, multilingualism, linguistic rights

Öz

Rusya Federasyonu'nda, özellikle bir etnik grubun yoğun yaşadığı cumhuriyetlerde, çok dillilik önemli bir olgudur. Bu makale Başkurdistan'da yaşayan etnik grupların dil konusunda uzlaşmalarını Tatarlar ve Başkurdlar üzerinden incelemektedir. İkinci olarak, makale Rusya Federasyonu'nda çok dilliliği teşvik eden ve dil farklılıklarını destekleyen federal ve bölgesel yasaları tartışmaktadır. Üçüncü olarak, makale ulusal azınlıkların dil haklarının gelişimini ve ulusal topluluklar ve bu toplulukların kimliklerinin oluşumundaki rolünü ele almaktadır. Makale Başkurdistan'da yaşayan birçok etnik grup hakkında bilgi sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Başkurdistan, Rusya Federasyonu, çok dillilik, dil hakları

* Assistant Professor at Bashkir State University, Russian Federation; Co-founder of Migration Policy Institute, Washington DC based NGO. E-mail: olgagulina@gmx.de

INTRODUCTION: HISTORICAL BACKGROUND.

Republic of Bashkortostan (RB) is one of the largest subjects of the Russian Federation located in the territory of the South Urals, historically named under its native people Bashkirts (Bashkorts). Bashkortostan or so called Bashkiria has gone through a long and difficult way of its historical development and has glorious history of achievements. They make up bright pages in the chronicles of the state of Russia.

By the end of the 15th up to the first half of the 16th centuries the Bashkir tribes, inhabiting these lands, were under the rule of three statehoods: the Nogai Horde, the Kazan and Siberian Khanates, which emerged after the break-up of the Golden Horde. When the oppression of these different statehoods became unbearable, the representatives of three Bashkir tribes “went to Kazan, where they bowed their heads before white Tzar”.² In those times, the Bashkir region was governed from Kazan. It was very inconvenient due to a long distance between cities. That was a reason why in 1573 the Bashkirs turned to Ivan IV with a petition about building a fortress on their land. “It is significant evidence that the Bashkirs subjection was voluntary and the town Ufa itself was built at their own request.”³

The history of Bashkortostan is a history of Bashkirs - aboriginals of this land - and also Russians, Tatars, Misharis, Maris, Chuvashs, Udmurts, Mordvinians, Ukrainians and other inhabitants of Russia moved into this region during 17th - 20th centuries.⁴

Nowadays, the basic place of Mari's residing is located on the Mishkinsky, Kaltasinsky, Birsky, Sharansky, Djurtjulinsky, Janaulsky areas of Bashkortostan. Chuvachs are living on the southwest and central areas of Republic. Udmurts are settled mainly in northern and northwest areas, mostly- in Janaulsky, Tatyshlinsky, Kaltasinsky and Buraevsky areas. The tatar population is living in the Sharansky, Chishminsky, Chekmagushevsky, Mijakinsky Kushnarenkovsky, Kiginsky,

² Here means Russian Tzar Ivan IV or so called Ivan the Terrible.

³ Lossiyevskiy Mikhail. 1883, 368-389.

⁴ The national flag of Republic is symbolised friendship and mutual cooperation of folks living in Bashkortostan. The national flag of Bashkortostan Republic is a rectangular three-color width, consisting of horizontal equal stripes: upper - dark blue color, middle - white color, lower - green color. In the center of the white stripe there is a gold emblem - a circle, inside of which a stylized flower of kurai (saltwort), consisting of seven petals is depicted.

In the National Flag of Bashkortostan a green colour means- freedom, eternity of life; white - is peaceful nature, openness, readiness to mutual cooperation of peoples of Bashkortostan republic; dark blue color means clarity, goodwill and cleanness of thoughts. The flower of kurai - is a symbol of friendship, its seven petals, located in the centre of the white strip, symbolise seven ancestries (descent folks), which laid the foundation to uniting of peoples living in the territory of Bashkortostan Republic. (Art. 5 of Law of Republic of Bashkortostan Nr 63-z “*On the National Symbols of Bashkortostan Republic*”).

Buraevsky areas and in city Tuimazy.⁵ According to the statistic, the Russian population is highly urbanised, around 83% of Russians live in the cities - Ufa, Sterlitamak, Salavat, Oktybrskij, Kumertau, Ishimbay, Neftekamsk.⁶

Table 1. The National Groups Living in Republic of Bashkortostan, Dated by All-Russian Census of 2002.⁷

	Urban and rural areas			Urban area			Rural area		
	M/F	Man	Female	M/F	Man	Female	M/F	Man	Female
Russian	1,490,715	688,023	802,692	1,232,289	564,533	667,756	258,426	123,490	134,936
Bashkort	1,221,302	575,862	645,440	517,636	239,035	278,601	703,666	336,827	366,839
Tatars	990,702	465,217	525,485	663,891	306,714	357,177	326,811	158,503	168,308
Chuvash	117,317	55,410	61,907	52,897	24,212	28,685	64,420	31,198	33,222
Mari	105,829	50,414	55,415	37,074	16,846	20,228	68,755	33,568	35,187
Ukrainians	55,249	25,415	29,834	44,277	20,292	23,985	10,972	5,123	5,849
Mordvinians	26,020	11,983	14,037	16,201	7,399	8,802	9,819	4,584	5,235
Udmurts	22,625	10,491	12,134	6,227	2,843	3,384	16,398	7,648	8,750

The census of 1970 defined 3,180,800 people lived in Bashkortostan. There were 1,546,300 Russian, 944,510 Tatars and 892,250 Bashkirs. The next Census was held in 1979. According to this census, there were 1,547,890 Russians, 940,450 Tatars and 935,880 Bashkirs in the republic. The census of 1989 defined 3,943,000 people as the population of Bashkir Autonomous Soviet Republic, included 39,3% of Russians, 28,4% -Tatar, Bashkirs made up 21,8% of population in Bashkortostan.⁸ According to the Russian census of 2002 are 4,104,000 people (+ 161,000) living in RB, included 1,490,715 Russians (36,3 % of the whole population in RB); 1,221,302 of Bashkirs (29,8 %) and 970,702 Tatars (24,1 %). The total number of Bashkirs across the Russian Federation reached 1,673,389 people.

The difference of the represents belonging to Tatars and Bashkirs through the Census 2002 and the Census 1989 is opened political debates and discussions in the society. The situation became irritated due to the fact that Census has passed in 2002 and only in the end of 2004 the Goskomstat (Statistic office of RB) has published the first results of ethnic structure of the population in the Republic.

Some national activists immediately told that the attempts of republic authorities during a lot of years to change ratio between Tatars as leading represents and Bashkirs, were successful.⁹ Mass- media confirmed that during census of 2002 “in the territories with ethnic rivalry where one ethnic group did try to receive

⁵ Sibagatov Radik. 2002.

⁶ The Government Program “Folks of Bashkortostan” for 2003-2012.

⁷ Official Census Results in Russian Federation of 2002.

⁸ BASSR´ Statistic. 1990.

⁹ The Statement of the Tatar Public Centre of Republic Bashkortostan issued on October 23, 2002.

favourable “correct numbers” larger than that of their ethnic rivals” are happened some upward distortion”.¹⁰ Some other researches formulated more cautious their position: “If we do not take into account the phenomenon of identity change, the results may seem strange. It is well known that there are more peasants among Bashkirs and that their fertility rate is greater than that of Tatars. The truth, as always, is somewhere in between”.¹¹

The results of Census became “high topic” and significant political question in the Republic. In June 2003 in Ufa was organised the Tatar congress which has accepted the resolution “About the organisation of repeated census of population in territory of Republic Bashkortostan”. In the same time the initiators of alternative census have begun their interrogation of the population living in the northwest part of Bashkortostan, where was a greatest quantity of infringements according to the view of tatar activists.¹² Certainly, by own strength of tatar activists could not carry out alternative census and later one was proved that this initiative was informational and financially supported by one of applicants for a Presidency in the RB.¹³ Due to this fact and some other reasons the idea of alternative census has not been held up by majority of population.¹⁴

Nowadays, Bashkirs represent one of the ancient folks of Eurasia, generated at Southern Ural Mountains as independent ethnos and one of the dominated national groups living in Republic of Bashkortostan.

1. FEDERAL AND REGIONAL LAW PROTECTING NATIONAL MINORITIES AND ITS PRACTICE

1.1. Federal Legislation

In contrast to European countries a special legislation about minorities as well as terminological and legal definition of this concept is absent both on the level of the Russian Federation (RF) and the Republic of Bashkortostan (RB), although early in the 90’s a number of steps in its creation and approval were taken. This problem is covered in greater detail in other articles,¹⁵ therefore only a brief overview will be given here.

¹⁰ Podlesnykh Oleg. 2001.

¹¹ Tishkov Valery and Stepanov Valery. 2004; Gorenburg, Dmitry. 1999.

¹² Gabdräfikov 2007, 116-124 .

¹³ There were three candidates on the president’s elections of 2003 – Ralif Safin, ethnic Tatar; Sergey Veremeenko, ethnic Russian and present president of RB Murtaza Rakhimov, ethnic Bashkir.

¹⁴ Interesy tatar Bashkirii - ne predmet dlya torga i spekulyatsiy“. *Novosti Ufimskoy gubernii*, November 2, 2009. Accessed November 2, 2009.

¹⁵ The following opinions were stated by Gulina Olga. 2005; Stepanov Valery. 2009; Puchkova Maria. 2004: 105-149.

Definitions in the area of national minorities on the federal level are often vague, controversial or contradictory. The concept “national minority” has not received a wide circulation. It is mentioned in the Constitution of the Russian Federation (Art. 71-72), in the Federal law “About a library science” (Art. 8 § 1), in the Law of the Russian Federation “About employment of the population in the Russian Federation” (Art. 5 § 10-2).

A number of the federal laws mentioning the rights of national minorities extend the action as to citizens of the Russian Federations belonging to the national minority,¹⁶ and on other persons who do not have the Russian citizenship (aliens): foreigners, persons without the citizenship, being in territory of Russia.¹⁷

Nowadays among the terms used for definition of ethnic categories both on the federal and local level such different concepts as “native peoples”, “national minorities”, “nationalities”, “native ethnos”, “national groups”. Such a variety in terminology, absence of a certain definition of a “minority” and a list of officially recognized minorities is an obstacle in realization measures in protection of minorities as well as ones foreseen in the Framework Convention.¹⁸

The position of the Russian Federation on this question is expressed in the statement at Ratification of the Frame Convention on Protection of National Minorities. “Russian Federation considers that at signing or ratification of the Frame convention on protection of national minorities it is unauthorized to include in the unilateral order in clauses and applications the definition of the term “national minority”, which does not contains in the Frame convention”.¹⁹ Nevertheless, according to international standards Russia tries to carry out politics of preservation and development of ethnic, language and cultural originality of distinctive entities.

¹⁶ Art. 1 of Federal Law Nr 31-FZ “*About a National-Cultural Autonomy*”.

¹⁷ Art. 19 of the Federal Law Nr 3612-I “*The Bases of the Legislation about Culture*”.

¹⁸ Some authors lobbied that the Russian Federation has to use a positive experience of some European countries and issue a special law about national minorities as well. We have some doubts concerning of preparation a closed list of national minorities and ethnic groups living on Russian territory. On the one hand, we suppose that this list could be additional protection from discrimination, guarantee of cultural and linguistic rights, recognition of a cultural pluralism, contributing interethnic integration and positive measures directed to saving and development of cultures and languages could not be secured without certain official concepts and categories corresponding to ethical norms. On another hand, this idea with closed list of national minorities could create some difficulties in the juridical practice and political life. Lawmakers and state holders should take into account the changes in the ethnic map of the country without violation interests of “historically existing” and appeared national minorities, which are not so easy in the modern Russian conditions.

¹⁹ Federal Law of Russian Federation Nr 84-FL “*About Ratification of the Frame Convention on Protection of National Minorities*”.

1.2. Regional Legislation Specified on the Law of Bashkortostan

There is a lack of universally accepted terminology in the area of national minorities' rights on the regional level. Terms and concepts are historical, political and social constructions serving the fulfilment of certain needs of regional parts of Russia and are subject to ongoing conceptual redefinition. Due to this reason, the regional legislation used some definitions which are not containing at federal level: ethnic minority (Tatarstan, Khakassia), ethno-disperse minority (Tomsk region), essential national minorities (Buryatiya), small ethnoses (Yakutia), national groups (Bashkortostan), the titular nation (Kalmykia), the deep-seated people of the given region (Kabardino-Balkariya, Kalmykia, Tatarstan, Khakassia, Sverdlovsk area), titular ethnos (Khakassia), territory of the indigenous population (Dagestan, Khakassia, Irkutsk, Tomsk areas), ethnic groups (Komi, Dagestan, Yakutia), ethnic communities (Adygea), ethno-confessional and ethno-cultural groups (Buryatiya), etc.

Such variety of terms is a result of a distinct regulation of the conceptual device in the federal legislation. According to the Russian Constitution and the Federal Agreement between federal centre and subject of Federation, a problem of rights protection of minority is the joint jurisdiction (Art. 72 § 1b). Such position generated variety of a legal status of minorities in territories of various subjects of Federation and “also destroyed uniformity of approaches to a problem of minority”.²⁰

After proclamation of Declaration on the state sovereignty of Bashkortostan Republic in 1990, a Federal Agreement was signed with Appendix to it from Bashkortostan Republic in 1992.²¹ The Constitution of Bashkortostan Republic was accepted in 1993, its new version was ratified in 2002.

The Constitution of the Republic Bashkortostan (RB) contains the special article regulating the national minorities rights, included their linguistic rights. Art. 31 promotes: “Everyone shall have the right to determine and indicate his nationality. No one may be forced to determine and indicate his or her nationality”. Art. 32 confirmed that everyone shall have the right to use his or her native language, to a free choice of the language of communication, upbringing, education and creative work. Art. 54 of Constitution says: “the Republic Bashkortostan recognises and guarantees the equal rights to preservation and development of languages of all national groups living in its territory, creates possibilities for their free development.”

²⁰ Podlesnykh Oleg. 2001

²¹ The Agreement was signed on differentiating of federal and regional subjects' competence between the Russian Federation authorities and Bashkortostan Republic authorities.

The legal status of languages is defined by the Republic Bashkortostan Law. Art. 3-1 of regional law “About languages in the Republic Bashkortostan”²² is declared that Bashkir and Russian languages²³ are the state languages in all territory of the Republic Bashkortostan. This Law contains one of the important antidiscrimination norm according to which, the state guarantees to the citizens of the Republic “realisation of the civil, political, economic, social and cultural rights independency of their knowledge of any language” (Art.5).

During last five years is generated the serious legislative base oriented on the preservation and development of national cultures and languages of the ethnics. Here are the regional Laws “About culture in the Republic Bashkortostan”, “About Education”, “About languages in the Republic Bashkortostan”, “About national art crafts”, etc. The formation of special body in 2001 – the Ministry of culture and national policy - has given to the republican national policy integrated approach and faced the interests of national groups living in the territory of Bashkortostan.

Additionally, there are a lot of government programs promote preservation and the further development of culture and art of the national groups living in Republic, stabilisation of ethnic relations in Bashkortostan. Here are government programs “Folks of Bashkortostan”; “On preservation, studying and development of languages of population living in RB” for 2000-2005 and the second version of this program for 2006-2010; “Program on studying, revival and development of folklore of the people of Republic Bashkortostan”, etc.

However, in practice there are certain contradictions in the realisation of substantive provisions of federal and regional law, which will be considered below.

2. OVERVIEW OF NATIONAL MINORITIES’ RIGHTS IN THE REPUBLIC OF BASHKORTOSTAN

2.1. Cultural Rights

The existence of different cultures on the languages of national minorities (theatres, newspapers, exhibitions etc.) is the form of keeping of minorities’ languages and one of attitude of saving their cultural heritage. In Bashkortostan various measures are taken in the development of professional arts, cultures of national minorities. The position of Bashkortostan authorities in linguistic and national policy, in access of national minorities to social-cultural sphere is worthy as well as saving the specific of historic and cultural inheritance of minorities.

²²The Law of Republic of Bashkortostan Nr 74-Z “*About Languages in Republic of Bashkortostan*”.

²³ Russian language has the status of state language through the following Law - Art. 3 of the federal Law “*About Languages of the Russian Federation*”; Art. 68 of the Constitution of the Russian Federation; the Federal Law “*About a State language of the Russian Federation*”.

There are 12 professional theatres in RB: 4 Bashkir, 2 Russian, the Theater for the Youth, the Theater for Children (“Sulpan”), Puppet Theater, Theater for Opera and Ballet, the State Theater “Nur”, Tuimazy State Drama Theater.

Today there are 47 folk Tatar collectives (more 22% of the total number) in Bashkortostan, among them 24 are theatrical, 11 dancing, 5 folklore, 5 choral, 2 instrumental Tatar collectives. Beginning since 1991 the Ministry of Culture of the Republic of Tatarstan organizes an Interregional festival of Bashkir and Tatar songs performers “Duslyk mono” in the city of Neftekamsk together with the Union of Tatar Youth “Azatlyk”; there is an annually beauty contest “Nauruz Guzele” to be mentioned. Once two years a republican contest of Tatar songs performers “Tugan gel” is held in RB. Young artists take part in the international music contest named the festival of the Turkic youth “Ural mono”. The national minorities speaking the Turkic languages take an active part in the international festival of Turkic theatres “Tuganlyk”.

In 2010 the Ministry of culture and national policy of RB is planed the following folk’s events: a republican Udmurt festival, republican bashkort festival “Karga butkahi”, republican chuvash festival “Chavash piki”, republican tatar event “Tugan tel”, a celebration of german national “Easter holiday”, etc.²⁴ Annually the Ministry of culture and national policy of RB supported the organization of Mari national holiday “Ujarnja” in Mishkinskij area of RB. On the 28th of January, 2010 has been signed the decree of the President of RB²⁵ about support of annually republican children’s folk dance competition “Baik” among dancers up to 15 years due to preservation of a cultural and spiritual heritage of the Bashkir people, popularization of national creativity, strengthening of interest of creative youth to a national bashkir choreography.

The Republic strong supported a development of language, culture and national traditions of Ukrainian. Since 1990 works the republican national-cultural centre of Ukrainians “Kobzar”, since 1996 operates the Union of the Ukrainian women “Bereginja”, in 1998 opens the Union of the Ukrainian youth “Berkut”. There are 23 Ukrainian folk’s collectives and one Ukrainian historical center in the village Zolotonoshka (Sterlitamak area). On the 26th of February, 2010 took place the sixth congress of Ukrainians in Bashkortostan,²⁶ where participants belonging to Ukrainians and represents of state authorities discussed the realization of cultural rights of Ukrainians in the Republic.

The net of national libraries in the languages of national minorities living on the area of RB are successfully developing. The Book fund in Tatar language counts more than 937,000 issues (4% of the total funds). In 2004, 24,400 issues in Tatar

²⁴ (Ministry of Culture and National Policy of RB, 2010).

²⁵ Decree of President of Republic of Bashkortostan Nr. UP-34.

²⁶ Before congresses of Ukrainians in Bashkortostan were spent four times – on January, 1995, on April, 1997, on January, 2001 and on February, 2005.

were delivered to the library funds. Unfortunately, there is a decrease of literature delivering in the languages of minorities in RB.

Newspapers, journals and magazines are published in 6 languages in RB. 33 of them in Tatar (among them 5 are republican, 5 municipal, 23 regional). The newspaper of “Kyzyl tan” has a circulation of 313,382 issues; the republican youth paper in Tatar “Omet” has 43,923 ones. There are papers for children and teenagers “Ochkyn”, magazines “Tulpar” and “Ayluluki” in Tatar language.

Chuvash, Mari and Udmurt are in RB mass media languages. The paper “Ural-Sassi” and several regional ones are published in Chuvash. Some TV and radio broadcasts are transmitted in Chuvash, Mari, Tatar and Udmurt languages. There is a paper in Mari “Cholman” published in Neftekamsk, a republican one in Udmurt named “Oshmes”. Byelorussian, German, Lettish have less social and communicative functions due to assimilation, dispersion of location of minorities, emigration of most of them to the countries where their nation is the title one.

However, there are some omissions of national policy which needs to take account. In last years has cancelled the republican broadcast “Obrij” in Ukrainian language and release of Ukrainian newspaper “Krinitsa”. The initiative to organise a television announcement in the Ukrainian language at least once a week have not crowned success. There is no professional Ukrainian folk’s collective in Bashkortostan.²⁷

National editions make a considerable segment of media space of Bashkortostan: 61 magazines printed in Russian, 56 - in Bashkir, 33 - in Tatar, 3 in Mari and Chuvash and only one in Udmurt, but the circulation of the Tatar printing editions is less than of the magazines in Bashkir language. The experts convinced that there are certain contradictions in the legislation and practice of its using in Bashkortostan such as the priority in development of national culture, art, language is given to the Bashkirs as to culture of title ethnos.²⁸

2.2. The Rights of National Minorities in the field of education

Examining the problem of the rights of national minorities in this aspect it is necessary to pay attention to following issues: the right of national minorities to *learn their mother tongue or to have instructions in their mother tongue* and realization of this right in Bashkortostan. The authorities of RB have taken decisive steps to protect national minorities in such fields as education and language rights.

²⁷ The statement of VI National Congress of Ukrainians in Republic of Bashkortostan adopted February 26, 2010.

²⁸ Vorob'yev Denis, Grushkin Dmitry. 1999.

Table 2. The Educational Level of the Population in Bashkortostan.²⁹

	Inhabitants older than 15 y.o	Postgraduate Education (PhD)	High Education (Diploma)	Uncompleted high education	Professional Education (college)	Secondary school	Have no initial general education	Included Illiterate persons
Total	3,316,946	6,002	379,850	80,174	937,649	608,203	39,105	25,289
Bashkort	952,481	1,517	93,073	21,248	228,153	201,638	14,066	9,930
Russian	1,226,278	2,420	154,663	31,648	384,519	192,173	12,739	7,433
Tatars	806,778	1,584	103,230	21,872	239,807	146,392	7,237	4,856
Chuvash	96,260	99	6,563	1,447	25,883	22,600	1,241	771
Mari	83,257	44	4,304	974	18,164	21,306	1,441	891
Ukrainians	50,357	131	7,360	1,135	16,160	7,654	486	245
Mordvinians	23,477	18	1,414	250	6,256	4,777	729	435
Udmurts	18,096	11	898	170	3,525	3,562	351	243

In Bashkortostan one can observe educational process in 6 languages of the minorities. The 14 languages of national groups living in Bashkortostan are taught as independent subjects in the schools and other educational institutions. As a result ca. 68,5 % of children belonging to non-Russian nationality join the schools subjects as history and culture in their native language (in 1995 this indicator was near to 50 %).³⁰

In 1,230 schools of RB (117,452 pupils) the educational process is carried out with *Tatar as a mother tongue*. This list can be continued (telling about Tatar language) there are 6 colleges, 4 universities: the Bashkir State University, Sterlitamak, Birsk Pedagogical Institutes, the Eastern External University for the Humanities having their own Tatar Departments and this language is taught as a mother tongue. Besides are 462 kindergartens function in Tatar.

There are 402 Chuvash national schools, where *Chuvash language* is taught as a mother tongue. It is also taught as a mother tongue in a number of Sunday schools in Ufa, Meleuz, Sterlitamak, Belebei. In this aspect one should mention the Chuvash Department of Sterlitamak Pedagogical College, Sterlitamak Pedagogical Institute and Belebei Pedagogical College.

There are 174 Mari national schools, 40 kindergartens in Bashkortostan. *Mari* is taught in Mari Department of Blagoveshchensk Pedagogical School, Birsk Pedagogical Institute, where Mari teachers are prepared.

The *Udmurt language* is taught in 48 schools and 17 kindergartens; in Udmurt Department of Neftekamsk Pedagogical School. *Mordvinian* is a taught language in 8 national schools located in the area of compact living of Mordovians in 9 regions of RB. Mordvinian departments were opened in 1996 in pedagogical colleges of Salavat and Sterlitamak.

²⁹ The Census of Russian Federation of 2002.

³⁰ (Ilishev. 2006, 5-11).

Ukrainian is learned as a mother tongue in five primary schools and in 4 Sunday schools. The Ufa branch of the Moscow state humanitarian university named by M. Sholohov prepared the pedagogical staff speaking in Ukrainian. To compare with other regions of Russia, in Bashkortostan is most developed system of the Ukrainian national education, annually the Ministry of Education and Ministry of culture and national policy announced the Days of Ukrainian Culture in RB and carried out Shevchenkovsky readings and the International competition on knowledge of the Ukrainian language named by Peter Jatsika, where children and youth join in competitions on the best composition in Ukrainian language. *German* is learned as a mother tongue in schools of Blagovar region of RB. Besides it is learned as a mother tongue in 3 Sunday schools.

The tables below presented the basic indicators of educational procedure in languages of national groups living in Republic Bashkortostan.³¹

Table 3. Observation of Preschool Centres and the Languages of Instructions in It on the End of 2008 Academic Year.

	Total		Included:			
			Urban area		Rural area	
	Amount of Institutions	Amount of Scholars	Amount of Institutions	Amount of Scholars	Amount of Institutions	Amount of Scholars
Preschool centres, Total	1800	158,7	589	105,6	1211	53,0
Languages of instructions:						
Russian	851	92,1	412	67,2	439	24,9
Non-Russian	561	17,2	18	2,4	543	14,8
Russian and Non- Russian,	388	49,3	159	36,0	229	13,3
Bashkort	605	21,4	146	9,0	459	12,4
Mari	30	0,6	-	-	30	0,6
Tatar	378	9,1	70	2,2	308	6,9
Udmurt	5	0,2	-	-	5	0,2
Chuvash	37	0,8	10	0,1	27	0,7

Table 4. Training in the Federal and Municipal Educational Institutions in Russian and Other Languages on the Beginning 2008/2009 Academic Years (Without Educational Institutions for Children With Deviations)

	Amount of institutions	Amount of scholars
Amount of the scholars – total	x	437862
Training in following languages:		
Russian	2013	371686
Bashkir	822	51474
Tatar	357	10705
Mari	102	3041
Chuvash	23	699
Udmurt	22	257

³¹ Ministersto obrazovaniya i kulturi. 50-58.

Table 5. Learning The Mother Tongue (Non-Russian) in The Federal and Municipal Educational Institutions on the Beginning 2008/2009 Academic Years (Without Educational Institutions For Children With Deviations).³²

Amount of the scholars, learned the mother tongue (non-Russian) as a school subject:	Amount of institutions	Amount of the scholars
Bashkir	1574	100183
Tatar	813	58593
Mari	147	6151
Chuvash	113	6170
Udmurt	39	1593
Mordovian	12	344
German	3	259
Ukrainian	5	277
Belorussian	3	44
Latvian	1	23
Polish	1	100

In RB after the Resolution of the Cabinet of RB on the 31st December 1999, was issued the program “On preservation, Investigation and Development of the Languages of the Peoples on the Area of RB”³³ for 2000-2005. The most important feature of this program has been a realization of the rights of the citizens to learn their mother tongue; creation of a system of measures to secure functioning and development of Bashkir and other languages on the area of RB; extension of the net of general educational and scientific institutions, development of new educational programs, textbooks and reference books for a profound learning of mother tongues.

The regional authorities reported the following results of the Program: about 70% non-Russian nationality scholars got a chance to study in the mother tongue (+15% in 1994 – 1995). In educational institutions of RB studied a native language up to 91% Bashkir students; 60% scholars of Tatar nationality; 53,4% Chuvash scholars; 61,2% pupils of Mari nationality; 64,6% Udmurt pupils; 21% Mordovian scholar.³⁴

In 2007 the Government of Bashkortostan adopted the second Program called “On preservation, studying and development of languages of population living in RB for 2006-2010”.³⁵As the main goals the Program promotes: 1) achievement of equality of state languages - Bashkir and Russian, maintenance of their functioning as government languages in Republic Bashkortostan, in spheres of the industry, communication, transport, public health services, trade, population consumer services, in mass media; 2) preservation, studying and development of the Bashkir language as a language of titular nation living in RB, as a basis of formation and development of national culture; 3) assistance in preservation,

³² *Ibid.* 58.

³³ Act of Government of RB Nr. 413 of December 31, 1999.

³⁴ (Bashinform, 2009).

³⁵ Act of the Government of RB N 86 of 09.04.2007.

studying and development of national groups' languages using in Republic Bashkortostan, etc. (§ 2 of Program).

To achieve the above-named goals the following actions are planned: a) Bashkir and Russian language courses for the state and municipal service workers (6.1.7.); b) the linguistic research of the Bashkir language and specific of its using (6.2.3-6.2.5.); c) working out of the continuous concept of teaching in national minorities' languages in the pre- and secondary schools, in the institutions of high and professional education (6.3.3.); d) creating the teaching aids, another learning materials, i.e. games, toys, lotto in Bashkir and other languages of inhabitants living in RB (6.3.4.-6.3.5.); e) preparation, edition and publishing of bilingual dictionaries (as an Examples - Russian- Bashkir, Bashkir- English, Udmurt- Bashkir) in native languages of ethnic groups living in Bashkortostan (6.3.2., 6.5.1.); f) design of drivers and typescript in the Bashkir language and creation of typescript in Bashkir alphabet (6.4.3.), etc. Summing up, the program "On preservation, studying and development of languages of population living in RB", written in 30 pages, is mostly directed on the strengthening of the Bashkir language in all spheres of life in RB.

Nevertheless, the national policy of the Republic Bashkortostan in the field of education has successes and failures. One problem is a lack of Bashkir speaking specialists in educational institutions. In March, 2007 the Minister of Education of RB Zinnat Allajarov told: "We, folk of Bashkortostan, are suffering of a lack of the teachers' capable, who can qualitatively train a child in its native language". In the same year the government started with a monetary encouragement program for the best teachers of Bashkir languages, but up today the result is not so good. In Kaltasinsky area of Bashkortostan there are 36 teachers of the Bashkir language and Bashkir literature, but only six of them have the special education.³⁶ Additionally, some authors tells about compulsion and pressure to studying in and of Bashkir language due to the Law of 2005, which has caused a wave of discontent among representatives of non-titular nations in Bashkortostan.³⁷

Another failure is a lack of Ukrainian speaking specialist in the republican schools. Some years ago the Ukrainian department of the Ufa teacher training college № 1 has stopped a preparation of teachers of the Ukrainian language, culture and history for the schools. Up to now it was not possible to achieve opening of kindergartens and classes with studying of the Ukrainian language in places of compact settlement of Ukrainians in cities and areas of RB.³⁸

³⁶ The Statement of the Government's Commission Session about Realization on Law "About Languages in Republic Bashkortostan".

³⁷ (Nekrasova 2009).

³⁸ The statement of VI National Congress of Ukrainians in Republic of Bashkortostan issued February 26, 2010.

Nowadays the RB Government considers the all-round support of education for national minorities in their native languages as one of the reliable investment in the future of Republic Bashkortostan. Moreover, some national groups living in Bashkortostan, especially Udmurts and Mari, have more opportunities to teach in the mother tongue and learn their language than in the territories where their nation is the title one.³⁹

CONCLUSION

Language has political, social and ethical dimensions and is a part of folk's heritage that differ ethnic communities living together. In modern Russia preserving the ethnic diversity - more than 142 ethnics spreading on the territory of Russian Federation, support of linguistic human rights is one of the hardest tasks. This task is covered by federal and regional political agendas and legislations, imposed by economic probabilities and determined by ethnic's elite power. In a multinational, multicultural federal state like Bashkortostan a lot of factors take into account in order to incorporate an effective linguistic policy with respect to national minorities.

Insofar as existing standards of linguistic minority rights are part of human rights law, the starting point for its protection must be a special federal legislation that is unfortunately not appropriate detailed and not sufficient improved. In this connection, the regional governments, in particular in Bashkortostan, consider the special political, legal, economical provisions supporting and developing linguistic rights of national minorities. The national minorities living in Bashkortostan could realize their right to the mother tongue, i.e. pre-school, and less medium and high schools, educational programs. Periodicals and mass-media market in national minorities' languages make a considerable segment of media space of Bashkortostan.

The national minorities living in Bashkortostan have no difficulties in an effective access to social and cultural life, but there are some critical points which need to be adjusted and pointed out in order to realisation of national minorities' rights in the field of education. The preparation of pedagogical specialists speaking in languages of ethnics, state support of the increasing their qualification must be in priority in the years are coming. The realisations of national minority's linguistic rights are a fundamentally communicative topic that presumes the essential social dimension and shows the openness and fluidness of society.

³⁹ For example, the Mari language as a mother tongue learn ca. 62% of Mari children living in Bashkortostan and only 44% of Mari children living in Mari republic. The Mari diaspora in Bashkortostan is one of the biggest and well organised Mari communities in Russian federation. 93 % of Mari living in Bashkortostan are speaking their language, in Russian Federation this ration ca. 83,2%. Official webpage of the Republic Bashkortostan- Bashkortostan.

Although the example of minorities living in Bashkortostan, as well as the protection of their linguistic accommodation refers mostly to the regional policy and regional instruments from which they derive, this could potentially apply to other regions of Russia. Federal and regional lawmakers should amend economic, political and legal regulations in force, start with a financial encouragement program for the teachers of national minorities' languages and move toward protecting the linguistic rights of minorities in a wide way.

BIBLIOGRAPHY

Act of Government of RB Nr. 413 issued December 31, 1999.

Act of the Government of RB Nr 86 adopted April 9, 2007.

Constitution of the Republic Bashkortostan adopted December 24, 1993. Accessed November 30, 2009. http://www.gsrb.ru/MainLeftMenu/ZakonoTvorch/Zakoni/vs-22_15.php.

Decree of President of Republic of Bashkortostan Nr. UP- 34 adopted January 28, 2010.

Federal Law Nr 31-FZ “*About a National-Cultural Autonomy*” adopted on March 21, 2002.

Federal Law Nr 3612-I “*The Bases of the Legislation about Culture*” adopted October 9, 1992.

Federal Law Nr. 53-FZ “*About a State Language of the Russian Federation*” adopted June 2, 2005.

Federal Law of Russian Federation Nr 84-FL “*About Ratification of the Frame Convention on Protection of National Minorities*” adopted June 18, 1998

Law of Republic of Bashkortostan Nr 63-z “*On the National Symbols of Bashkortostan Republic*” adopted on May 27, 1999.

Law of the Republic Bashkortostan Nr 74-Z “*About Languages in Republic of Bashkortostan*” adopted April 5, 2004. Accessed December 12, 2009. http://minprom.bashkortostan.ru/Docs/19990215_zakon.htm.

The Statement of the Government’s Commission Session about Realization on Law “*About Languages in Republic Bashkortostan*” adopted May 15, 2009. Accessed on November 23, 2009. http://www.bashpred.ru/new.php?id_n=8049.

The Statement of the Tatar Public Centre of Republic Bashkortostan issued on October 23, 2002. Accessed February 27, 2010. <http://tatar-bashkort.narod.ru/tb-08.htm>

Interesy tatar Bashkirii - ne predmet dlya torga i spekulyatsiy“. *Novosti Ufimskoy gubernii*, November 2, 2009. Accessed November 2, 2009.

BASSR’ Statistic. 1990. *Natsional’nyy sostav naseleniya Bashkirskoy ASSR po rezul’tatam Vsesoyuznoy perepisi naseleniya v 1989 godu*. Ufa.

Gabdrarifov Ildar. 2007. „Fenomen Bashkortostana: ot «tragicheskoy demografii»

k «zakonomernoy rekonfiguratsii chislenosti». *Etnograficheskoye obozreniye* 5: 116-124.

Gorenburg, Dmitry. 1999. "Identity Change in Bashkortostan: Tatars into Bashkirs and Back". *Ethnic and Racial Studies* 22 (3): 554-80.

Gulina Olga. 2005. *Pravo na ravenstvo v kontekste yazykovykh prav natsional'nykh men'shinstv*. Ufa: Bashgu.

Information Agency of Republic Bashkortostan – Bashinform. 2009. Accessed June 26, 2010. <http://www.bashinform.ru>.

Lossiyevskiy Mikhail V. 1883. *Byloye Bashkirii i bashkir po legendam, predaniyam i khronikam. Spravochnaya knizhka Ufimskoy gubernii*. Vol.3(Ufa).

Nekrasova Y. "Delo za roditelyami". *Novosti Ufimskoy gubernii*. October 30, 2009. Accessed December 2, 2009. <http://www.ufagubnews.ru/2009/10/30/4877/>

Official Census Results in Russian Federation of 2002. Accessed November 23, 2009. <http://www.perepis2002.ru/index.html?id=11>.

Official web-page of Ministry of Culture and National Policy of RB. Accessed February 11, 2010. http://www.mknprb.ru/?part_id=291&news_id=726.

Official webpage of the Republic Bashkortostan- Bashkortostan. Accessed on February 12, 2010. <http://www.bashkortostan450.ru/culture/kultura-narodov/mariic/>

Podlesnykh Oleg N. 2001 *Analiticheskiy obzor Plyuralizm rezhimov zashchity prav men'shinstv v sub'yektakh Rossiyskoy Federatsii*. Accessed November 30, 2009. <http://www.humanities.edu.ru/db/msg/43787>.

Puchkova Maria. 2004. *Sootvetstviye konstitutsii i tekushchego zakonodatel'stva RF mezhdunarodnym obyazatel'stvam RF v oblasti zashchity natsional'nykh men'shinstv. Uluchsheniye mezhetnicheskikh otnosheniy i razvitiye tolerantnosti v Rossii*. Moskva: 105-149.

Sibagatov Radik G. 2002. *Bashkortostan Tatarlary . Tel, tarikh , medeniyat mes'elelere*. Kazan': Magarif.

Stepanov Valery. 2009. Preservation and Development of Cultural Plurality: The Russian Approach. Accessed November 30, 2009. http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/minorities/6_resources/PDF_RussSem_Pres_VStepanov_en.pdf

The Government Program "Folks of Bashkortostan" for 2003-2012, adopted by Government № 388 on 31st December, 31, 2002. Accessed January 11, 2010. <http://www.minjust.bashkortostan.ru/programm.html>.

The Statement of the Tatar Public Centre of Republic Bashkortostan issued on October 23, 2002. Accessed February 27, 2010. <http://tatar-bashkort.narod.ru/tb-08.htm>.

Tishkov Valery, Stepanov Valery. 2004. Russian Census 2002: The Ethnic Dimension”. Scientific Research Project on Nationality and Language in the All-Russian Census of 2002, Network for Ethnic Monitoring and Early Warning. Accessed January 15, 2009. http://www.eawarn.ru/EN/pub/Projects/EthnoCensus/tishkov-stepanov_win.htm.

Ministersto obrazovaniya i kulturi. 2009. Osnovnyye pokazateli obrazovaniya i kul'tury v Respublike Bashkortostan: statisticheskiy sbornik, Ufa: Bashkortostanstat: 50-58.

Ilishev Ildus G. 2006. “Natsional'naya politika v Rossiyskoy Federatsii v svete mezhdunarodnykh nauchnykh i pravovykh standartov”. *Vatandash*. Nr.2: 5-11.

Vorob'yev Denis, Grushkin Dmitry. 1999. *Ideya natsional'noy gosudarstvennosti i problemy etnicheskoy diskriminatsii v Respublike Bashkortostan*, Moskva. Accessed December 2, 2009. <http://www.memo.ru/d/619.html>

The Census of Russian Federation of 2002. Vol. 4: “*National Structure and Possession of Languages and Citizenship*”. Accessed December 12, 2009. <http://www.perepis2002.ru/index.html?id=17>.

Trading with a Virtual Neighbor: Mongolia in Turkey's New Foreign Economic Policy in a Polycentric World

Sanal Komşuyla Ticaret: Çok Merkezli Dünyada Türkiye'nin Yeni Dış Ekonomi Politikasında Moğolistan

Emre İŞERİ*

Oğuz DİLEK**

Abstract

With the re-orientation of the world economy and the rise of the rest, Turkey is more likely to benefit from the international economic order. One possible actor Turkey may increase relations is Mongolia. In spite of long distance between two countries, common heritage and friendly diplomatic relations are the strengths in possible partnership. Located between two nuclear and major powers, Russia and China, Mongolia identifies Turkey as its third neighbor. This paper examines the relations between Turkey and Mongolia and reviews possible areas for furthering economic relations between two countries.

Keywords: Mongolia, third neighbor, Turkey-Mongolia relations

Öz

Dünya ekonomisinin yeniden şekillenmesi ve Batı dışında kalan ülkelerin yükselmesi Türkiye'nin uluslararası ekonomik düzenden daha fazla fayda sağlamasını olanaklı kılmaktadır. Türkiye'nin ilişkilerini geliştirebileceği muhtemel ortaklardan birisi de Moğolistan'dır. İki ülke arasındaki uzaklıklığa rağmen ortak miras ve dostane ilişkiler muhtemel ortaklığın güçlü temelleridir. İki nükleer ve önemli güç olan Rusya ve Çin arasında bulunan Moğolistan, Türkiye'yi üçüncü komşu olarak tanımlamaktadır. Bu makale Türkiye ile Moğolistan arasındaki ilişkileri incelemekte ve iki ülke arasında ekonomik ilişkilerin geliştirilmesinin mümkün olduğu sahaları tartışmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Moğolistan, üçüncü komşu, Türkiye-Moğolistan ilişkileri

* Assitant Professor at International Relations Department, in Yaşar University.
E-mail: emre.iseri@yasar.edu.tr

** Assitant Professor at International Relations Department, in Zirve University.
E-mail: oguz.dilek@zirve.edu.tr

INTRODUCTION

It is certain that Turkey has become one of the forthcoming benefactors of the rise of Chinese-centered world that has re-oriented the world economic order in a polycentric way. Meaning, in the global economy of the date, the financial and commercial assets are going and moving around at least two different centers. This paper argued that this systemic transformation is what causes to Turkey to assume a whole new international profile. This new profile, conceptualized as trading state, has reconfigured Turkey's international relations in tune with what had previously been immaterial to the making of Turkish foreign policy—economic interests.

For Turkey, forging economic partnerships with Moscow during the bipolar era could well risk NATO membership, which was deemed by Ankara pivotal for the security of the State. The unipolar world system that transpired in aftermath of the collapse of the Soviet Bloc too created one of an infertile place for Turkey to free its economic thinking from politics. Back in days, it simply made no sense for Turkey to build economic bonds with, say China or Russia, for there was little to no commercial or financial outlets outside the western-dominated world. It is the emergence of a poly-centered world order that generates powerful incentives to break free from the bonds of identity and geography, prompting state elites to search for potential gains in seemingly distant segments of the world. Turkish foreign policy of the late represents in itself all these transformations, and Ankara's recent interest in Mongolia should be interpreted within this context.

Mongolia is framed in this paper as a relatively weak state that has to survive at the intersection point of two great powers' military/economic interests. Therefore, it logically looks for alternative engagements with third parties so that it could loosen both Chinese and Russian grips on its economic/political domains. The establishment of harmonious relations between Turkey and Mongolia gains traction from their compatible foreign economic strategies as that Turkey's search for new markets coincides with Mongolia's need for new economic partners from non-neighboring nations. The physical distance that separates them will certainly persist to hinder their cooperation from realizing its full potential. The geographical boundaries on the other hand have never been absolute barriers to facilitating economic bonds among different geographies. The last hundred years are ripe with many stories in which the physical distance is beaten by technological advances. By the same token, the Mongolian steps will be ever closer to the Anatolian Peninsula when the Trans-Asian Railway is ready to serve for unifying Eurasia as a well-connected economic geography.

1. TURKEY IN A POLY-CENTERED WORLD: THE LOGIC OF (BECOMING) A TRADING STATE

The concept of ‘power shift’ refers to a dual process of change as such that newcomer(s)’ ascendance is the cause which triggers the relative decline of the dominant actor(s).¹ Such a corresponding but reverse change of positions between them often surfaces itself first in economic field and, thereafter, spreads to other known domains of power (i.e. military and/or economic). Briefly, a power shift is said to be happening if, and when, appears a poly-centric global system that has not one, but several financial, political and military centers. Fareed Zakaria, the chief editor of *Time*, observes that a similar pattern of shift is already coming to pass in our times. “The rise of the Rest”,² he contemplates, is manifested in the present status of the global economy in which the overwhelming portions of production and/or finance is geographically split in between the southern rims of Asia and the transatlantic world. American National Intelligence Council’s recent report, *Global Trends 2030: Alternative Word*, backs this same argument; a more poly-centric global order has already emerged insomuch as that “...by 2030, no country – whether the US, China or any other large country – will be a hegemonic power.”³

The old rules of economic engagement to accumulate greater wealth have been replaced with a new one, which has arisen from all these systemic changes. This new rule demands nations to act on these two specific paths. First, they are required to free their economic strategies from the chains of balance of power politics. Second, they need to scale up their economic operations to reach beyond the economic blocs in which they are encapsulated. To confine the scale of commercial/financial activities in either one of these two economic poles (i.e. the West and the Rest) because no longer suffices to sustain economic health. Whether near or distant, states have no option but to quest for new economic windows of opportunity. In other words, today state actors are pressed hard to adapt their political, better-said geographical, imagination to this new economic reality, which requires them to consider alternative engagements even with what they once thought to be geographically or politically distant to themselves. True, geographical proximity remains to be the foremost rationale to designate a nation’s economic affairs with

¹ Andre Gunder Frank, *ReOrient: Global Economy in the Asian Age*, (Berkeley: University of California Press,1998); Giovanni Arrighi, *Adam Smith in Beijing: Lineages of the Twenty-First Century*, (London: Verso ,2007); Fareed Zakaria, *The Post-American world:And the Rise of the Rest*, (London: Penguin,2009); Kishore Mahbubani, *The New Asian Hemisphere: The Irresistible Shift of Global Power to the East*, (New York:Public Affairs,2009); Vassilis K.Fouskas ve Bülent Gökay, *The Fall of the US Empire: Global Fault-Lines and the Shifting Imperial Order*, (London:Pluto Press,2012).

² Zakaria, *The Post-American World*.

³ *Global Trends 2030: Alternative Words*, The National Intelligence Council , December 2012 , Accessed on 28.05.2013 , www.dni.gov/nic/globaltrends

the world outside. Yet, world economy is also unprecedentedly diversified at the date; so much that production or finance in a nearby place is seldom voluminous enough for a national economy to afford a long-term economic growth.

These unit-level behavioral changes, induced by the above mentioned structural changes, could not be satisfactorily encapsulated into the conventional, which is realist, theories of international relations. Richard Rosecrance, in order to overcome such theoretical shortfall, came up with the term of “trading state,”⁴ which this paper believes perfectly covers Turkey’s changing foreign policy principles of the late. Richard Rosecrance conceptualized this new form of statehood (i.e. trading state) in order to draw a line that demarcates it from classical Westphalian/security state. They differ from one another in that a security state forces its economic activities into a zone of convergence among geographical proximity, security perceptions (i.e. the perceptions of enemy and friend), and economic gains. It therefore willingly sacrifices some of its economic benefits for the sake of regime security, involving itself only in economic partnerships with ‘allies’ that are in nearby areas. Putting it in other words, a security state in its classical definition is one that gives priority to political considerations ahead of potential economic gains. A trading state, on the other hand, seldom pays heed to ensuring an identity/space/benefit overlap to conduct its economic affairs. The proximity and identity are still matters of substance to managing a trading state’s economic relations, but only when an impending deal with another state offers negligible economic returns, or when such cooperation inescapably runs incompatible with a trading state’s security perceptions.

Turkey, a trading state on its own right, is as of 2013 the 17th largest economy on earth with a GDP size that is currently in the neighborhood of a \$1 Trillion. Turkey is believed to boast an average of 5.2% growth rate in the following 5 years. Together with this rosy estimate, a sustained economic growth of 5%, from 2002 to 2011, heartens Turkish policy-makers to place a realistic bid for becoming one of the 10 largest economies in 2023, also the 100th anniversary of the Turkish Republic (Table 1). A great deal of Turkey’s rapid economic growth and growing self-confidence owes itself to the said changes in global economic power balances. As a country with a considerable distance to both Eastern and Western markets, Turkey should be one of the primary benefactors of the rise of China to global prominence. Ankara, in addition to its formidable economic ties to one of

⁴ The concept of trading state is originally coined by Richard Rosecrance. See; Richard Rosecrance, *The Rise of the Trading State: Commerce and Conquest in the Modern World*, New York: Basic Book, 1986. For the application of this concept on Turkey, see; Kemal Kirişçi, “The Transformation of Turkish Foreign Policy: The Rise of the Trading State”, *New Perspectives on Turkey*, Vol. 40, 2009, pp. 29-56 ; see also, Mehmet Babacan, “Whither an axis shift: A perspective from Turkey’s foreign trade.” *Insight Turkey* 13.1 (2011): 129-157. For the limitations of Turkey to act as a trading state, see, Mustafa Kutlay, “Yeni Türk Dış Politikası”nın Ekonomi Politikası: Eleştirel Bir Yaklaşım”, *Uluslararası İlişkiler*, Vol. 9, Num. 35 (Fall 2012), 101-127.

the largest economic zones on earth, Europe, now enjoys similar relations with yet another large economic zone pulled by Chinese ‘locomotive.’

Table 1: The Rate of Expenditures on GDP (1998 Prices)
Grow Rate of Expenditure on Gross Domestic Product (at 1998 prices)

Years	1st quarter	2nd quarter	3rd quarter	4th quarter	Annual
1999	- 5,4	- 1,6	- 4,8	-1,6	3,4
2000	5,4	6,5	8,6	6,2	6,8
2001	1,3	-6,3	-6,5	-9,8	- 5,7
2002	0,3	6,4	6,2	11,1	6,2
2003	8,1	4,0	4,3	5,2	5,3
2004	10,0	11,9	8,1	8,0	9,4
2005	8,5	7,7	7,6	9,8	8,4
2006	5,9	9,7	6,3	5,7	6,9
2007	8,1	3,8	3,2	4,2	4,7
2008	7,0	2,6	0,9	- 7,0	0,7
2009	-14,7	-7,8	-2,8	5,9	4,8
2010*	12,6	10,1	5,3	9,3	9,2
2011*	11,9	9,1	8,4	5,2	8,5

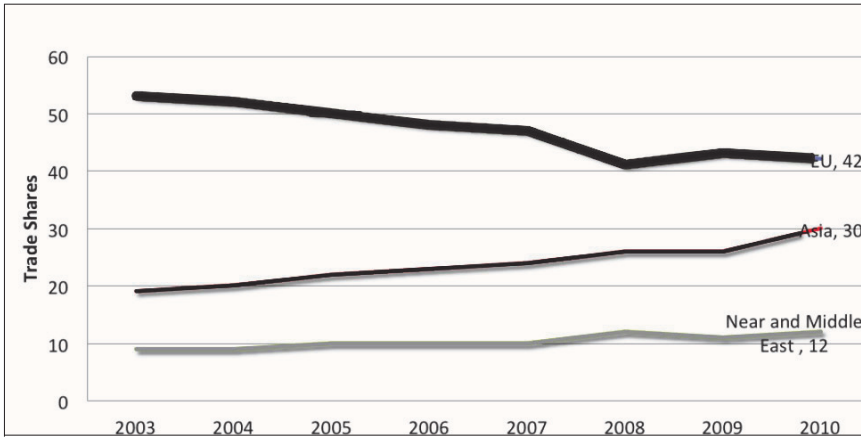
Source: Turkish Statistical Institute

The share of “the Rest” from Turkey’s trade, in tune with the said structural transformation, has only surged in the last decade. The European Union’s eroding weight in Turkish trade coincides with ever-growing sums of Asian and the Middle Eastern imports from Turkey (Figure 1). As the *Figure 1* explicitly demonstrates, Turkey seems to have already compensated an otherwise unpreventable loss of commercial opportunities, as the European markets are still deeply troubled by the setbacks of the recent financial crisis. What obviously aided Turkey to amass the shocks of this globe-wide crisis is no other than those close economic bonds that Ankara had previously formed with Far and Middle Eastern nations. More specifically, Turkey’s new geographic imagination⁵ has helped the country reposition itself to a central place with an equal distance to East and West, which in return has brought Turkish economy in key with the polycentric formation the emergent world order. Furthermore, as Oğuz Dilek attests, “...so long as the current shift of economic power continues to hold ground, the center of weight in Turkey’s geo-economic thinking will carry on shifting towards east [Asian markets] as well.”⁶

⁵ Bülent Aras and Hakan Fidan. “Turkey and Eurasia: Frontiers of a new geographic imagination,” *New Perspectives on Turkey*, 40 (2009): 193-215.

⁶ Oğuz Dilek, “The Sino-centric Fault-lines of Turkish Geopolitics”, *Ortadoğu Analiz (Middle Eastern Analysis)*, 5:52 (April - 2013): 26.

Figure 1: The Share of Regions in Turkey’s Foreign Trade

Source: Turkish Ministry of Economics

One last example to Turkey’s worldwide endeavor for exploring new commercial/ financial outlets should be that of Turkey’s seemingly bizarre attempts at intensifying economic partnership with a country like Mongolia. Mongolians, albeit occupying a prominent place in Turk’s nomadic past, is location-wise so far from the present day Turkey that at the first look an economic cooperation with them sounds a bit illogical. Especially if one considers that their national income is a miniscule fraction of the global economy (%0, 01) and roughly equals to that of Malawi or Rwanda. More to the point, Gaziantep alone exports more than what three million Mongolian consumers yearly absorb from abroad. For all these, this paper argues that actually there is a powerful rationale behind Turkey’s search for placing a bid in this country’s economic domain. Its explanation is in order.

2. MONGOLIA’S THIRD NEIGHBOR POLICY AND ITS ECONOMIC PROSPECTS

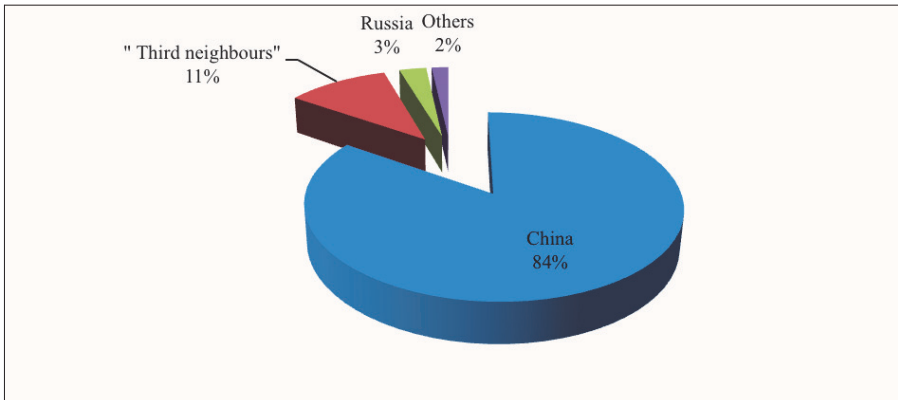
Mongolia captures one’s attention for a variety of reasons. Its landscape, two times larger than Turkey, runs contradictory with its overall population that is approximately %4 of Turkey’s, making it one of the least densely populated countries of global atlas. The Ulaanbataar, the capital, hosts a million people, which constitutes a half of all Mongolians who currently reside in urban areas. Despite its massive geographical space, more than %99 of all Mongolia is comprised of exotic, yet non-arable lands. The most critically, this landlocked nation neighbors two nuclear powers, China and Russia, which together form more than %80 of its exports and more than %60 of its imports (Table 2, 3).

When all these facts about Mongolia are taken into consideration, it is not difficult to realize that Mongolia currently enjoys a little measure of independence from its overwhelmingly more powerful neighbors.⁷ In one hand, Mongolia is over-depen-

⁷ For discussion of Mongolia’s foreign policy behavior as a weak state See also, Alan M. Wachman,.

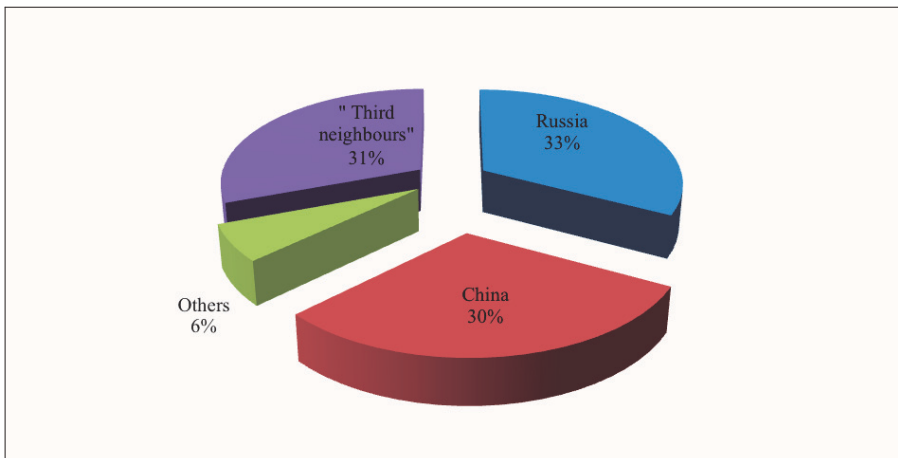
dent on foreign economic resources, in both financial and fixed forms, because it acutely lacks domestic means needed to pulse the first momentum toward a stable economic growth. On the other hand, every single attempt made by Mongolia to open up its market to its northern and southern neighbors has come to mean a further compromise on the country's freedom from external control. Chinese and Russian economic enterprises are currently in the possession of the country's most strategic assets, including oil industry, which has already endowed Moscow and Beijing with substantial leverages over the country's political course.

Figure 2: Mongolia's Exports in 2010

Source: Dorjraa Munkhtur, “Analyzing Economic Relations of Mongolia with the ‘Third Neighbor’ Nations” in *National Security Concept of Mongolia: Challenges and Responses*, The Institute for Strategic Studies, 2012, 66

Figure 3: Mongolia's Imports in 2010

Source: Munkhtur, 66.

“Suffering What It Must? Mongolia and the Power of the ‘Weak’.” *Orbis* 54.4 , 2010, 583-602.

Mongolia is on the horns of a bitter dilemma between economic prosperity and political independence, hence, to escape from it, envisions a multi-pillar and peace-oriented foreign policy path. One dimension of this foreign policy is obviously to deny China and Russia monopoly over the Mongolia's economic lifelines by the means of ensuring non-Chinese and non-Russian parties' assistance and friendship.⁸ This actually does not relieve Ulaanbaatar from continuing with its appeasing posture towards China and Russia as a way of avoiding a direct hostility with either one of these asymmetrically mightier states.

Mongolia's National Security Concept of 2010 reflects from this foreign policy outlook. The concept of "the third neighbor" is one of the cornerstone themes in this strategic paper classified as a category of states that are democratic and "highly developed." Again in this Security Concept it is clearly put in place that Mongolia seeks no defense-associated assistance to come from this sort of extra-regional states. For such an intention, Mongolian policy-makers accurately anticipate, will right-away stir up Russian and Chinese anxiety about seeing a non-regional hegemon (e.g. the US) penetrating into their commonly shared backyard—Central Asia. The document therefore attaches only "political, economic and... humanitarian" purposes to Mongolia's desire of making friends from non-neighboring countries.⁹ It for that matter envisages a smooth process of transition from the current status of having been urged to make an undesirable decision between economic growth and national sovereignty, towards a whole new status in that, Mongolians hope, material prosperity and political freedom will no longer be elective affinities. Such is the hope that economic omni-enmeshment with the states from outside the region will give them (i.e. third parties) some genuine economic interest in (a more autonomous) Mongolia, which, in return, is believed to help check Russia's and China's ever-stronger hold on *Mongol Uls*.¹⁰

To what extent, or whether, third parties find it feasible to invest in Mongolia depends on the degree to which this country provides profitable economic opportunities. With a relatively small domestic market and underdeveloped infrastructure, Mongolia is all but a lucrative investment environment. Yet, this country's vastly rich raw material deposits easily offset this, and other, type of obstacles to dragging foreign investors' attention (Figure 2).

⁸ Bat-Erdene Batbayar, "National Security Concept of Mongolia" in *National Security Concept*, The Institute for Strategic Studies, Ulaanbaatar, 2012, 12-13. .

⁹ Damba Ganbat, "National Security Concept of Mongolia : Basic Principle " in *National Security Concept*, The Institute for Strategic Studies, Ulaanbaatar, 2012, 17.

¹⁰ See Jeffrey Reeves, "Mongolia's evolving security strategy: omni-enmeshment and balance of influence." *The Pacific Review* 25.5, 2012, 589-612.

Figure 4: Mongolia's Mineral Wealth (Forecast), FDI and GDP (2002-2012)

Source: Thompson Reuters Data Stream/UNCTAD: World Bank

More than \$1 trillion worth of metals and minerals in more than 6000 sites across the country, mining experts estimate, are waiting for investors to commit capital.¹¹ Mongolia as of the late has enjoyed enormous leaps in its national income thanks to the intensified efforts to develop various reservoirs¹²—such as Oyu Tolgoi and Tavan Tolgoi with their massive gold, copper and coal wealth (Map 2). The utilization of precious metals—coal, copper, tungsten, and uranium to name here few of them—has greased the wheels of Mongolia's exports and government spending, initiating an average of %12 GDP growth from 2010 to 2012.¹³

The magnitude of mineral wealth in Mongolia's disposal has already led many pundits to conclude that this country is on its way to becoming “the Qatar of Asia.”¹⁴ As it is previously stated, however, Mongolians are incredibly concerned with the fact that such potential may well become sort of a ‘mineral curse’ that is associated with foreign nations' control and the lack of democratic progress. A case in point is that the mineral sector constitutes the lion share of foreign direct investments (FDI)—70% of total—made in Mongolian soil. China parents most of the contracting companies as well as the predominant portions of the FDI in-

¹¹ Kerry Sun, “Mongolia's Rapid Economic Growth: A Blessing or a Curse?”, 30.07.2012, <http://globalprosperity.wordpress.com/2012/07/30/mongolias-rapid-economic-growth-a-blessing-or-a-curse/>

¹² B.Khash-Erdene, “Mining Sector to Lead Economic Sector in 2013”, UB POST, 07.01.2013, <http://ubpost.mongolnews.mn/?p=2379>

¹³ CIA Factbook

¹⁴ Mongolian Prospects : Leaders call for more foreign investment in mining sector to boost economic development, http://www.businessweek.com/adsections/2009/pdf/09.21.09_mongolia.pdf

flows that Mongolia desperately needs to turn its mineral wealth into economic revenue. Mongolian concern for becoming a drilling site of Chinese and Russian business endeavors pushes their foreign economic interests to overlap with that of trading state Turkey that seeks to reap the greatest benefit from an increasingly poly-centered world economic order.

3. TURKEY, A THIRD NEIGHBOR OF MONGOLIA

Mongolian policy-makers in enlisting Turkey as one of its third likely neighbors probably have taken into view at least four reasons. One of the key motivations should be that of the historical ties that bond these two nations together as the descendants of a similar cultural heritage.¹⁵ One another point to make a case for favoring Turkey is the latter's self-identification with democratic ideals, which marks one of the key features of Mongolians' definition of a third neighbor. Additionally, and perhaps even more critically, Turkey has an acute need of trading with, and investing in, markets of Mongolia's sort given that Turkish economy grows incrementally hungry for raw materials so as to meet its dramatically surging industrial basis. Mongolians have probably called in mind a fourth reason when they have appointed such a special status to Turkey—that is, the distance with Turkey will lessen with construction of what is called Iron Silk Road (Map 2).

This project, just as the historical Silk Road as its forerunner, purports to integrate a vast geographical expanse running all the way from the far side of Asia to the interiors of European mass-land. When it is complete, the project may significantly reduce the cost and time of shipping merchandises, thus bolstering economic links across the distant portions of Eurasia. Turkey in hopes of increasing the accessibility of landlocked countries, such as Mongolia, has already committed itself to this freight railway as one of the primary financers.

The recent momentum in state-to-state affairs between the two nations is a corollary of, and arises from, this geo-economic background. When Tayyip Erdoğan visited his counterpart in Ulaanbaatar, in 2005, Turkey's relations with Mongolia have reached at its highest level since 1969, the year in which Turkey opened the first formal diplomatic channels with this country. A joint declaration came out of this visit by which parties announced their intention to enforce bilateral cooperation. In April 2013, Turkish Prime Minister made his back way to this Central Asian republic for another high-level summit. Around this time, he was there in order to give substance to this bilateral cooperation under review. This visit concretized the terms of Turkish-Mongolian partnership with parties agreeing on how to proceed along this path. The first and the second steps are to grant visa exemption to one another's citizens and work in coordination to increase number

¹⁵ Mongolia is home to the Orkhun inscriptions, monuments in Turkic and Chinese erected in the memory of Gokturk Emperors Bilge Kagan (684-734) and Kul Tigin (685-731). Made in the 8th century, these inscriptions include the earliest written Turkic/Turkish words.

of flights as means of facilitating not only economic but also inter-cultural connections. They jointly agreed to put a third step involving closer partnership in the fields of leather processing, tourism and construction.

The commercial affairs that take place in between the two mostly entail low-end products or raw materials. The machinery, coffee/tea or spices are some of the articles that constitute Turkey's exports to Mongolia.¹⁶ Mongolia, in return, sells Turkey electrical appliances, leather, fur skins and some other similar merchandise.¹⁷ Notwithstanding the positive steps, there is still a lengthy journey before Turkey and Mongolia replace presently modest trade volume (approx. 44 Million US Dollar) with a more complex degree of economic interdependence (Table 4).

Table 2: Turkey's Export to/Import from Mongolia (Million USD)

Year	Export	Import
2008	12.948.117	1.084.649
2009	5.629.461	2.942
2010	11.151.072	895.909
2011	43.422.961	3.010.037
2012	35.905.107	8.182

Source: Turkish Statistical Institute

Following up the same theme, a total of 56 Turkish companies have business in Mongolia and a big majority of them have focused their activities in leather and food industries. This picture as a matter of fact represents an underperformance on the part of Turkish entrepreneurs, which already proved highly competitive and agile against their global rivals all over the planet. *Economics and Trade Cooperation Opportunities with Mongolia* is a report recently drafted by the Turkish Embassy in order to hold up Turkish business class in Mongolia through a set of recommendations.¹⁸ This report sums up seven fields of investment that it believes will help proliferate Turkey's economic presence in Mongolia. The Natural Resources, as previously mentioned, comes as the most significant area to be reckoned by those Turkish firms that have excelled on refining, drilling and rehabilitating the environment. Turkey's energy companies are already performing in various countries in the Middle East and Caucasus, thus, will easily place a bid for the Mongolian government's projects—such as building hydroelectric plants and/or expanding the Country's electricity network. One more, there is an augmenting

¹⁶ Republic of Turkey – Ministry of Economy , Accessed on 31.07.2013, <http://www.economy.gov.tr/index.cfm?sayfa=countriesandregions&country=MN®ion=2>

¹⁷ Ibid.

¹⁸ T.C.Ulan Bator Büyükelçiliği Ticaret Müsteşarlığı , Moğolistan ile Ekonomik ve Ticari İşbirliği İmkanları (Economics and Trade Cooperation Opportunities with Mongolia) , 2010.

domestic demand in Turkey for both semi-processed and unprocessed gold, which is in ample quantities available in Mongolia.

Mongolia's nascent agriculture is another field that needs foreign investment. According to the said report, Mongolian government has already issued a "Food and Agriculture Policy" to the end of leveling up both the quality and the quantity of its annual agricultural output. Turkish investors will suffer no window of opportunity to join in this agricultural endeavor. It is safe to assume that one could accomplish great leaps in leather, milk and other subsidiary productions by constructing integrated agricultural facilities and more efficient irrigation systems. As third, the report recommends Turkish firms to assemble leather-processing facilities in Mongolia in anticipation of high profit margins due to low production costs. Textile industry is yet another area to appeal to Turkey. The Mongolian government currently works on opening free economic zones and extending a micro-credit system so as to appeal to small and medium scale enterprises. Mongolia's cashmere production is only second to China (a one fourth of all global market) and comes right after copper and gold as an export item. It is therefore a natural area of attraction for Turkey's highly developed textile industry. The fifth channel for Turkey to enter Mongolian economy is the construction sector that has just commenced on its hey-days as a result of housing boom. The population of the capital city has doubled within the last decade, all the way from 450,000 to a million, bringing with it a soaring demand for housing.

Turkish communication sector has a long record of running its operations in abroad, specifically in Central Asian and Caucasian markets. They will find a fair environment to compete against their rivals as the Mongolian government has already abolished all of the state monopoly in this field. Finally, Mongolia is an untouched and barren country containing many sites to attract tourists from all over the world. Turkey, on the other hand, has a highly developed tourism sector with years of experience. Plus, the two nations arise from a common historical background with so many touristic sites, such as Orkhun Inscriptions, that bind Anatolian Turks to their distant roots. As Mongolian Ambassador to Turkey, Badamdorj Batkhishing, lays it bare; "...historical ties connect us more than money, because Turkish and Mongolian people are connected to each other by history."¹⁹

As that, Ankara sets itself the task of leveling up the currently low trade volume of \$43 million to a \$250 million by 2015. This projection is perfectly within the grasp of Mongolia and Turkey. The latter is already set for conducting cargo trips and daily-passenger flights to Mongolia. The Trans-Asian Railway will likely further solidify the basis of economic cooperation between Turkey and Mongolia, thus helping goods and people move across the two ends of Eurasian mass land.

¹⁹ Aydın Albayrak, " Turkish-Mongolian ties to reach new heights with Erdoğan's visit" , Today's Zaman, 09.04.2013 , http://www.todayszaman.com/newsDetail_getNewsById.action;jsessionid=AD C69F47DE34589AD812533D073A6DAA?newsId=312118&columnistId=0

4. CONCLUSION

As world's economic center of gravity has been shifting to east, rising economy Turkey has been shifting its focus as well. To sustain its economic growth, Ankara knows that it should intensify its relations with Asia. Turkish Prime Minister Tayyip Erdogan's recent remarks on becoming a member of the Shanghai Cooperation Organization (SCO) as an alternative to joining the European Union runs in parallel with Turkey's current surge towards the East.²⁰ Ankara has reached at a whole new point in this direction by making significant ties with Mongolia. The Turkish-Mongolian partnership has a long way to surpass the current restrictions and limitations despite the important breakthroughs that have come about in a relatively brief amount of time. Turkish business class needs to be further encouraged to invest in this far but friendly country if necessary by credits and some other subsidies, otherwise falling further behind Chinese, Russian and Western companies.

²⁰ Lyuba Lulko, "Is Turkey bluffing about joining Shanghai Cooperation Organization?", 04.02.2013, Accessed 27.06.2013, http://english.pravda.ru/world/asia/04-02-2013/123669-turkey_shanghai_cooperation_organization-0/

BIBLIOGRAPHY

- Albayrak, Aydın, “ Turkish-Mongolian ties to reach new heights with Erdoğan’s visit” , Today’s Zaman, 09.04.2013, http://www.todayszaman.com/newsDetail_getNewsById.action;jsessionid=ADC69F47DE34589AD812533D073A6DAA?newsId=312118&columnistId=0
- Andre Gunder Frank, “ReOrient: Global Economy in the Asian Age” , (Berkeley: University of California Press,1998).
- Aras, Bülent and Hakan Fidan. “Turkey and Eurasia: Frontiers of a new geographic imagination,” *New Perspectives on Turkey*, 40 (2009): 193-215.
- Arrighi, Giovanni, “Adam Smith in Beijing: Lineages of the Twenty-First Century”, (London: Verso ,2007).
- Babacan, Mehmet, “Whither an axis shift: A perspective from Turkey’s foreign trade.” *Insight Turkey* 13.1 (2011): 129-157.
- Batbayar, Bat-Erdene, “ National Security Concept of Mongolia” in National Security Concept , The Institute for Strategic Studies, Ulaanbaatar, 2012.
- CIA Factbook
- Dilek, Oğuz. “The Sino-centric Fault-lines of Turkish Geopolitics,” , *Ortadoğu Analiz (Middle Eastern Analysis)*, 5:52 (April - 2013): 24-31.
- Erdene, B.Khash, “ Mining Sector to Lead Economic Sector in 2013” , UB POST, 07.01.2013, <http://ubpost.mongolnews.mn/?p=2379>
- Fouskas, Vassilis K. and Bülent Gökay, *The Fall of the US Empire: Global Fault-Lines and the Shifting Imperial Order*, (London:Pluto Press,2012).
- Ganbat, Damba, “ National Security Concept of Mongolia : Basic Principle ” in National Security Concept , The Institute for Strategic Studies, Ulaanbaatar, 2012.
- Global Trends 2030: Alternative Worlds, The National Intelligence Council , December 2012 , Accessed on 28.05.2013 , www.dni.gov/nic/globaltrends
- Kirişçi, Kemal, “The Transformation of Turkish Foreign Policy: The Rise of the Trading State” , *New Perspectives on Turkey*, Vol. 40, 2009, pp. 29-56.
- Kutlay, Mustafa, “Yeni Türk Dış Politikası”nın Ekonomi Politikası: Eleştirel Bir Yaklaşım” , *Uluslararası İlişkiler*, Vol. 9, Num. 35 (Fall 2012), pp. 101-127.
- Lulko, Lyuba, “Is Turkey bluffing about joining Shanghai Cooperation Organization?” , 04.02.2013, Accessed 27.06.2013, <http://english.pravda.ru/world/asia/04->

02-2013/123669-turkey_shanghai_cooperation_organization-0/

Mahbubani, Kishore, *The New Asian Hemisphere: The Irresistible Shift of Global Power to the East*, (New York:Public Affairs,2009)

“Mongolian Prospects : Leaders call for more foreign investment in mining sector to boost economic development”, http://www.businessweek.com/adsections/2009/pdf/09.21.09_mongolia.pdf

Munkhtur, Dorjraa, “Analyzing Economic Relations of Mongolia with the ‘Third Neighbor’ Nations” in *National Security Concept of Mongolia: Challenges and Responses*, The Institute for Strategic Studies, 2012.

Reeves, Jeffrey, “Mongolia’s evolving security strategy: omni-enmeshment and balance of influence.” *The Pacific Review* 25:5(2012):589-612.

Rosecrance, Richard, *The Rise of the Trading State: Commerce and Conquest in the Modern World* , New York: Basic Book, 1986.

Sun, Kerry, “Mongolia’s Rapid Economic Growth: A Blessing or a Curse?” , 30.07.2012, <http://globalprosperity.wordpress.com/2012/07/30/mongolias-rapid-economic-growth-a-blessing-or-a-curse/>

Turkish Ministry of Economics

Turkish Statistical Institute

Wachman, Alan M.,. “Suffering What It Must? Mongolia and the Power of the ‘Weak’.” *Orbis* 54:4 (2010): 583-602.

Zakaria, Fareed, *The Post-American world:And the Rise of the Rest*”, (London: Penguin,2009).

Bütün Boyutlarıyla Suriye Krizi ve Türkiye

Doç. Dr. Atilla SANDIKLI, Ali SEMİN

2011 yılında başlayan Arap uyanışı süreci Tunus, Mısır, Libya ve Yemen'deki iktidarların değişmesine neden olurken, Suriye'de Esed rejimi ile muhalefet hareketi arasında iç savaşa yol açmıştır. Suriye krizi sadece Suriye ile sınırlı kalmamış, bölgesel ve küresel ölçekte bir anlaşmazlık meydana getirmiştir.

Esed rejiminin reform talebiyle gösteri düzenleyen halka ateş açmasıyla iç savaşa dönüşen Suriye krizi, Türkiye'yi doğrudan ve dolaylı olarak etkilemektedir. Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi (BİLGESAM), krizin geleceğine yönelik öngörülerde bulunarak karar mercilerine milli menfaatler doğrultusunda gerçekçi çözüm önerileri ve karar seçenekleri sunmak amacıyla "Bütün Boyutlarıyla Suriye Krizi ve Türkiye" raporunu yayımlamaktadır. BİLGESAM Başkanı Doç. Dr. Atilla Sandıklı ve BİLGESAM Orta Doğu Araştırmaları Enstitüsü'nden Uzman Ali Semih tarafından hazırlanan rapor 9 Kasım 2012 tarihinde icra edilen 15. Bilge Adamlar Kurulu toplantısında değerlendirilmiştir. Rapor, Kurul üyelerinin görüş ve önerileri doğrultusunda geliştirilmiş ve yayına hazırlanmıştır.

Kasım 2012 | 57 Sayfa | ISBN: 978-605-89672-9-8

İran'ın Ekonomi Politikası, Yaptırımların Etkisi ve İkilemleri¹

Iran's Political Economy, Impact of Sanctions and Dilemmas

Seçkin BERBER*

Öz

Nükleer çalışmaları nedeniyle ekonomik yaptırımlara maruz kalan İran söz konusu bu sarmaldan çıkış yolları aramaktadır. Ancak İran'ın ekonomik anlamda daralması sadece uygulanan yaptırımlardan kaynaklanmamaktadır. Bir noktada ekonominin kronik sorunları İran siyasetinin karmaşık yapısına ve kökleşmiş devlet uygulamalarına dayanmaktadır. Bu çalışma ile İran ekonomi politikasının bağlı olduğu yapı, bu yapının özünde barındırdığı ikilemlere ve çözümsüzlüğe dair bir çerçeve çizilmeye çalışılmıştır. Çalışmanın son bölümünde ise İran'a uygulanan ekonomik yaptırımların sonuçlarına değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İran, Ekonomi Politik, Yaptırımlar

Abstract

Because of its nuclear program, Iran is exposed to the economic sanctions and have tried to look for a way out. However, Iran's economic constriction does not only root in these sanctions. At one point, the chronic economic problems are based on Iran's complicated political structure and rooted state practices. This study attempts to draw a framework about the structure on which Iran's political economy depends, is depended on the Iran's economy politics, the dilemmas and the solutionlessness, which are sheltered in this structure. In the final chapter of this study, it is mentioned the results of the applied economic sanctions to Iran.

Keywords: Iran, Economy Politics, Sanctions

*Dokuz Eylül Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü Doktora öğrencisi
BİLGESAM Orta Doğu Araştırmaları Bölümü

¹ “İran'ın Ekonomi Politikası, Yaptırımların Etkisi ve İkilemleri” başlıklı bu makale 26 Nisan 2013 tarihinde BİLGESAM'da yazmış olduğum “Yaptırımların İran Ekonomisine Etkileri” isimli analizin genişletilmiş ve ayrıntılandırılmış halidir. Her iki çalışmanın da kaleme alınması esnasında değerli görüşleriyle katkı sunan Erdem Kaya'ya ve grafiklerin hazırlanması noktasındaki değerli yardımları için Selim Vatandaş'a teşekkürü bir borç bilirim.

GİRİŞ

İran üzerine araştırma yapmanın temel zorluklarından ilki, çalışma yaptığımız bu ülkeye dair edindiğiniz deneyim ve bilgileri aktarma noktasında “İrancı” olarak yaftalanma ihtimalinizdir ki bunun için İran’dan uzak bir coğrafyaya gitmenize gerek yoktur, yakın bir komşu olmanız yeterlidir. Diğer taraftan, rejimin gölgesinde yükselen kalın duvarlar ulaşmaya çalıştığınız birçok veri ve bilginin engellenme ihtimalini de beraberinde getirmektedir. Hal böyle olunca İran üzerine akademik bir çalışma yapmak güçleşir. Böylesi bir kısır döngünün içinde kaybolmamaya gayret ederek kaleme alınan bu makalede İran ekonomisinin genel yapısı ve ikilemlerine dair bir iz düşün verilmeye çalışılmıştır.

Bugün içinden çıkılmaz bir sarmal haline gelen ekonomik sorunlara İran’ın tüm unsurlarını seferber ederek ivedi bir çözüm getirmesi elzemdir. Zira, 34 yıl önce toplumsal refah şiarıyla bir devri sonlandıran ideolojinin yarattığı yapı beklenen ve vaat edilen gelişmeyi tam anlamıyla sağlayamamıştır. Gelirin adaletli paylaşımı noktasında İran İslam Cumhuriyeti, yönetimi devraldığı Pehlevi Hanedanlığından çok daha iyi bir konumda değildir. Üstelik geride bırakılan yıllar içerisinde İran nüfusu hızla artmış. Devrimi yaşamamış, doğrudan baskı düzeninin içine doğmuş bir kuşak söz konusu bu nüfusun neredeyse yarısını oluştururken, ekonomik anlamdaki bir sıkışmanın toplumsal etkileri de göz önünde bulundurulmalıdır.

İran ekonomisine politik bir düzlemden açıklama getirmeyi hedefleyen bu makalede öncelikle kısa bir tarihsel bakış ile devlet ve ekonomi arasındaki organik yapının kökenlerine inilmeye çalışılmıştır. Ardından bu yapının karakteristiği sayılabilecek özellikler saptanmış ve özellikle İran’ın son on yıllık ekonomik verimliliği üzerinden bir değerlendirme yapılmıştır. Bu noktada, şiddeti İran’ın nükleer çalışmaları nedeniyle 2011’den bu yana artan, ancak 1979 İran Devrimi’nden bu yana varlığı hiç unutulmayan ekonomik yaptırımların etkisine de değinilmeye çalışılmıştır.

1. İRAN EKONOMİSİNE KISA BİR TARİHSEL BAKIŞ

1979 İran Devrimi’nin nedenleri ve sonuçları üzerine yapılan araştırmaların büyük bir çoğunluğu sosyo-politik düzlemde değerlendirmeleri içermektedir. Aynı ölçüde akademik ilgiye mazhar olmasa da ekonomik sorunların yarattığı ortam devrim dinamikleri arasında yer almaktadır. Pehlevi Hanedanlığı (1925-1979) İran modernleşmesi² üzerine çok yönlü adımların atıldığı bir dönem olarak anılmaktadır.

² Türkçede zaman zaman “çağdaşlaşma” olarak da kullanılan “modernleşme” kavramının farklı bir içeriğe sahip olduğu söylenebilir. “Çağdaşlaşma” kavramı daha çok “asrileşme” ya da “muasırlaşma”, “zamana, çağa ve günümüz koşullarına ait olma” anlamında kullanılmaktadır. “Modernleşme” ise Endüstri Devrimi’nin temelde ilerlemeci bir güç olduğu görüşünden hareketle Batı toplumlarının diğer toplumlara nasıl bir model olacağını açıklayan bir kuramdır. Çoğunlukla karşıtı olan “geleneksellik” kavramı ile birlikte açıklanır. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Niyazi Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2012); Anthony Giddens, *Modernity and Self-*

Ancak modernleşme hamlelerinin baskı yoluyla ve tepeden inmeci yöntemlerle yürütülmesi, toplumsal farklılıkların dikkate alınmaması Pehlevi devrinin karakteristiği olarak görülebilir. Nitekim modernleşme ile vaat edilen ekonomik kalkınmışlık tam olarak yakalanamadığı gibi gelir dağılımındaki uçurum ve sosyal adaletsizlik İran Devrimini yaratan köken etkenler olarak tahlil edilmektedir.

Pehlevi Hanedanlığı dönemindeki İran ekonomisini planlı bir ekonomi olarak tanımlamak eksik kalacaktır. Ancak devletin özellikle petrolden elde edilen mali kaynakların hangi oranda hangi sektöre ya da hangi toplumsal kesime aktarılacağına dair denetiminin bahsi geçen gelir adaletsizliğini yarattığı da bilinmektedir. Özellikle monarşiye yakın üst ve üst-orta sınıf sayılan bürokratlar ve sanayiciler maddi kaynaklardan büyük oranda pay alırken, aynı oranda pay almayı bekleyen ancak giderek fakirleşen orta ve alt-orta kesim esnafın, işçinin ve köylünün memnuniyetsizliği İslami eğilimli, mazlum halk söylemi üzerinden şekillenen alternatif bir sosyal zemini yaratmıştır. Söz konusu bu kesimlerin geçimini sağladığı tarım sektörü, geleneksel, yarı-geleneksel endüstriler ve hizmetler sektörü devlet destekli ağır sanayi kadar büyüyemediği için, birer cazibe merkezi haline gelen büyük şehirlere göç Muhammed Rıza Pehlevi iktidarının son on yılında hız kazanmıştır.³

Her ne kadar Muhammed Rıza Pehlevi'nin 1963'te "Beyaz Devrim"⁴ adını verdiği yenilik hareketi, İran'da baskın toprak ağalığı⁵ sistemini bir miktar kırmayı başarmış ve 1,5 milyon köylüyü⁶ toprak sahibi yapmış olsa da, 1979 İran Devrimini oluşturan monarşi karşıtı dinamikleri bir süre sonra güçlendirmiştir. Toprak ağalığını feshetmekten, fabrikada çalışan işçilere net kar üzerinden pay vermeye, kadınlara seçim hakkı tanınmasından, eğitim,⁷ sağlık ve tarım sektörlerinde düzenlemelere kadar bir dizi yeniliği içeren Beyaz Devrim ile Muhammed Rıza Pehlevi kendisine köylüler, işçiler ve kadınlardan oluşan bir destek sınıf oluşturmak istemiştir.

Identity in the Late Modern Age, (Cambridge: Polity Press, 1991)

³ Glenn E. Curtis ve Eric Hooglund, *Iran: A Country Study*, 5. Baskı, (Washington: U.S Government Printing Office, 2008), 148-149

⁴ Muhammed Rıza Pehlevi bu devrime karar vermeden önce yapılan referandumda 5,5 milyon seçmenin desteğini aldığı için, kanla yapılmayan bir devrim olması hasebiyle "Beyaz Devrim" benzetmesini kullanmıştır.

⁵ Homa Katouzian İran'da feodal bir toplumsal yapının olmadığı görüşündedir. Feodal yapıların uzun dönemli toplumlarda (long-term society) görüldüğünü, İran'ın ise kısa dönemli (short-term society) "keyfi idare" (arbitrary rule) ile yönetilen bir toplum olduğu görüşünü ortaya atar. Bu konuya ilişkin ayrıntılı bilgi için bakınız: Homa Katouzian, *Iranian History and Politics: The Dialectic of State and Society*, (London: Routledge, 2003), 35-60

⁶ İran siyasi tarihinde "toprak reformu" olarak anılan bu hamle ile Şah, mülk sahiplerinin ellerindeki toprakları uygun bir fiyattan alıp piyasa değerinin %30 altında, düşük faiz oranından 25 yıl vadeye köylüye satarak 1,5 milyon köylünün toprak sahibi olmasını sağlamıştır. İran nüfusunun yaklaşık %40'ını oluşturan 9 milyon insan bu reform sayesinde kendi toprağının sahibi olmuş ve bir nevi köle-köylü olmaktan kurtulmuştur.

⁷ Muhammed Rıza Pehlevi, özellikle dini eğitimin önünü kesen yeni ve Batılı eğitim sistemi ile zaten baskı altında olan mollaların eleştiri oklarını üzerine daha fazla çekmiştir.

Ancak sanılanın aksine ekonomik olarak yaratılan kaynağın kaymağını devletten daha fazla yardım alarak daha da zenginleşen sanayi patronları yemiştir. Abrahamian bu durumu “ekonominin damlama stratejisi” benzetmesini kullanarak açıklamaktadır. Petrolden elde edilen gelirin bir huni yardımıyla aktarıldığı benzetmede, huninin geniş kısmı devletten fabrika kurmak için destek alan sanayicileri, bununla birlikte huninin dar olan alt kısmı ise aynı gelirden kar payı alacağı vaat edilen köylüleri ve işçileri temsil etmektedir. Bu gelirden huni yardımıyla damlayarak pay almaya çalışan en son kesim ise halk olmuştur.⁸ Gelir dağılımdaki bu eşitsizliğe tarımdaki durgunluk⁹ ve enflasyon da eklenince Beyaz Devrim ile yaratılmak istenen ekonomik hamle hızla erimiştir.

Beyaz Devrim ile kendisine müttefik bir köylü-işçi sınıfı oluşturmak isteyen Şah ile kızgın toprak ağaları, artan baskıyı mazlum halk söylemi üzerinden politikaya uyarlayabilen din adamları ve onlara bağlılık duyan özgür çiftçiler karşı karşıya gelmiştir. Üstelik Batılılaşma ve sanayileşme hamleleri ile yurtdışındaki yatırımcılara ve gıda maddeleri dahil bir çok ithal mala pazarını daha fazla açan monarşi, ürettiği malları satamayan bâzâr esnafının da öfkesini beslemiş ve söz konusu kesimin din adamları ve toprak ağalarının da yer aldığı karşıtlık potasında yer almasına zemin hazırlamıştır. Kısacası, Ervand Abrahamian'ın vurguladığı gibi “Beyaz Devrim, Kızıl bir devrimi engellemek için tasarlanmış olsa da, İslam Devrimine zemin hazırlamıştır.”¹⁰

Bununla birlikte, 1973 Arap-İsrail Savaşını takiben petrol fiyatlarındaki ani ve hızlı yükselişten etkilenecek daha da pompalanan kalkınma hamleleri İran ekonomisinin ve sosyal yapısının idame edemeyeceği boyutlara ulaşmıştır. Nitekim üretimi arttırmadan ekonomiye aktarılan petrol gelirleri enflasyonun hızla artmasına neden olmuştur.¹¹ Aynı zamanda Beyaz Devrim'den bu yana tarım sektöründen geçimini sağlayan kırsal kesimin Tahran gibi büyük şehirlere kitlesel göçü, nispi mahrumiyet duygusuyla yaşayan şehirli, yoksul ve işsiz bir sınıf yaratmıştır. Söz konusu bu kesimi İslam adaleti ve zenginliğin eşit paylaşımı şiarıyla kendine çekebilen din adamları sınıfı ise 1979 İran Devrimi'nin lokomotifi olmuştur.¹²

Devrim, İran'da yüzyıllardır devam eden monarşiyi sona erdirdiği gibi toplumsal bir kökten dönüşümü de beraberinde getirmiştir. Ancak devrimle birlikte değişime uğramayan ekonomideki devletçi anlayış, 34 yıl sonra bugün hala İran'da sağlam ve dengeli bir ekonomik düzenin tesis edilemeyeşinin ardındaki temel sebeptir.

⁸ Ervand Abrahamian, *A History of Modern Iran*, (New York: Cambridge University Press, 2008), 140

⁹ Bir yanda toprak reformu yaparak 1,5 milyon köylüye iş imkanı yaratırken, diğer yanda sanayileşme ve makineleşme İran'da tarımsal durgunluğu beraberinde getirmiştir.

¹⁰ Abrahamian, *A History of Modern Iran*, 140

¹¹ 1970-1975 yılları arasında enflasyon % 4'lerden % 15'lere fırlamıştır. Kaynak: İran Merkez Bankası <http://www.tradingeconomics.com/iran/inflation-cpi> (erişim tarihi: 30.07.2013)

¹² Bülent Keneş, *İran Siyasetinin İç Yüzü*, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2013), 63,66

Petrole dayalı İran ekonomisi tıpkı monarşi döneminde olduğu gibi, ancak bu sefer İslami rejimin koyduğu kurallara göre şekillenmiştir. Devrimden hemen bir yıl sonra Irak ile başlayan savaş, hızlı nüfus artışı karşısında azalan petrol gelirleri, dış politikasını üzerine inşa ettiği “Batı karşıtlığı” nedeniyle yaşanan uluslararası arenadan dışlanmışlık İran ekonomisinin hızla daralmasına neden olmuştur.¹³

İronik olan şudur ki, devrim ideolojisinin bir unsuru olan “İslami ekonomi”, merkezi ekonomiyi, halkçı devleti ve refah düzenini savunan bir siyasi topluluk ile düzensiz bir özel sektörün kendi içindeki çıkarları arasında sıkışıp kalmış bir hakem rolünden öteye gidememiştir. Her ne kadar Amerikan mallarının İran pazarına girişi engellenmiş olsa da, ithalata bağımlılığını azaltamayan İran’da Batı Almanya, İtalya, Japonya ve Türkiye’den bir çok ürün pazara hâkim olmuştur. Söz konusu bu durum, İran Devrimi’nin yabancı tahakkümüne karşı yapılan bir devrim özelliği taşıyıp taşımadığı olgusunu da sorgulamaya itmiştir.¹⁴

Devrim lideri Humeyni’nin 3 Haziran 1989’da ölümü İran iç siyasetinde bir kırılmayı beraberinde getirmiştir. “Humeynizm” olarak da anılan İran İslam ideolojisi yerini, dini lider olarak seçilen Ali Hamaney ve hemen ardından cumhurbaşkanı olan Haşimî Rafsancânî ile günümüzde aşırı muhafazakârlar tarafından eleştiri oklarına hedef olan “yeni bir iç siyasete” bırakmıştır. Bu iç siyasetin ekonomi ile ilgili unsurları ise “İslami Kapitalizm” başlığı altında değerlendirilebilir. İslam’ı terk etmeden, devrim ideolojisinin keskin taraflarının törpülenerek daha faydacı bir çizgi benimseyen bu yeni bakış açısıyla Rafsancânî, devrimden sonra devlet denetimine geçen birçok sanayi kuruluşunu özelleştirmiş, yasaklanan yabancı sermayenin yeniden ülkeye girişine ilişkin kolaylıklar sağlamış ve uluslararası ticaret edilmişlik durumundan kurtulabilmek için diplomatik girişimleri arttırmıştır.¹⁵

“Rafsancânî’nin katı planlamalardan pazar unsurlarına doğru yönelen ekonomik politikası muhalif Ruhaniyûn’un ‘İslami Kapitalizm’ suçlamasıyla karşılaşmıştır. Batı’ya derin bir güvensizlik duyan muhalifler devrim ihracı politikasından vazgeçilmesini isterken, Rafsancânî yanlıları Batı sermayesine ve ülkenin sürdürülebilir gelişimini sağlamak için hayati derecede ihtiyaç duyduğu yabancı yatırımlara kapıları açabilmek üzere en azından bazı Avrupa ülkeleriyle ilişkilerin düzeltilmesinden yana olmuşlardır. Rafsancânî’nin bu düşünce ve girişimleri ‘Humeyniciliğin Ötesine Atılmış Adımlar’ olarak tanımlanmıştır.”¹⁶

¹³ James A. Philips, “İran’ın kuşatılması”, çev. İ.Çakmak, C. Ekiz, *Avrasya Dosyası*, Cilt 2, Sayı 1, İlkbahar 1995, 147

¹⁴ Keneş, *İran Siyasetinin İç Yüzü*, 152

¹⁵ Robin Wright, *Son Büyük Devrim: Humeyni’den Bugüne İran*, (İstanbul: Doğan Kitap, 2001), 52

¹⁶ Keneş, *İran Siyasetinin İç Yüzü*, 207

Özellikle Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile yükselişe geçen liberalizmin dünyayı saran egemenliği göz önünde bulundurulduğunda, dönemin “faydacı muhafazakâr” cumhurbaşkanı Rafsancânî'nin on yıldan uzun bir süredir kendi içine kapanan İran'ı bu kısır döngüden kurtarabilmek adına giriştiği yenilik hareketlerinin Keneş'in yukarıda yer alan satırlarda ifade ettiği gibi Humeyniciliğin ötesine geçmek için atılan adımlar olarak değerlendirilmesi anlaşılabilir. Ancak kronik sosyo-ekonomik sorunlarla mücadele eden bir ülkenin, mevcut kapitalist düzene ayak uydurma çabaları söz konusu bu sorunları kalıcı hale getirmekten öteye gidemeyecektir. Zira kapitalizmin toplumsal değerlendirmelerden uzak alt yapısı devrimin ve hemen arkasından gelen uzun savaş yıllarının İran üzerinde yarattığı karmaşık ve derin etkisini çözümlenmekte yetersiz kalacaktır.

Nitekim 1990'ların başında İran'ın Gayri Safi Yurtiçi Hasılası 1977 yılındaki ile aynı iken, nüfus aynı süre içinde % 60 oranında artmış ve bununla bağlantılı olarak kişi başına düşen milli gelir %40 oranında azalmıştır. Üstelik petrol ithalatındaki dramatik düşüş ve şiddeti artan ekonomik yaptırımlar nedeniyle, ekonomisi büyük ölçüde petrole bağımlı İran'ın dış borcu 1988-1993 yılları arasında, 5.8 milyar dolardan 28.5 milyar dolara fırlamıştır.¹⁷ Esasında bu kötüye gidişin temelinde uluslararası petrol pazarındaki dönem koşulları yer almaktadır. Ancak İran'a özel olarak bilinmesi gereken esas ayrıntı, bu dönemde İran'ın çoklu döviz kuru nedeniyle yaşadığı borç makasının açılmasıdır. Devlet kuru (resmi kur) ile serbest piyasa kuru arasındaki devasa fark nedeniyle hükümet döviz gelirlerinden faydalanamamış, yerli sermaye ülkeyi hızla terk etmeye başlamıştır. Bu durum tarım, sanayi ve hizmetler sektörlerindeki boşluğun yine petrolle doldurulmaya çalışılmasına ve petrole olan bağımlılığın daha da artmasına neden olmuştur.

Pehlevi dönemindeki gelirin eşit paylaşılmaması eleştirileri devrimden sonra ve Rafsancânî döneminde de çok büyük bir değişikliğe uğramamıştır. Zira devrimden önce monarşiye yakın bürokratlar ve sanayiciler devlet gelirlerinden büyük ölçüde faydalanırken, devrimden sonra aynı döngüyü yolsuzluk ve rüşvet ağıyla sarmalanmış İslami rejime yakın yeni bir “rantiyeci”¹⁸ sınıf devam ettirmiştir. Serbest piyasa ekonomisini destekleyen bu rantiyeci sınıfın karşısında, dev-

¹⁷ Hossein Askari, “Iran's Economic Policy Dilemma”, *International Journal*, Vol.59, No.3, (2004),655-656

¹⁸ İlk kez 1970 yılında Hossein Mahdavy tarafından kullanılan “Rantiyeci Devlet” kavramı İran'da hakim devlet yapısını açıklamakta da kullanılabilir. “Rantiyeci Devlet” tezi doğal kaynaklar ve özellikle petrol bakımından zengin ülkelerin, küresel politikaları ve ekonomileri güdümlene etkisine dayanır (Arap ülkelerinde olduğu gibi). Tekel yaratma, ticaret kısıtlamaları, devlet yardımlarında ve kredilerde kayırma “Rantiyeci Devlet” tezinin özelliklerindedir. Rantiyeci devlette güçlü bir yerel üretim sektörü yerine, dışarıdaki kaynaklara ve gelirlere itibar edilir. Ayrıca ülkedeki çalışan kesim devlet gelirlerinden çok düşük imkanlarda faydalanırken, devlete yakın gruplar çoğu zaman rüşvet ile gelirlerden yüksek oranda pay almaktadır. “Rantiyeci Devlet” tezine ilişkin ayrıntılı bilgi için bakınız: Hossein Mahdavy, “The Pattern and Problems of Economic Development in Rentier States: The Case of Iran”, içinde *Studies in the Economic History of the Middle East*, der. M.A. Cook, (Oxford: Oxford University Press, 1970); Hazem Beblawi, “The Rentier State in the Arab World”, içinde *The Arab State*, der. G. Luciani, (London: Routledge,1990)

rim ideolojisine sıkı sıkıya bağlı, devletin ekonomideki tek yetkin güç olmasını isteyen ve ellerinde çok önemli bir politik ve ekonomik kaynağı bulunduran *Pâsdârân*¹⁹ (Devrim Muhafızları) ve *Bûnyâdlar*²⁰ yer almaktadır. Her iki zıt görüşün (yenilikçiler-muhafazakârlar) özellikle İran iç siyasetinde yaşadıkları çekişme İran ekonomisinde sağlıklı bir yapının tesis edilmesini engellemiştir.

Devrim Muhafızları olarak bilinen *Sipah-i Pâsdârân-î İnkılâb-ı İslâmî* İran’da karar alma mekanizmaları üzerinde oldukça etkili kurumlardan birisidir. 1979’da bizzat Humeyni tarafından Anayasa’nın 150. Maddesine göre “devrimi ve kazanımlarını korumakla yükümlü gönüllü bir askeri birlik”²¹ olarak kurulmuştur. Devrim Muhafızlarının kendilerine ait geniş çaplı ekonomik ve endüstriyel girişimleri bulunduğu, iç ve dış güvenliği sağlamakla yükümlü “asıl askeri güç” olmanın yanı sıra, İran iç ve dış siyasetine de kimi zaman doğrudan kimi zaman dolaylı bir şekilde yön verdiği bilinmektedir. *Pâsdârân* ve bünyesinde daha sonradan gençlerin katılımıyla oluşturulan milis güç *Besîc*²² (*Basij*) İran ordusundan bağımsız hareket etmektedir.²³

Özellikle İran-Irak Savaşı yıllarında artan etkinliğiyle Devrim Muhafızları ve ona bağlı *Besîc* milis gücü, Humeyni’den sonra dini lider seçilen Ayetullah Ali Hamaney’in karar alma mekanizmalarında yaptığı kilit atamalar sonucunda dış politika, ulusal güvenlik ve cumhurbaşkanlığı seçimlerinde hissedilir biçimde belirleyici olmuştur. Burada hassasiyetle üzerinde durulması gereken nokta, gönüllülük esasına dayalı bir yapı ile kurulan ve bugünlere güçlenerek gelen Devrim Muhafızları’na büyük oranda yoksul kesimlerden ve kırsal alanlardan katılımlar olduğu gerçeğidir.²⁴

¹⁹ Devrim Muhafızlarına ilişkin ayrıntılı bilgi için bakınız: Afshon P. Ostovar, *Guardians of the Islamic Revolution Ideology, Politics, and the Development of Military Power in Iran (1979–2009)*, Doktora Tezi, The University of Michigan, (2009) http://deepblue.lib.umich.edu/bitstream/handle/2027.42/64683/afshon_1.pdf;jsessionid=DF7BFA33BF18FF73E9117CB0504F14E1?sequence=1; Frederic Wehrey ve diğerleri, *The Rise of the Pasdaran: Assessing the Domestic Roles of Iran’s Islamic Revolutionary Guards Corps*, (Santa Monica: RAND National Defense Research Institute, 2009)

²⁰ Bûnyâdlara ilişkin ayrıntılı bilgi için bakınız: Ali A. Saeidi, “The Accountability of Para-Governmental Organizations (Bonyads): The Case of Iranian Foundations”, *Iranian Studies*, Vol.37, No.3, (2004), 479-498; David E. Thaler ve diğerleri, *Mullahs, Guards and Bonyads: An Exploration of Iranian Leadership Dynamics*, (Santa Monica: RAND National Defense Research Institute, 2010)

²¹ Keneş, *İran Siyasetinin İç Yüzü*, 305

²² Besic milis gücü devrimin en sadık ve güvenilir savunucuları olarak görülür. Özellikle İran-Irak Savaşı yıllarında Besic’e 14-15 yaş ve üzeri gençlerin gönüllü katılımının arttığı bilinmektedir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Dariush Zahedi, *The Iranian Revolution Then and Now: Indicators of Regime Stability*, (Colorado: Westview Press, 2001), 163

²³ Homa Katouzian, *The Persians: Ancient, Mediaeval and Modern Iran*, (New Haven: Yale University Press, 2010),390

²⁴ Yüksel Taşkın, “Devrim Sonrası İran’da Siyaset: Aktörler, Stratejiler ve Gelecek”, *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, No:39, (Ekim 2008), 28,34

Devrim Muhafızları'nın yanı sıra, İran ekonomisinin belki de en önemli motiflerinden birisi olan, sosyal ve ekonomik alanlarda, hayır işlerinde faaliyet göstermekten çok öte, rejimin sivil toplum görünümü ayağı olarak anılan *Bûnyâdlar* (*Bûnyâd-i Mustazafîn*) ise vakıf nitelikli ticari işletmelerdir.²⁵ İran ekonomisinin yarısını denetim altında tuttukları tahmin edilen *Bûnyâdlar*'ın zamanla vakıf misyonlarının ötesinde sanayi kollarını denetim altına alan büyük holdinglere dönüştüğü bilinmektedir. Taşkın'ın da altını çizdiği gibi “direkt ‘Ruhani Önder’in denetiminde olan, zaman zaman Meclis’ten kaynak dahi alabilen ama buna rağmen Meclis’e karşı sorumluluğu bulunmayan bu yapıları anlamadan, İran’daki siyasal mücadeleleri tam anlamıyla kavrayabilmek mümkün değildir”²⁶.

Özellikle Pehlevi Hanedanlığı'nın el konulan mülklerinden ve taşınmazlarından sağlanan gelirlerin ve Şah'a yakın 51 sanayicinin el konulan servetlerinin *Bûnyâdlar*'a aktarılmış olması göz önüne alındığında, söz konusu bu kurumların özelleştirme sürecinde nasıl bir maddi kaynağı ellerinde bulundurarak hareket ettikleri açıklanabilir. Rafsancânî döneminde başlayan ve daha sonra Muhammed Hatemî döneminde devam eden özelleştirme hamleleri, sahip oldukları bu muazzam servet ile *Bûnyâdlar*'ı söz konusu mülklere talip olan en büyük satın alıcılar haline getirmiştir. Ayrıca yıllık bütçelerini açıklama zorunluluğu olmayan, sadece dini lidere hesap verebilirlikleri bulunan ve vergiden muaf bu kurumlar ucuz kredi ve döviz sağlama noktasında sahip oldukları ayrıcalıklar nedeniyle rasyonel bir iktisadi çerçeve çizilmesinin önünde büyük engel oluşturmaktadırlar.²⁷

Devrim Muhafızları ve *Bûnyâdlar*'ın yarattığı bu direnç nedeniyle muhtemel yatırımcıların zaten güven vermeyen İran pazarını tercih etmekten sakındıkları söylenebilir. Üstelik Rafsancânî döneminde akaryakıt ve doğal gaz gibi ürünlerde tüketicilere sağlanan devlet teşviklerinin azaltılması ve emtia fiyatlarında serbest piyasa kurallarının uygulanması doğrulturundaki girişimler sonuçsuz kaldığı için İran ekonomisinin liberal ekonomi politikaları ile devrim ideolojisi arasındaki sıkışmışlık durumu da aşılamamıştır. Günümüzde, siyasi etkinliği ile Devrim Muhafızları'nın ekonomik etkinliği ile *Bûnyâdlar*'ın sahip oldukları bu tartışmasız üstün konum değişmediği müddetçe İran'ın ekonomik sorunlarına çözüm bulunamayacağı görüşünü savunan taraflarda bulunmaktadır.

1997 yılında İran'ın 5. Cumhurbaşkanı olarak seçilen yenilikçi Muhammed Hatemî, nüfusunun %40'ı yoksulluk sınırının altında yaşayan, zengin su ve tarım kaynaklarına sahip olmasına rağmen gerekli yatırımlar yapılmadığı için temel gıda maddelerini bile yurtdışından almak zorunda kalan, kronik işsizlik ve enflasyon ile boğuşan bir İran devralmıştır. 1979 İran Devrimi'nin yirminci yılına gelindiğinde petrole dayalı ekonomik kısır döngü kırılmamıştır. Her ne kadar Hatemî

²⁵ Keneş, *İran Siyasetinin İç Yüzü*, 303

²⁶ Taşkın, *Devrim Sonrası İran'da Siyaset*, 44

²⁷ Taşkın, *A.g.e.*, 28, 34, 44

döneminde uygulanan “Ekonomik Rehabilitasyon Planı” neticesinde çıkarılan yasalar ile İran ekonomisinin neredeyse %90'nına hâkim devlet etkinliği %75'e düşürülebilmiş olsa da, İran ihracatı bu dönemde %80 oranında petrole bağımlı kalmaya devam etmiştir.²⁸

1997-2005 yılları arasında üst üste iki dönem cumhurbaşkanlığı yapan Hatemî ekonomide bankacılık sektörünün kamu denetiminden çıkarılması ve dış yatırımların teşvik edilmesi yönünde bir takım girişimlerde bulunmuştur. Ancak mecliste çoğunluğu elde eden muhafazakâr kanadın hükümet tarafından çıkartılan yasaların yürürlüğe girmesi noktasındaki engelleyici eylemleri bazı ekonomi politikalarının işlerliliğini baltalamıştır.²⁹ Nitekim hükümetin hareket alanını kısıtlayan bu rejim güdümündeki bürokrasi Rafsancânî ve Hatemî dönemlerinde ekonomide beklenen gelişmenin kaydedilmesini engellemiştir. Bu bağlamda, 2005 yılında İran'ın yeni cumhurbaşkanı olarak seçilen Madmud Ahmedînejâd'ın seçim çalışmaları haleflerinin ekonomi politikalarının eleştirilmesi ekseninde şekillenmiştir.

Her ne kadar Ahmedînejâd birinci dönem cumhurbaşkanlığında finansmanı petrol gelirlerinden sağlanan, dar gelirli ailelere ucuz kredi sağlayarak küçük ve orta ölçekli işletmelerin kurulmasını destekleyen ve işsizliğe kısa süreli bir çözüm getiren “Adalet Payı” girişimi ve gençlerin istihdamını hedefleyen “İmam Rıza Mihr” fonu bir nebze olsun fark yaratmış olsa da kalıcı bir ekonomik yapı oturma noktasında başarılı olamamıştır. Aynı zamanda her türlü vergi denetiminden muaf, devlet ve kamu bankaları tarafından kayırılan *Bûnyâdlar*'ın rüşvet ile iş yürütüş biçimleri Ahmedînejâd döneminde iyice denetlenemez hale gelmiştir.³⁰

Ahmedînejâd'ın ekonomi politikası dört temel ilke üzerinde şekillenmiştir: i) hükümetin ekonomide etkin fakat liberalleşme ve özelleştirme eksenin karşısında bir konumda bulunması; ii) hükümetin zenginliğin ve gelirin yeniden dağıtımı hususunda düşük gelirli ve fakir ailelerin yararına hareket etmesi; iii) mali politikalarda muhafazakar bir yapı yerine petrol gelirlerinin özellikle gelişmekte olan bölgelerdeki ve kırsaldaki projelere aktarıldığı bir yapının tesis edilmesi; iv) İran'daki finansal kurumların, özellikle devlet bankalarının, ticari ve parasal konulardaki rollerinin hükümete devredilmesi.³¹ Özellikle üçüncü ve dördüncü ilkenin uygulanması noktasında mevcut bürokrasinin kuvvetli direnci ile karşı karşıya kalan Ahmedînejâd hükümetinin uygulamaları başarısızlığa uğramış ve % 20'lerin üzerinde yüksek enflasyon oranları nedeniyle halkın tepkisini çekmiştir. Üstelik ikinci dönem cumhurbaşkanlığında doğrudan dini lider Hamaney'i kendisine rakip görerek yaptığı sivri çıkışlar neticesinde içinden geldiği muhafazakâr kanat tarafından da “dönek” olarak adlandırılmıştır.

²⁸ Keneş, *İran Siyasetinin İç Yüzü*, 303-305

²⁹ Nader Habibi, “The Iranian Economy in the Shadow of Economic Sanctions”, *Crown Center for Middle East Studies*, No.31 (October 2008), 4

³⁰ Keneş, *A.g.e.*, 424,431

³¹ Habibi, *The Iranian Economy*, 4

Ahmedînejâd döneminden sonra, öngörülemeyen bir şekilde cumhurbaşkanı seçilen ve şaşkınlığın ardından büyük umutlar bağlanarak göreve gelen Hasan Ruhanî döneminin ivedilikle çözüm bekleyen üç önemli konusundan birisi elbette ekonomidir.³² Günümüz koşullarında devrim ideolojisinin köstek olmaktan öteye gitmediği İran'daki yapı ve ikileleriyle İran ekonomi politikası tehlike çanları çalmaktadır. İran'ın mevcut nükleer çalışmaları nedeniyle karşı karşıya kaldığı dış ekonomik yaptırımların bu kötüye gidişte bir etkisi olduğu elbette bilinmektedir; ancak İran ekonomisi söz konusu bu yaptırımlardan önce de sahip olduğu insani ve doğal kaynaklar (sadece petrol değil) nazarında kendisinden beklenen verimliliği gösterememiştir. Bu noktada, söz konusu ilerlemeyi yakalayamayan İran ekonomisinin temelinde barındırdığı ikilemlerin neler olduğunu açıklayabilmek önem arz etmektedir.

2. İRAN EKONOMİSİNİN GENEL GÖRÜNÜMÜ VE İKİLEMLERİ

İran'ın ekonomik hedeflerinin gerçekleşmesinin önündeki en başta gelen engel teokratik oligarşi üzerinden şekillenen, devrimle birlikte İran'da uygulanmaya başlanan ve 1989'da Humeyni'nin ölümünden sonra büyük ölçüde değişime uğrayan “velayet-i fakih”³³ yapısıdır. Kimi aşırı İran karşıtlarının “içinde bulunduğu zamana ait olmayan, gerici ve yabancı düşmanı”³⁴ olarak nitelendirdiği bu yapının ekonomik büyümenin önünü tıkadığı aşıkârdır. Bununla birlikte İran siyasetinde etkin aşırı muhafazakâr zümrelerde söz konusu bu karşıt eksenin bakış açısını güçlendirircesine, “gerçek ekonomik gelişmenin yabancı modellerin İran'a adapte edilmesi ile değil, İran'ın kendi bahçesinde yetişmiş (home-grown), hakiki ve İslami bir değerler dizisi ile mümkün olduğu” savunulmaktadır.³⁵

³² Dr. Hasan Ruhanî resmi olarak 4 Ağustos 2013 tarihinde cumhurbaşkanlığı görevini Mahmud Ahmedînejâd'tan teslim aldı. Ruhanî'yi bekleyen üç önemli konu ise ekonomi, nükleer çalışmalar nedeniyle İran'ın dış politikada yaşadığı sıkışmışlık durumu ve aralarında Mir Hüseyin Musavî ve Mehdi Kerrubî'nin de bulunduğu siyasi tutukuların salıverilmesi. Ruhanî'nin “yol gösterici” olarak Rafsancanî'ye bağlı olduğu ve kabinesini Hatemî döneminin etkin siyasetçilerinden oluşturduğu biliniyor. Ancak İran'da mevcut devlet egemen siyasi ve ekonomik yapıyı aşmayı başarıp, çözüm bekleyen bu sorunlara nasıl bir yaklaşımda bulunacağı ise önümüzdeki dönemin merakla beklenen konusu.

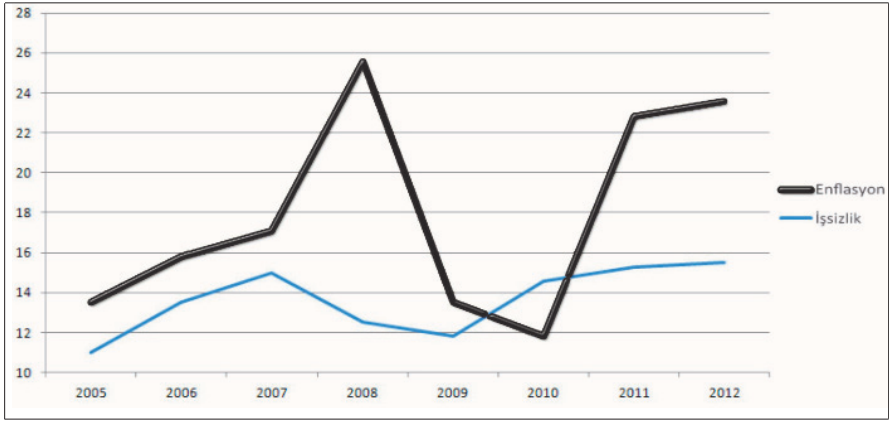
³³ “Velayet-i Fakih” ideolojisi Şii inancına dayanmaktadır. Kayıp olan on ikinci imamın yeryüzündeki temsilcisi ve o gelene kadar Müslümanların rehberi olarak kabul edilen dini lidere yüklenen hem politik hem de ruhani görevdir. Humeyni'ye gelene kadar “Velayet-i Fakih” kavramı kendi malları üzerinde tasarrufu olmayan çocukların yada akıl hastalarının yerine vasilik yapan kişiler için kullanılırdı. Humeyni ile bu kavram politik bir kimlik kazanmış ve kendisinin geliştirdiği “İslam devleti” kavramının temelini oluşturmuştur. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Serkan Taftioğlu, *Humeyni: İran İslam Devrimi*, (İstanbul: Kripto Yayınevi, 2010); Bülent Keneş, *İran Siyasetinin İç Yüzü*, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2013); Jahangir Amuzegar, “Iran's Theocracy under Siege”, *Middle East Policy*, Volume 10, No:1,2003

³⁴ Jahangir Amuzegar, “Iran's 20-Year Economic Perspective: Promises and Pitfalls”, *Middle East Policy*, Volume 16, No:3, 42

³⁵ Amuzegar, *A. g. e.*, 43

Esasında 30 yıldan fazla bir süredir hükümetlerin beşer yıllık kalkınma planlarına harfiyen bağlı kalınmak kaydıyla yürütülmeye çalışılan bu ekonomik model ile hedeflenen ekonomik verimliliğe ulaşamadığı gözlemlenmiştir. Her ne kadar 2007-2009 döneminde kısa süreli bir düşüş eğilimi göstermiş olsa da 2012 yılı verilerinde % 16'lara yaklaşan işsizlik oranı İran için ivedilikle çözüm bekleyen konuların başında gelmektedir. Üstelik nüfusunun neredeyse yarısını oluşturan gençler arasındaki işsizlik oranının daha da yüksek³⁶ olduğu bilinmektedir. Bununla birlikte, 1985 ve 1990 yıllarındaki istisnai düşüşler dışında 1979 İran devriminden bu yana kronik bir hal alan enflasyon ne yazık ki %20'ler seviyesinde seyretmektedir.

Grafik 1: İran İşsizlik ve Enflasyon Oranları (%)

Kaynak: Indexamundi ³⁷

Belki küçük, soyutlanmış, sadece tarım üretimine bağımlı ve otarşik (kendi kendine yeten) yapıdaki bir ada ülkesi için İran'daki gibi içe dönük bir değerler dizisinin işlerliği mümkün olabilir. Ancak 79 milyona yaklaşan nüfusu³⁸ ve gayri safi yurtiçi hâsılasının neredeyse %40'ı dış ticarete bağımlı olan bir ülke için böylesi katı ve kapalı bir sistem uygulanabilir olmaktan çıkmıştır. Zira sahip olduğu zen-

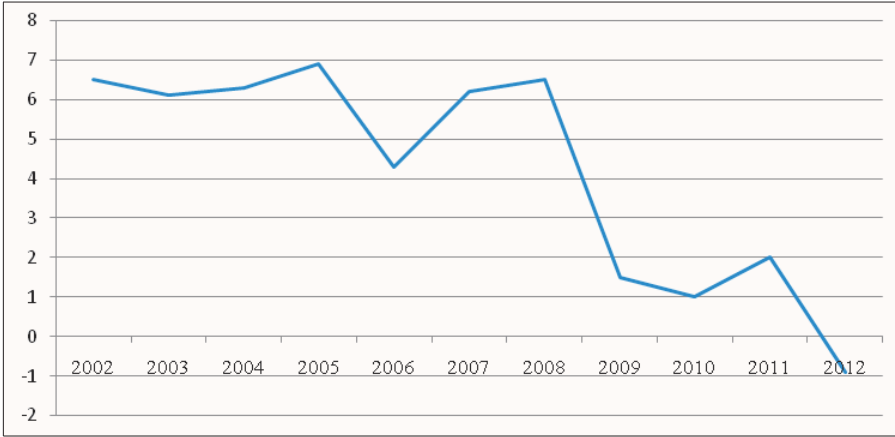
³⁶ Genç nüfustaki işsizlik oranının %23 üzerinde olduğu tahmin edilmektedir. Kaynak: Indexamundi http://www.indexmundi.com/iran/youth_ages_15-24_unemployment.html (erişim tarihi: 05.08.2013)

³⁷ Yıllar bazında İran'ın işsizlik oranları için: http://www.indexmundi.com/iran/unemployment_rate.html (erişim tarihi: 05.08.2013) Yıllar bazında İran'ın enflasyon oranları için: [http://www.indexmundi.com/iran/inflation_rate_\(consumer_prices\).html](http://www.indexmundi.com/iran/inflation_rate_(consumer_prices).html) (erişim tarihi: 05.08.2013)

³⁸ İran nüfusunun %44.4'ünü 25-54 yaş arası oluştururken, %44.7'si 0-24 yaş aralığındadır. Ülke nüfusunun neredeyse yarısının genç nüfus olması ve arkadan bu genç nüfusu besleyecek yeni bir kuşağın geliyor oluşu, İran'ın önümüzdeki 30 yıl için insan kaynağı açısından zorlanmayacağı bir göstergesi olarak algılanabileceği gibi, söz konusu bu nüfusun istihdamı konusunda kesin ve kalıcı adımlar atılmaması halinde kronik haldeki işsizlik ve enflasyonun yaratacağı bir başka halk ayaklanmasının da habercisi olmaya adaydır.

gin enerji kaynakları³⁹ ve bu kaynaklardan elde edilen gelirler göz önünde bulundurulduğunda İran toplumundaki refah düzeyinin daha yüksek olması beklenmektedir. Ancak söz konusu bu kaynaklardan elde edilen gelirin %70'inin devlet bütçesine aktarıldığı İran'da yıllık büyüme oranı 2012 verilerine göre %-1 düzeyindedir. 2002-2008 döneminde büyüme oranlarındaki dalgalı seyir aynı dönemde dünyada yükselen petrol fiyatlarından kaynaklanmaktadır. Fakat 2011 yılından bu yana yaşanan ani düşüşte uygulanan ekonomik yaptırımlarında payı olduğu bilinmektedir.

Grafik 2: İran yıllık büyüme oranı (%)

Kaynak: Indexmundi⁴⁰

Veriler ışığında yapılan değerlendirmeler İran için 2012 yılını⁴¹, İran-İrak Savaşı'nın sona erdiği 1988'den bu yana ekonomik anlamda en kötü yıl olarak göstermektedir. Özellikle kişi başına GSYİH'nin % -22.3 oranındaki düşüşü mevcut durumu doğrular niteliktedir. Özellikle ihracatının % 80'i petrole bağımlı⁴² olan İran'ın uygulanan yaptırımlar nedeniyle kaybı bir yıl içinde 15 milyar \$'dan fazladır. Aynı şekilde ana ithalat kalemleri olan endüstri malzemeleri, gıda mad-

³⁹ İran, kanıtlanmış petrol rezervi ile Suudi Arabistan, Venezüella ve Kanada'dan sonra dünyada dördüncü, doğal gaz rezervinde ise Rusya'dan sonra dünyada ikinci sırada yer almaktadır. 137 milyar varil ile dünyadaki toplam petrol rezervlerinin %9.3'üne, 1.046 trilyon kübik fit ile dünyadaki toplam doğal gaz rezervinin %15.7'sine sahip olan İran, Dünya Bankası verilerine göre "yüksek-orta gelirli ülkeler" grubunda yer almaktadır. The World Factbook, CIA <http://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/rankorder/2178rank.html> (erişim tarihi:29.03.2013); Keneth Katzman, "Iran Sanctions", (Congressional Research Service, RS20871,2011) <http://www.fas.org/sgp/crs/mideast/RS20871.pdf> (erişim tarihi:21.03.2013)

⁴⁰ Yıllar bazında İran'ın büyüme oranları: http://www.indexmundi.com/iran/gdp_real_growth_rate.html (erişim tarihi: 05.08.2013)

⁴¹ İran'da mali yıl 21 Mart tarihinde başlamaktadır. Bu nedenle tabloda paylaşılan 2012 verileri 21 Mart 2012 ile 20 Mart 2013 tarihleri arasını kapsamaktadır.

⁴² İran'ın petrol dışındaki başlıca ihracat kalemleri kimyasal ve petro-kimyasal ürünler, meyve, kabuklu yemiş (ceviz, fındık gibi), hurma ve halıdır.

deleri ve teknik hizmetlerde İran'ın kaybı 10 milyar \$'a yaklaşmaktadır. Bunun yanı sıra, petrol dışındaki ihracatının herhangi bir düşüş kaydetmemesi (ve hatta bir miktar yükselmiş olması) İran ekonomisinin petrole bağımlı yapıyı kırmaya halinde ekonomik anlamdaki kısır döngünün önüne geçebileceğini göstermektedir. Aynı şekilde, %50.6'lık pay ile sektörel dağılımda ilk sırada yer alan hizmetler sektörü⁴³ ve %38.4'lük pay ile ikinci sırada yer alan sanayi sektörü⁴⁴ neredeyse tamamen devlet denetimindedir ve İran'ın nükleer çalışmalarından mütevellit söz konusu sektörlerle uygulanan yaptırımlardan doğrudan etkilenmiştir.⁴⁵

Tablo 1: İran'ın Anahtar Ekonomik Verileri

	21 Mart 2011/ 20 Mart 2012	21 Mart 2012/ 20 Mart 2013	21 Mart 2013/ 20 Mart 2014
Kişi Başına GSYİH	4.589 \$	3.564 \$	2.853\$
Kişi Başına GSYİH Düşüş Oranı	% -18.6	%-22.3	%-19.9
Petrol ve Doğal Gaz İhracatı	81.7 milyar \$	66.2 milyar \$	75.8 milyar \$
Petrol Dışındaki İhracat (Hizmetler Sektörü Dahil)	31.9 milyar \$	34.1 milyar \$	34.8 milyar \$
İthalat	71.0 milyar \$	62.3 milyar \$	59.9 milyar \$

Elbette söz konusu bu temel verilerden yola çıkarak İran ekonomisindeki gidişatın tek sorumlusunun rejim olduğu söylenemez. Daha önce bahsi geçen “velayet-i fakih” ideolojisinin sosyolojik, politik ve kültürel birçok derin etkisi olduğu gibi, ekonomik tıkanmışlığında önünde bir engel yarattığı da aşikârdır; tıpkı diğer otokratik düzenlerde olduğu gibi. Ancak bu yapının varlığını olumsuz anlamda besleyen ve hatta zaman içerisinde İran'ın devrimi başlatan fikirden bambaşka bir yere savrulmasına neden olan bir diğer unsur bu topraklarda hâkim devlet yapısı ve politik algıdır.⁴⁶ Nitekim söz konusu bu algı düzleminde şekillenen “velayet-i

⁴³ Hizmetler sektörü tüm kamu hizmetlerini kapsayacak şekilde, ticaret, bankacılık, finans, sigorta, turizm ve taşımacılık faaliyetlerini kapsamaktadır ve neredeyse tamamen devlet denetimindedir.

⁴⁴ Sanayi sektörü petrol, doğal gaz, savunma, otomotiv ve madencilik alt sektörlerinden oluşmaktadır.

⁴⁵ Curtis ve Hooglund, *Iran: A Country Study*, 354

⁴⁶ Kabul edilmelidir ki, demokrasi kültürünü bir topluma oturtabilmek zaman ve emek isteyen zorlu bir süreçtir. Günümüzde dünyanın herhangi bir yerinde, etimolojik kökeni Antik Yunan'a dayanan ve saf halinin yine o dönemlerde uygulandığını sandığımız bu yönetim biçiminin tam ve doğru olarak yerleştiğini gördüğümüz bir örneği bulmak güçtür. Ancak bu durum demokrasinin toplumlara ve halklara sağlayacağı, yaşam hakkından kaynaklanan değerler bütününe hiçbir zaman uygulanamayacağı anlamına da gelmemektedir. Üstelik oryantalist bakış açısının o kendine dönük ego merkezli algısı İslam ile demokrasinin aynı potada eritilemeyeceği tezinden hareketle yüzyıllardır süren bir “din merkezli ayrışmanın” altını beslemektedir. İslam'ın demokrasi ile bir kulvarda var olup olamayacağı olgusu söz konusu bu makalenin konusu değildir. Ancak kendisini İslam ile özdeşleştiren bir devlet

fakih" bir yönetim şekli olarak düşünölmelidir.

Bu noktadan hareketle söylenebilir ki, İran'ın yönetim şekli 1979'dan bu yana "bizden" (*khodi*) ve "diğerleri" (*gheyrkhodi*) şeklindeki bir ayrıştırmayı hem iç siyasetin hem de dış siyasetin her alanında uygulamaktadır.⁴⁷ Özellikle "biz" başlığı altındaki devlet, bu coğrafyanın vazgeçemediğı patrimonyalizm algısının özüdür. İran'da karar alıcı tüm birimler dini liderin otoritesinden tamamen bağımsız hareket edemezken, anayasaya göre hareket esnekliğı olan bazı kurumların⁴⁸ "biz" algısı üzerinden misyonlarını sürdürdüğü gözlemlenmektedir. Ayrıca Fars kültürünün bin yıllık geleneğı olan "politik satraplık" (ölke topraklarının idari birimlere, eyaletlere ayrılması) sayesinde din adamları, askeri ve teknokratik güç toplu üzerinde benzersiz bir denetim mekanizması kurabilmektedir. (Söz konusu bu denetimin uygulayıcıları olarak Devrim Muhafızları'nın ve Bûnyâdlar'ın etkinliğinden bir önceki bölümde bahsedilmiştir.) Böylesi bir bürokratik egemenliğın ortasında seçimle göreve gelen cumhurbaşkanının konumu ise tartışmalıdır. Zira dini liderin "rejimin bekası" adına, atamasını cumhurbaşkanının yaptığı bir devlet görevlisinin yetkilerini elinden aldığı durumlarla bile karşılaşılmıştır.⁴⁹

Aşırı merkeziyetçi devlet yapısı, şeffaflıktan yoksun bürokrasi ve yetersiz mali disiplinle birleştiğinde ortaya verimsiz bir ekonomik tablonun çıkması kaçınılmazdır. Değeri yaklaşık 120 milyar dolar olduğı tahmin edilen devlet teşebbüslerinin sahip olduğı toplam varlığın ancak 22 milyar dolarlık kısmı "adaletli paylaşım" ilkesi gereğı toplu alt tabaka ya da fakir olarak adlandırılan kesimlerine dağıtılırken, 7 milyar dolarlık bir değer hazinenin ertelenmiş borçlarına bedel olarak Sosyal Güvenlik ve Emeklilik Fonu'na aktarılmaktadır. Söz konusu toplam varlığın 11 milyar dolarlık bir kısım yine kısmen ya da tamamen devletin sahip olduğı ya da yönettiğı (parastatal) kuruluşların hakim olduğı Tahran Menkul Kıymetler Borsası ile ortak paylaşımdadır. Üstelik toplam varlıktan geriye kalan 80 milyar dolarlık servetin 40 milyar doları stoklarda eriyerek atıl duruma gelirken geride

ve onun karşısında demokrasinin savunuculuğunu yaptığını iddia eden bir coğrafya varken ekonomi üzerine yapılmaya çalışılan bir değerlendirmenin hangi politik algı üzerinden şekillendiğinin anlayabilmenin de faydası olacaktır. Zira söz konusu husumet eksenli bu algı, makalenin ilerleyen bölümlerinde bahsi geçecek olan İran üzerinde uygulanan ekonomik yapıtların çıkış mantığını ve bunun karşısında yer alan İran'ın gösterdiği tepkilerin nedenini de açıklamaktadır.

⁴⁷ Amuzegar, "Iran's 20-Year Economic Perspective: Promises and Pitfalls",43

⁴⁸ Burada bahsi geçen kurumlar: Danışmanlar Konseyi (*Meclis-i Hobregan*), Anayasa Koruma Konseyi'nin (*Şura-i Negahban-ı Kanun-i Esasi*), Uzmanlar Meclisi Konseyi (*Mecme-i Teşhis-i Maslahat-ı Nizam*), Ulusal Güvenlik Konseyi (*Şura-i Aliye Emniyete Melli*) dir.İran'da karar alma mekanizmalarının yapısına dair ayrıntılı bilgi için bakınız: Seçkin Berber, "İran'da Yaklaşan Cumhurbaşkanlığı Seçimleri: Muhtemel Adaylar", BİLGESAM Analiz, (Şubat 2013) http://www.bilgesam.org/tr/index.php?option=com_content&view=article&id=2320:randayaklaancumhurbakanl-secimleri-muhtemel-adaylar&catid=77:ortadogu-analizler&Itemid=150 (erişim tarihi: 07.08.2013)

⁴⁹ Dini lider Ayetullah Ali Hamaney, Mahmud Ahmedînejad'ın cumhurbaşkanı olarak atadığı İsfendiyyar Rahim Meşşai'yi "sapkın" olduğı gerekçesiyle görevinden aldı. Dini liderin anayasaya göre doğrudan böyle bir yetkisi bulunmamaktadır.

kalan 40 milyar dolarlık kısmının nereye aktarıldığı bilinmemektedir.⁵⁰

Bununla birlikte söz konusu bu kapalı ve şeffaf olmayan bürokratik yapı İran ekonomisinin neredeyse tüm alanlarına egemendir. Ücretler, maaşlar, kambiyo kurları, faiz haddi, bankaların borç verme kotaları, endüstri, tarım ve ticaret sektörleri doğrudan bu yapının denetimindedir. Üstelik yukarıda bahsedildiği üzere, “biz” ve “ötekiler” algısı üzerinden şekillenen bir yönetim şeklinin bir unsuru olarak politik arenada ayrı görüşlerde olmak, sayılan bu ekonomik parametrelerin ve alanların işlerliğini etkilemekte, verimliliği düşen ekonominin daraldığı noktada ise doğrudan etkilenen kesim yine nüfusun büyük bir çoğunluğunu oluşturan mavi ve beyaz yakalı işçiler, köylüler ve gençler olmaktadır. İran ekonomisinin en temel ikilemi işte bu düzlem üzerinden okunabilmelidir.

Genel olarak bu sisteme bağlı bulunan İran ekonomisinin yol almaya çalıştığı fay hattında artık karakteristik olarak yer etmiş bazı önemli hususlara da ayrıca dikkat çekmek faydalı olacaktır:

“İran ekonomisi büyük ölçüde petrole bağımlı bir ekonomidir. Dünyadaki ekonomik ve politik dalgalanmalar sonucunda yaşanan hızlı iniş ve çıkışlardan İran iç piyasasının hemen etkileniyor oluşu İran ekonomisini kırılgan hale getirmektedir. 1979-1981, 1986-1989 ve 1993-1999 yıllarında dünyada yaşanan petrol fiyatlarındaki hızlı düşüş İran ekonomisinde durgunluğa ve gerilemeye sebep olurken, 1982-1985, 1990-1992 ve 2000-2005 yılları arasında yükselen petrol fiyatlarından İran büyük kazanç sağlamıştır. Ancak kısa vadede bu kadar ani dalgalanmalar sağlam ve kalıcı bir ekonomik alt yapı olmadığı için kâra dönüştürülememiş ve hatta iç pazardaki tüketim dengesizliği zaman zaman enflasyonun artmasına da neden olmuştur.⁵¹”

İran ekonomisi içe dönük ve nispeten kapalı bir ekonomidir. İranlı karar mercileri doğrudan yabancı yatırıma sıcak bakmamakta ve yüksek gümrük vergileri uygulamaktadır. Ayrıca tüm bankacılık ve ticaret işlemlerinde ve para akışında devletin dikkat çekici bir denetim mekanizması bulunmaktadır.⁵² Bankacılık sektörünün neredeyse %90'ını kapsayan 11 büyük ticari ve yatırım bankası devlet tarafından kurulmuştur ve faaliyetleri hükümet tarafından denetlenmektedir. Üstelik bilançoları açık ve şeffaf olmayan bu bankaların işlenmeyen borçlarının ne kadar ol-

⁵⁰ Amuzegar, “Iran’s 20-Year Economic Perspective: Promises and Pitfalls”, 45

⁵¹ Jahangir Amuzegar, “Iran’s Economy: Status, Problems and Prospects”, Wilson Center Publications, 12 <http://www.wilsoncenter.org/sites/default/files/JahangirAmuzegarFinal.pdf> (erişim zamanı: 07.08.2013)

⁵² Amuzegar, A.g.e., 13

duğu bilinmemektedir.⁵³ Bu görüntü İran pazarını tercih edilebilir kılmadığı gibi İran'ı uluslararası alanda diğer ülkelerle etkileşime girmekten de alıkoymaktadır.

İran'da devletin vergi gelirleri oldukça azdır. Zira ticari alanda faaliyet gösteren kuruluşların yaklaşık %40'ı vergiden muaftır. Üstelik toplanan vergiler kamu gelirlerinin sadece % 25'ini, GSYİH'nın ise % 6'sını oluşturmaktadır. Bununla birlikte işletmelere hammadde ve teçhizat, hane halkına özellikle temel gıda ve hizmetler (petrol, doğal gaz ve elektrik) konularında mali destek sağlamaktadır.⁵⁴ Oysa sosyal devletin zenginliğin paylaşımı noktasında takip etmesi gereken yol bu olmamalıdır. Zira, ekonomik darboğazların yaşandığı dönemlerde hazine kaynakları yönetememe noktasında yetersiz kaldığı için bu politikanın halk üzerindeki bedeli daha da ağırlaşmaktadır. Nitekim, 2010 Aralık ayında Ahmedinejad hükümetinin sübvansiyonların yeniden tahsis edilmesi noktasındaki hamlesi,⁵⁵ 2011 yazında yeniden başlayan yaptırımlarla birleşince ekonomik daralma keskinleşmiştir.

Bununla birlikte nüfusunun neredeyse yarısı kırsal kesimde yaşayan İran'da tarım sektörü GSYİH'dan ancak %11 oranında pay alabilmektedir. Bu duruma neden olarak sadece toplam yüzölçümünün sadece %11'lik kısmının ekilebilir arazilerden oluştuğu neden olarak gösterilemez.⁵⁶ Zira, tarım ürünleri stokunun doğru yönetilememesi ve dağıtım teknolojilerinden faydalanılmaması noktasındaki yanlışlar nedeniyle üretimin %30'u zayi olmaktadır. Aynı şekilde tarım alanlarını besleyecek su kaynaklarının doğru donanım ve beceri ile yönlendirilememesi %40 oranında bir kayba işaret etmektedir. Hükümetin sağladığı mali desteğe rağmen buğday, pirinç ve temel gıda maddelerinin ithal ediliyor oluşu ise tarım sektörünün bir başka ironisi olarak karşımıza çıkmaktadır.⁵⁷

⁵³ Amuzegar, "Iran's 20-Year Economic Perspective: Promises and Pitfalls", 46

⁵⁴ Amuzegar, "Iran's Economy: Status, Problems and Prospects", 14

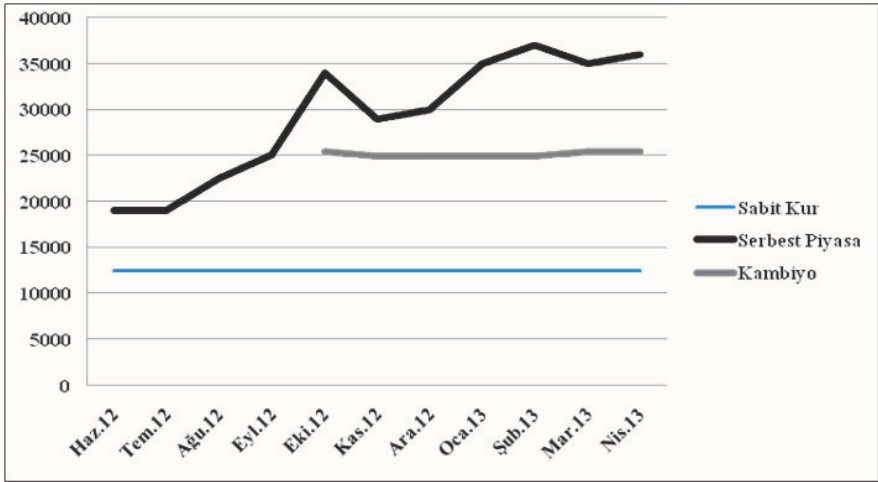
⁵⁵ 40 milyar \$'lık kaynağın % 80'i yaklaşık 63 milyon vatandaşa, % 20'si ise ticari işletmelere aktarılmaktaydı ve hazine bu kaynaktan pay alamıyordu. Ahmedinejad hükümeti hazinenin üzerindeki bu yükümlüğünü ortadan kaldırmak ve hükümetin etkinliğinin arttırmak için kaynağın %60'ının düşük gelir sınıfı vatandaşlara, %30'unun sanayi sektörüne ve % 10'unu ise hazineye aktarılması yönünde bir uygulamaya girişmiştir. Ancak bu durum özellikle temel gıda maddelerinin (buğday, pirinç, yağ, süt ve şeker) ve ulaşım hizmetlerinin içinde bulunduğu tüketici endeksi havuzunun şişmesine ve enflasyonun yükselmesine neden olmuştur. Sübvansiyonların etkilerine ilişkin ayrıntılı bilgi için bakınız: Bijan Khanjehpour, "An Analysis of the Iranian Economy", *Konrad Adenauer Stiftung*, (November 2009), 5 http://www.kas.de/wf/doc/kas_18205-544-2-30.pdf (erişim tarihi: 15.08.2013)

⁵⁶ Özellikle Hazar denizi kıyısında, ülkenin kuzeybatı ve batı bölgelerinde yetişen tarım ürünleri pirinç, arpa, mısır, pamuk, şeker pancarı ve şeker kamışı, çay, tütün, meyve ve sebze, patates, baharat (kimyon, safran ve sumak) yanında İran'da hayvancılıkta yaygındır. Curtis ve Hooglund, *Iran: A Country Study*, 354

⁵⁷ Bijan Khanjehpour, "Iran's Need for Agricultural Reform", *Al-Monitor*, 9 July 2013 <http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2013/07/iranian-president-rouhani-should-promote-agricultural-re->

Nitekim, İran kaynakların büyük ölçüde boşa kullanıldığı bir ekonomik performans sergilemektedir. Listede enerji israfı da yer almaktadır. Rafineriler ve demir, alüminyum, çimento ve petrokimyasallar gibi enerjiye dayalı endüstrilerde, petrol ve doğal gazı neredeyse dünya standartlarının üç katından fazla sarf etmektedir. İran'ın yıllık enerji sarfiyatının bir yılda 30 milyar dolara yakın olduğu tahmin edilmektedir. Üstelik aralarında ağır sanayi, ticaret, ulaşım, iletişim gibi kilit sektörlerinde bulunduğu alanlara yine devlet denetiminde atanan yöneticilerin bilgi ve deneyim eksiklikleri, insan kaynağı israfını da İran ekonomisinin kronik sorunları arasında dâhil etmektedir.⁵⁸

Grafik 3: Riyal / Dolar Değişim Oranları⁵⁹

Bununla⁵⁹birlikte, İran ekonomisinin neredeyse devrimden bu yana değişmeyen bir diğer özelliği ise baş etmek zorunda kaldığı ekonomik yaptırımlardır. 1979'daki ABD rehinelere krizinden bu yana belirli dönemlerde farklı kapsamlarda yaptırım ve kısıtlamalara maruz kalan İran'ın söz konusu durumdan büyük ölçüde etkilendiği için ekonomisini toparlayamadığı yönünde görüşler olduğu gibi, İran'daki mevcut ekonomik sorunların doğrudan bu yaptırımlardan değil, yukarıda açıklanmaya çalışılan yapı ve özelliklerden kaynaklandığını iddia eden taraflarda bulunmaktadır.

3. YAPTIRIMLARIN İRAN EKONOMİSİNE ETKİLERİ

Siyasi ve ekonomik yaptırımların uluslararası anlaşmazlıklarda bir araç olarak kullanılması devletlerin 1960'lar ve 1970'ler boyunca en fazla tercih ettikleri eğilim olmuştur. Özellikle Soğuk Savaşın sona ermesiyle, 1990'lar boyunca ABD

form.html (erişim tarihi: 15.08.2013)

⁵⁸ Amuzegar, A.g.e., 46

⁵⁹ Khajehpouy, "Iran's economic suffering", s.28

İrak'ta, Sırbistan'da ya da Küba'da elindeki yaptırım tehdidini kullanmaktan imtina etmemiştir. Fakat bugün İran için de uygulanan ekonomik yaptırımların gerçekten başarılı olup olmadığı büyük bir tartışma konusudur.⁶⁰ Zira Pape'in de vurguladığı gibi ekonomik yaptırım uygulanan ülke yaptırımların dayandığı faaliyetlerinden vazgeçmek yerine söz konusu çalışmalara hız vererek devam etmiştir. Üstüne üstlük uygulanan yaptırımlar o ülkenin iç siyasetinde “milliyetçi bir tepkiyi” (nationalist backlash) de körüklemiştir.⁶¹

Nitekim nükleer çalışmaları nedeniyle 2011 yılından bu yana ABD ve AB üyesi on bir ülkenin ekonomik yaptırımlarına maruz kalan İran, söz konusu araştırmalarına ara vermediği gibi füze başlığı yapmış olduğuna dair haberleri de yalanlamamaktadır. Ayrıca geçtiğimiz Haziran ayında yarışan 8 cumhurbaşkanı adayından muhafazakâr Kanada mensup 5 adayın dış politika savları yaptırım uygulayan ülkelere yönelik hasmane bir üslup üzerinden şekillenmiş ve dini-milliyetçi söylemin bir noktada zeminini beslenmiştir. Esasında İran'ın kimi zaman şiddeti artıran bu “Batı karşıtlığı” algısının nedeni Zakaria'nın da vurguladığı gibi dünyanın İran'dan nasıl gözüktüğüyle de alakalıdır:

“Etrafı Rusya, Çin, Hindistan, Pakistan ve İsrail gibi nükleer güçlerle çevrili; Irak ve Afganistan sınırında Amerikan askerleri var. Başkan Bush defaten, İran'daki rejimi açıkça gayrimeşru olarak gördüğünü ve devirmek istediğini söylediği gibi, bu şekilde düşünen bazı grupları da maddi olarak destekledi. Eğer siz Tahran olseydiniz, bu sizi nükleer programınızdan vazgeçirebilir miydi?”⁶²

Nitekim Bush yönetiminden sonra iktidarı devralan demokrat başkan Barack Obama'nın doğrudan İran'ı hedef gösteren bir tutumu olmamış olsa da, İran'ın çevresini sarmış böylesi bir düzende varlığını koruyabilmek yönündeki algısı nükleer silaha sahip olabilmek üzerinden şekillenmektedir. Özellikle ABD'nin İran nükleer programını BM Güvenlik Konseyi'nde gündeme taşıması sonucunda başlatılan yaptırımlar ilk etapta İran'ın nükleer enerji programını ve balistik füze projelerini sürdürmesini engellemeye yönelik olmuştur. Daha sonra İran bankalarının yurtdışı faaliyetlerini ve enerji sektörünü kapsayacak şekilde

⁶⁰ Konuya ilişkin ayrıntılı akademik tartışmalar için bakınız: “The Impact of Sanctions on Iran, the U.S. and the Global Economy”, Youtube video, 56:55, NIAC tarafından yüklenmiş, 4 October 2011 <http://www.youtube.com/watch?v=y9R4bjo-RWQ> (erişim tarihi:07.08.2013)

“Iran's Economic Health and the Impact of Sanctions”, Youtube video, 1:34:57, Carnegie Endowment tarafından yüklenmiş, 29 April 2010 <http://www.youtube.com/watch?v=xKnlgna3AE> (erişim tarihi:07.08.2013) “Iran's Economy”, Youtube video, 1:26:53, IISS tarafından yüklenmiş, 5 October 2011

<http://www.youtube.com/watch?v=fdCB1eVCcWc> (erişim tarihi: 07.08.2013)

⁶¹ Robert A. Pape, “Why Economic Sanctions Do Not Work”, *International Security*, Volume 22, No. 22 (Autumn 1997), 106-108

⁶² Fareed Zakaria, *Post-Amerikan Dünya*, çev. Meral Öztoprak Sağır ve Eren Sağır, (İstanbul: Kırmızı Yayınları, 2013), 246-247

genişletilen yaptırımlar⁶³ bugün nispeten büyüme eğilimi gösteren İran ekonomisini keskin bir düşüşle karşı karşıya bırakmıştır.

Uygulanan ekonomik yaptırımlar; ihracatta askeri teçhizat, petrol, doğal gaz ve petro-kimyasalları, ithalatta ise askeri teçhizat, işlenmiş petrol ürünleri, bankacılık, finans ve sigorta sektörlerini kapsayacak işlemleri ve gemicilik (özellikle Hürmüz Boğazı ve Fars Körfezi üzerinden ilerleyen ticaret) sektörlerini içermektedir. 2012 Ocak ayında günlük 2.3 milyon varil olan İran petrol ihracatı 2013 Mayıs ayı itibariyle günlük 1.2 milyon varile düşmüştür. Bu durum yıllık petrol gelirlerinde yaklaşık %45'lik bir kayba tekabül etmektedir. İran Merkez Bankasının verilerine göre 2006-2007 döneminde petrol ürünlerinin toplam ihracat içindeki payı %84,9 düzeyindeyken, 2010-2011 döneminde %78,9 düzeyinde gerilemiştir.⁶⁴ Diğer taraftan Hindistan, Japonya ve Güney Kore'nin İran'dan ithal ettikleri petrol miktarını azaltmaları beklense de, Çin'in İran ile arasındaki petrol ve petrol ürünlerine bağlı ticareti kesmemesi düşüşe rağmen bu sektörün mukavemet gösterebileceğinin işareti olarak düşünülebilir.

Bununla birlikte, finans sektörü yaptırımlardan büyük ölçüde etkilenen sektörlerin başında gelmektedir. Bankacılık sektörü büyük ölçüde işlem yapamaz hale gelmiştir.⁶⁵ Para transferlerinin önündeki engeller nedeniyle ticarete takas yöntemi ya da tedavüldeki para (hard currency) tercih edilmeye başlanmıştır. Yaptırımlar neticesinde İran'da ithalat yapmak % 5 – 10 oranında pahalılaşmıştır. Çoğu ticari şirket bankacılık işlemlerine yüksek oranlarda masraf ödememek için ihracat karşılığı mal bedeli üzerinden ithalat yapmayı tercih etmektedir. Bu dönemde İran ticaretinin özellikle Çin ve Türkiye⁶⁶ başta olmak üzere Asya'ya kaydığı gözlem-

⁶³ 2006'da Güvenlik Konseyi'nde kabul edilen 1737 sayılı kararla başlatılan BM yaptırımları, 2007 yılında 1747 sayılı kararla, 2008 yılında 1803 sayılı kararla ve 2010 yılı sonunda çıkartılan 1929 sayılı kararla genişletilerek sürdürülmüştür.

⁶⁴ Khajehpour, "Iran's Economic Suffering", 26

⁶⁵ Her ne kadar Haziran'dan bu yana yeni seçilen cumhurbaşkanı Ruhanî ile esen ılımlı hava nedeniyle Riyal'in alım gücünde görece ve dalgalı bir iyileşme olmuş olsa da, 2012 Temmuz ayından 2013 Nisan'ına kadar geçen sürede ulusal para birimi yaptırımlarında etkisiyle %80 oranında değer kaybetmiştir. İran'da sabit kur sistemi uygulanıyor olmasına rağmen Riyal'in Amerikan Doları karşısındaki ani değer kaybı İran iç pazarının nabzının attığı Kapalı Çarşı'da (*Bâzâr-ı Bozorg*) hissedilmektedir. 2013 Mart ayı başında Tahran'da görüşme fırsatı bulduğumuz Kapalı Çarşı esnaflarından hemen hepsi ürettikleri ürünleri dışarıya satamamanın ve iç piyasadaki daralmanın yarattığı sıkıntıyı dile getirmişlerdir. Zira uluslararası elektronik para gönderi ağı SWIFT (Society for Worldwide Interbank Financial Telecommunication) ekonomik yaptırımlar çerçevesinde 2012'de İran'ı sisteminden çıkarttığundan beri sadece iç piyasalar değil, İran bankaları da zor duruma düşmüştür. Günlük piyasada ya da döviz bürolarında Dolar ya da Avro bulabilmek için değişim yapılacak tutarı önceden bildirmek suretiyle rezervasyon yaptırmak gerekliliği doğmuştur. Zira Bank Sepah, Bank Mellat ya da Bank Melli İran gibi büyük ve ticari bankaların orta ve küçük büyüklükteki şubelerinde önceden haber verilmeksizin 100 dolar bulabilmek ya da bozdurabilmek oldukça zorlaşmıştır.

⁶⁶ Türkiye 2011 yılından bu yana ABD ve AB'nin İran'a karşı uyguladığı ekonomik yaptırımların karşısında durarak ticari ilişkilerini kesmemiş aksine artırmıştır. 2011 yılında 14.9 milyar \$ olan İran-Türkiye ticaret hacmi 2012 yılında 15 milyar ABD dolarına ulaşmıştır. Karşılıklı imzalanan gümrük ve ticaret anlaşmaları neticesinde iki ülke arasındaki ticaret hacminin 2015 yılında 30

lenmektedir. Yaptırımların yarattığı bu sıkışmışlık durumunu atlatabilmek için gümrük kaçakçılığı da dâhil olmak kaydıyla İran ekonomisinin %21.6 oranında “yeraltına” indiği İran Merkez Bankası tahminleri arasında yer almaktadır.⁶⁷

Yaptırımlar İran'da enerji, savunma, otomotiv ve madencilik alanlarında yoğunlaşan sanayi üretiminin artışını da durdurmuş, üretimin azalmasına neden olmuştur. Bankacılık işlemlerindeki tıkanıklık nedeniyle ithalatta ödeme yapabilecek mekanizmadan mahrum kalınmış, sanayi üretiminde kullanılan ithal ara girdi malların ithalatı engellenmiştir. Bu nedenle İran'da otomotiv, tekstil, gıda ve ilaç sektörlerinde üretim düzeyinin düştüğü, mevcut kısıtlamaların devamının bu sektörlerde üretimin sürdürülebilir olmaktan çıkarılabileceğine işaret etmektedir. 2000-2011 döneminde ortalama %4 düzeyinde artış gösteren sanayi üretimi 2011 yılından itibaren azalmış, 2012 yılında üretim yaklaşık %3 oranında daralmıştır. Diğer taraftan yaptırımların İran sanayi sektöründeki olumsuz etkilerinin yanında olumlu sonuçlar da doğurduğu gözlemlenmektedir. İran'da ithal ara girdi mallardan mahrum kalan belirli sektörlerde işletmelerin yerli üretime yöneldiği, böylece milli sanayinin sınırlı da olsa ilerleme kaydetmeye başladığı değerlendirilmektedir.

SONUÇ

Amerikan Temsilciler Meclisi İran'ın yeni cumhurbaşkanı Hasan Ruhanî'nin görevi devralmasından iki gün önce, Ağustos ayı başında, yeni bir yaptırım paketini onaylamıştır. Hasan Ruhanî, ilk turda cumhurbaşkanı seçildiği 14 Haziran'dan bu yana ABD ile ilişkilerinin düzelmesi noktasında son derece itidalli ve ılımlı hareket etmektedir. Nitekim 15 Ağustos 2013 tarihli meclis oylamasında onay alan yeni dışişleri bakanı Muhammed Cevat Zarif ve hemen ardından İran Atom Enerjisi Kurumu'nun başına atanan, halef dışişleri bakanı Ali Ekber Salihi bu noktada “Batı ile arasını düzeltmeye çalışan İran” a dair bir fikir verebilir. Ancak Ruhanî'nin attığı ve atacağı adımların karşılığını bulup bulamayacağı soru işareti olarak durmaktadır. Zira, hem dini lidere bağlı ve karmaşık İran siyasi yapısı hem de bitmek tükenmek bilmeyen İran-İsrail karşıtlığının kaybettiği güç ve zaman, bu çabanın tıpkı Hatemi döneminde olduğu gibi yine sözde kalabileceği ihtimalini akıllara getirmektedir.

“Gerçekçi” paradigmanın vazgeçilmez algısı olan “ulusal çıkarlar doğrultusunda devlet ilişkilerinin düzenlemesi” olgusunun işlevini 21. yüzyıldan çok önce yitirdiği söylenebilir. Zira, biricik varlığının kutsandığı her uluslararası girişimin bedelini varlığından bir şey kaybetmeyen devletler değil, halklar ödemektedir. Bu sebeple, İran'ın ulusal çıkarlarına tehdit oluşturduğu gerekçesiyle İsrail ve ABD karşısında nükleer silahlanmaya hız vermesi haklı olarak eleştirilirken ya da engellenmeye çalışılırken, İran karşıtlığını besleyen tüm aktör ve unsurların da

milyar \$'a ulaşması beklenmektedir. Kaynak: DEİK http://www.deik.org.tr/437/%C4%B0RAN_LA_T%C4%B0CARET_HEDEF%C4%B0_30_M%C4%B0LYAR_DOLAR.html

⁶⁷ Khajehpour, “Iran's Economic Suffering”, 27

benzeri reel politik tepkilerle aynı savunma teknolojilerine yatırım yapıyor oluşu kabul edilemez.

Devrimden bu yana şiddeti zaman zaman artan ama tamamen kesilmeden devam eden ekonomik yaptırımlar neticesinde görülmüştür ki İran, yaptırım uygulanmasına neden olan hamlelerinden vazgeçmemiş ve 2006'dan bu yana nükleer çalışmalarında ilerleme kaydetmiştir. Bununla birlikte, İran hafızasındaki işgal edilmiş ikilemini aşamamış ve 34 yıldır toplumu yönetmeye çalışan kendine özgü bir rejimin büyük ölçüde sonuçlarından biri olan ekonomik sıkışmışlık sarmalında dönüp durmaktadır. İran'ın uygulanan ekonomik yaptırımların etkisinden kısa vadede kurtulabilmek için nükleer çalışmalarının hızını düşürmesi ve uluslararası yükümlülüklerini yerine getirerek kapılarını gözlemcilere açması gerekmektedir. Bu hamlenin sonrasında yaptırım uygulayan taraflardan beklenen ise kaçınılmaz olarak "samimiyettir".

Son olarak belirtmelidir ki, İran'ın ekonomi politikleri üzerine ayrıntılı bir bakış açısı çizilmeye çalışılan bu makalede karşılaşılan temel sorun mikro ekonomik verilere ulaşmaktaki zorluklar olmuştur. Özellikle enerji ve savunma sanayileri ve bağlantılı alt sektörlerin ekonomik verileri ne yazık ki şeffaf ve yakın zamanlı olmadıkları için makalenin bazı kısımlarındaki eksiklikler yazar tarafından bilinmektedir ve haklı eleştiriler şimdiden kabul edilmiştir. Bununla birlikte, İran ekonomisinin çizdiği genel görüntüyü açıklamaya yeteceğini umduğumuz makro veriler göstermektedir ki, güçlü devlet güdümü, karmaşık iç siyasi düzen, gelirlerin dağıtım noktasındaki yetersizlik, her türlü kaynağın etkin kullanılmayışi ve petrole bağımlı sektörel yapılar İran ekonomisini kırılğanlaştırmaktadır.

KAYNAKÇA

“Iran’s Economic Health and the Impact of Sanctions”, Youtube video, Carnegie Endowment tarafından yüklenmiş, 29 April 2010 <http://www.youtube.com/watch?v=xKnIlgna3AE>

“Iran’s Economy”, Youtube video, IISS tarafından yüklenmiş, 5 October 2011

Abrahamian, Ervand. A History of Modern Iran. New York: Cambridge University Press, 2008.

Amuzegar, Jahangir. “Iran’s 20-Year Economic Perspective: Promises and Pitfalls”, Middle East Policy, Volume 16, No:3

Amuzegar, Jahangir. “Iran’s Economy: Status, Problems and Prospects”, Wilson Center Publications, <http://www.wilsoncenter.org/sites/default/files/JahangirAmuzegarFinal.pdf>

Amuzegar, Jahangir. “Iran’s Theocracy under Siege”, Middle East Policy, Volume 10, No:1, (2003)

Askari, Hossein. “Iran’s Economic Policy Dilemma”, International Journal, Vol.59, No.3, (2004)

Berber, Seçkin. “İran’da Yaklaşan Cumhurbaşkanlığı Seçimleri: Muhtemel Adaylar”, BİLGESAM Analiz, (Şubat 2013)

Berkes, Niyazi. Türkiye’de Çağdaşlaşma. İstanbul:Yapı Kredi Yayınları, 2012.

Cook, M.A. Studies in the Economic History of the Middle East. Oxford: Oxford University Press, 1970.

Curtis, Glenn E. ve Eric Hooglund. Iran: A Country Study. 5. Baskı. Washington: U.S Government Printing Office, 2008.

Giddens, Anthony. Modernity and Self-Identity in the Late Modern Age. Cambridge: Polity Press, 1991.

Habibi, Nader. “The Iranian Economy in the Shadow of Economic Sanctions”, Crown Center for Middle East Studies, No.31 (October 2008)

http://www.bilgesam.org/tr/index.php?option=com_content&view=article&id=2320:randa-yaklaan-cumhurbakanl-secimleri-muhtemel-adaylar&catid=77:ortadogu-analizler&Itemid=150

<http://www.youtube.com/watch?v=fdCB1eVCcWc>

Katouzian, Homa. Iranian History and Politics: The Dialectic of State and Soci-

ety. London: Routledge, 2003.

Katouzian, Homa. *The Persians: Ancient, Mediaeval and Modern Iran*. New Haven: Yale University Press, 2010.

Katzman, Keneth. “Iran Sanctions”, Congressional Research Service, RS20871, 2011 <http://www.fas.org/sgp/crs/mideast/RS20871.pdf>

Keneş, Bülent. *İran Siyasetinin İç Yüzü*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2013.

Khajehpour, Bijan. “Iran’s Economic Suffering”, The Aspen Institute Analysis, https://www.aspeninstitute.it/en/system/files/private_files/2013-07/doc/023-029-khajehpour-59-60%20ingl.pdf

Khajehpour, Bijan. “Iran’s Need for Agricultural Reform”, *Al-Monitor*, 9 July 2013 <http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2013/07/iranian-president-rouhani-should-promote-agricultural-reform.html>

Khanjehpour, Bijan. “An Analysis of the Iranian Economy”, Konrad Adenauer Stiftung, (November 2009), 5 http://www.kas.de/wf/doc/kas_18205-544-2-30.pdf

Khankishiyeva, Elleda. “Sanctions Drive Iran Industry to Standstill”, *Trend News*, 13 Kasım 2012 <http://en.trend.az/capital/analytical/2086945.html>

Luciani, G. *The Arab State*. London: Routledge, 1990.

Ostovar, Afshon P. *Guardians of the Islamic Revolution Ideology, Politics, and the Development of Military Power in Iran (1979–2009)*. Doktora Tezi. The University of Michigan, 2009.

Pape, Robert A. “Why Economic Sanctions Do Not Work”, *International Security*, Volume 22, No. 22 (Autumn 1997)

Philips, James A. “İran’ın kuşatılması”, çev. İ.Çakmak,C.Ekiz. *Avrasya Dosyası*. Cilt.2, Sayı.1, (İlkbahar 1995)

Saeidi, Ali. A. “The Accountability of Para-Governmental Organizations (Bonyads): The Case of Iranian Foundations”, *Iranian Studies*, Vol.37, No.3, (2004)

Taftloğlu, Serkan. *Humeyni: İran İslam Devrimi*. İstanbul: Kripto Yayınevi, 2010.

Taşkın, Yüksel “Devrim Sonrası İran’da Siyaset: Aktörler, Stratejiler ve Gelecek”, *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, No:39, (Ekim 2008)

Thaler, David E. ve diğerleri. *Mullahs, Guardsand Bonyads: An Exploration of Iranian Leadership Dynamics*, Santa Monica: RAND National Defense Research Institute, 2010.

The Impact of Sanctions on Iran, the U.S. and the Global Economy”, Youtube video, NIAC tarafından yüklenmiş, 4 October 2011 <http://www.youtube.com/watch?v=y9R4bjo-RWQ>

Wehrey, Frederic ve diğlerleri. The Rise of the Pasdaran: Assessing the Domestic Roles of Iran’s Islamic Revolutionary Guards Corps. Santa Monica: RAND National Defense Research Institute, 2009.

Wright, Robin. Son Büyük Devrim: Humeyni’den Bugüne İran. İstanbul: Doğan Kitap, 2001.

Zahedi, Dariush. The Iranian Revolution Then and Now: Indicators of Regime Stability. Colorado: Westview Press, 2001.

Zakaria, Fareed. Post-Amerikan Dünya, çev. Meral Öztoprak Sağır ve Eren Sağır, İstanbul: Kırmızı Yayınları, 2013.

Çin Dış Politikası'ndan Arap Halk Ayaklanmalarına Bir Bakış

Chinese Foreign Policy View of Arab Uprisings

Ümit ALPEREN*

Öz

Bu çalışmada, Çin'in Arap halk ayaklanmalarına yaklaşımında etkili olan dinamikler ele alınmaktadır. Çin'in mevcut dış politikasındaki en büyük önceliklerinden ekonomik gelişimini devam ettirebilmesi için enerji güvenliğini sağlamaktır. Bu yüzden, Çin'in Arap halk ayaklanmalarına yaklaşımı, fazla risk almadan, kaosa fazla angaje olmadan aynı zamanda "sorumlu güç" imajına zarar vermeme üzerinedir. Çin'in Orta Doğu ayaklanmalarına yaklaşımında bir ikilemden bahsetmek mümkündür. Çin'in Arap halk ayaklanmalarına yaklaşımındaki ikilemlerin ortaya çıkmasındaki nedenler Çin'in büyük güç paradoksu, egemenlik anlayışı, prensip-pragmatizmdir. Ortaya çıkan bu ikilemler Deng Xiaoping döneminde belirlenen "28 Karakter Stratejisi" ile de yakından ilgilidir.

Anahtar Kelimeler: Çin, Arap halk ayaklanmaları, Çin dış politikası, 28 Karakter stratejisi, İkilem

Abstract

In this study, the dynamics of China's approach to the Arab popular uprisings are discussed. One of the top priorities of China's Foreign policy is to ensure energy security for its economic development. For this reason, China's approach to the Arab popular uprisings is non-intervention to the chaos, a policy that not includes risk within the "responsible great power" image context. China's approach to the Middle East uprisings includes some dilemmas. The main sources of these dilemmas are China's great power dilemma, understanding of sovereignty, and the principle-pragmatism conflict. Actually, these dilemmas are related 28 character strategy that was determined during Deng Xiaoping era.

Keywords: China, Arab popular uprisings, China's Foreign Policy, 28 Character Strategy, Dilemma

* Arş. Gör., Uluslar arası İlişkiler Bölümü, Süleyman Demirel Üniversitesi.

GİRİŞ

Aralık 2010 tarihinde, Tunuslu üniversite mezunu seyyar satıcı Muhammed Buazizi'nin, belediye zabıtalari tarafından mallarına el konulmasını, aşığılanmasını, taciz edilmesine katlanamayarak kendisini ateşe vermesi aynı zamanda bütün Orta Doğu'yu yakması anlamına geliyordu. Tunus'ta başlayan bu yangın kısa sürede Mısır'ı, Libya'yı, Yemen'i, Bahreyn'i ve son olarak da Suriye'yi etkisi altına aldı. Tunuslu bir seyyar satıcının bireysel isyanının küreselleşme çağında bütün bir bölgeyi, bütün bir dünyayı nasıl etkisi altına alabileceğini gösterdi. Aralık 2010'dan günümüze kadar geçen süreçte 1987'den 2010'a kadar Tunus'u 23 yıldır yöneten diktatör devlet başkanı Zeynel Abidin Bin Ali ülkesini terk etmek zorunda kalmıştır. Mısır'ı 30 yıl yöneten Hüsnü Mübarek ve Yemen'i 22 yıl yöneten Ali Abdullah Salih iktidardan indirilmiştir. Libya'da ise 1969'tan 2011'e kadar Libya'yı yöneten Muammer Kaddafi linç edilerek öldürülmüştür. Diğer ülkelerden farklı olarak Libya'ya yapılan NATO müdahalesi Arap halk ayaklanmalarını başka bir boyuta taşımıştır. Suriye'de ise halk ayaklanmaları bir iç savaşa dönüşmüş durumdadır.

Bu ateş aynı zamanda Fouad Ajami'nin değerlendirmesine göre, Orta Doğu'da tarihi açıdan Arap tarihinde kronolojik olarak üçüncü büyük hareketlenmedir.¹ İlki 1800'lerin sonunda Arapların politik ve kültürel rönesansının doğuşu ve modern dünyaya dâhil olmak için Hıristiyan Arap entelektüeller önderliğinde Osmanlı Devleti'ne karşı başlattıkları isyan hareketidir. İkincisi 1950'lerde Mısır'da Cemal Abdunısır, Tunus'ta Habib Burgiba ve Suriye'de ve Irak'ta ilk nesil Baas liderlerinin başlatmış oldukları Arap milliyetçisi hareketlerdir. Üçüncü olarak da küresel çağda Tunuslu seyyar satıcı Muhammed Buazizi'nin bireysel olarak başlatmış olduğu halk tabanlı isyan hareketidir.² Fuoad Ajami'nin üçüncü büyük ayaklanma olarak tanımladığı bu hareket diğer ikisinden farklı olarak, üstten aşığıya doğru değil, geniş halk kitlelerinin daha özgür bir yaşama sahip olmak için üst-yapıyı zorlamaktadırlar. Ayrıca devam etmekte olan Arap halk ayaklanmaları hem diğerlerinden daha geniş halk kitlelerine yayılmış olmaları ve demokrasi gibi daha meşru zeminde ilerlemeleri nedeniyle diğer ilk iki hareketten farklılık arz etmektedir. Aynı zamanda mevcut Arap Halk ayaklanmaları Ajami'nin tanımladığı ilk iki ayaklanmalarının sonuçlarının ortaya çıkardığı yapılara karşı yapılmaktadır. Diğer bir ifade ile son Arap halk ayaklanması ilk iki ayaklanmaya karşı yapılmaktadır.

Bu çalışmada, iki yıldan fazla bir süredir devam etmekte olan ve zincirleme bir şekilde Mısır'a, Libya'ya, Yemen'e, Suriye'ye yayılan, diğer Orta Doğu ülkelerini

Fuoad Ajami, "The Arab Spring at One: A Year of Living Dangerously", *Foreign Affairs* 91, no.2 (Mar/Apr 2012),

<http://search.proquest.com/pqrl/docview/923214207/fulltext/13F7A5988BD1CB813D3/1?accountid=10086>.

² Bknz, Ajami, a.g.m.

de tehdit eden Orta Doğu'da bir istikrarsızlığa, köklü bir sosyo-kültürel değişim-dönüşüme neden olan halk ayaklanmalarına Çin'in yaklaşımı ve yaklaşımında etkili olan faktörler analiz edilmeye çalışılacaktır. Ayrıca, Orta Doğu'daki isyanların Çin için ne anlama geldiği, Çin'in yaklaşımının nasıl olduğu, nasıl algılandığı ve nasıl bir politika belirlediği bu çalışmanın cevap aradığı diğer sorulardır.

Orta Doğu'da devam etmekte olan ayaklanmalar, Çin'in BMGK daimi beş üyesinden birisi olması, Orta Doğu ülkeleri ile yakın ticari ve enerji ilişkileri olması ve bu ayaklanmaların Çin'de de "Yasemin Devrimi" adı altında nüvelerinin görülmesi nedeniyle Çin'i yakından ilgilendirmektedir. Çin'in Orta Doğu'daki halk ayaklanmalarına yaklaşımında, tarihsel merkezilik algısı, tarihi tecrübeler ve 1978'den itibaren Deng Xiaoping ile belirlenmeye başlanan büyük güç olma stratejisi gibi nedenlerden çeşitli paradoksların yaşandığı gözlenmektedir. Şanghay Fudan Üniversitesi, uluslararası ilişkiler profesörlerinden Wu Xinbo'nun "Çin Dış Politikasını Sınırlayan Dört Çelişki" isimli makalesinde Çin'in dış politikasında birinci çelişki olarak büyük güç paradoksu, ikinci olarak "açık kapı" politikası ile egemenlik endişesi, üçüncü olarak belirlediği prensipler ile izlediği dış politika pragmatizminin uyuşmaması ve dördüncü olarak da çok taraflılık ve tek taraflılık arasında yaşadığı ikilemdir.³ Bu çalışmada Wu Xinbo'nun Çin dış politikasında belirlemiş olduğu ikilemler Çin'in Orta Doğu'daki ayaklanmalarda izlemiş olduğu politikanın analiz edilmesinden sıkça faydalanılacaktır.

Bu çalışmanın, ilk bölümünde Çin'in Arap halk ayaklanmalarına yaklaşımının ayaklanmanın ilk başladığı günden itibaren nasıl değiştiği, bu değişimin nedenleri ve Çin'de etnik ve dini farklılıklar dışarıda tutularak bir "Yasemin Devriminin" mümkün olup olmadığı üzerinde durulacaktır. Ayrıca Çinli uzmanlara göre Çin'de neden Orta Doğu'dakine benzer bir "yasemin devriminin" gerçekleşmeyeceği Çin'in ve Orta Doğu'nun farklılıkları göz önüne alınarak analiz edilmeye çalışılmaktadır. İkinci bölümde, Çin'in büyük güç algısı ile uyguladığı ve uygulamak istediği politikalar arasındaki çelişki, Çin'in Arap halk ayaklanmalarına bakışı çerçevesinde Çin dış politikasının dinamikleri Deng Xiaoping'den (1978) itibaren temel alınarak incelenmeye çalışılmaktadır. Üçüncü bölümde ise, Çin'in 1978'den itibaren uygulamaya çalıştığı "açık kapı" (*open door*) politikası ile Çin'in egemenlik anlayışı arasındaki çelişki ortaya konmaya çalışılmaktadır. Çin'in egemenlik anlayışı 19. ve 20. yy. egemenlik anlayışı ile örtüşmesine rağmen 21. yy'da ve uluslararası ilişkilere hızlı bir şekilde giren "insani müdahale" anlayışı ile uyuşmamaktadır. Son bölümde ise Çin'in Arap halk ayaklanmalarına yönelik politikasında prensip düzeyindeki söylemleri ile uyguladığı ulusal çıkar esaslı pragmatik dış politikası arasındaki çelişki incelenmektedir.

³ Wu Xinbo, "Four Contradictions Constraining China's Foreign Policy Behavior", *Journal of Contemporary China* 10, no. 27, (2001):293.

1. ÇİN'İN ORTA DOĞU HALK AYAKLANMALARININ NEDENLERİNE BAKIŞI VE “YASEMİN DEVRİMİ”

Orta Doğu'daki halk ayaklanmaları ilk defa Tunus ve Mısır'da çıkmaya başladığında, Çin'in neredeyse bütün Orta Doğu'yu saracak ve sarsacak olan bu hareketlenmeyi oldukça basit ve sıradan algıladığı görülmektedir. Çin medyası Mısır'da yapılan gösterileri ilk başlarda kanun dışı, sıradan, etkisiz ve basit olduğu yönünde yayın yapmaktaydı.⁴ Fakat Şubat 2011 tarihinde Tunus'ta Zeynel Abidin Bin Ali'nin ve Mısır'da da Hüsnü Mübarek'in iktidardan düşüşleri Çin'in Orta Doğu'da diktatör rejimler aleyhine esen bu “özgürlük” rüzgârlarına karşı daha temkinli davranmasına yol açmıştır. Özellikle Çin'de de “Yasemin Devrimi” adı altında internetteki çeşitli hareketlenmeler Çinli yöneticileri Orta Doğu'dakine benzer bir hareketin Çin'de de başlayabileceği endişesine yol açmış ve buna karşıda internet kısıtlamaları gibi çeşitli tedbirler alınmıştır.⁵

Bazı Çinli uzmanlara göre Çin'de Orta Doğu'dakine benzer bir ayaklanmanın çıkma ihtimali yoktur ve bu Batı medyasının bu yöndeki yayınlarından ibarettir.⁶ Çinli uzmanlara göre Orta Doğu'da ayaklanmaların çıkmasına neden olan faktörler Çin'de yoktur ve kısa dönemde de oluşması muhtemel görülmemektedir. Yine Çinli uzmanlara göre, Orta Doğu'daki ayaklanmaların kaynağı uzun zamandır var olan sosyo-ekonomik sorunlardır. Orta Doğu'daki düşük oranlı ekonomik büyüme, işsizliğin yüksek seviyelerde olması, yaygın olan yoksulluk, yüksek doğum oranı ve eğitimsizlik gibi faktörlerin bir araya gelmesi bölgede isyanın patlak vermesine neden olmuştur. Ayrıca Orta Doğu'daki gelir dağılımındaki adaletsizliğin her geçen gün daha da fazla artması özellikle genç nüfusu öfkeliendirmektedir.⁷ Yukarıda sayılan ekonomik temelli faktörlerin yanı sıra bölgedeki anti-demokratik siyasi sistemler, siyasi sistemin seküler ya da dini olması fark etmeksizin siyasi katılımı engellemektedir. Ayrıca seçimlerin yapıldığı bazı Arap ülkelerinde dahi Baas Partisi gibi bazı partilerin ayrıcalıklı bir yerinin olması halkın kendi meşru yöneticilerini seçmelerinin önünde engel olarak durmaktadır. Bunlara ek olarak Orta Doğu Arap yöneticilerin kendi iktidarlarını devam ettirmek için Filistin sorununu gibi bölge insanının hassas olduğu sorunları iç politikada kullanmaları ve İsrail'e özellikle BMGK'de her zaman destek olan ABD ile yakın ilişkiler içeri-

⁴ Perry Link, “Middle East Revolutions: The View From China”, *The New York Review of Books*, February 2, 2011, Erişim: 20 Aralık 2012, <http://www.nybooks.com/blogs/nyrblog/2011/feb/17/middle-east-revolutions-view-china/>.

⁵ Calls for a ‘Jasmine Revolution’ in China Persist, *The New York Times*, February 23, 2011, Erişim: 19 Aralık 2012. China’s jasmine revolution: police but no protesters line streets of Beijing, *The Guardian*, February 27, 2011, Erişim: 19 Aralık 2012. Ayrıca bakınız, Ahmet Davutoğlu, “We in Turkey and the Middle East have replaced humiliation with dignity”, *The Guardian*, March 15, 2011. Erişim: 20 Mart 2011.

⁶ Xianqu Luntan: Zhongdong Bianju he Zhongguo Zhanlue, *Xinhua News Agency*, 06.04.2012, Erişim: 08 Nisan 2012.

⁷ Richard Weitz, “How China Sees Middle East”, *The Diplomat*, September 6, 2011, Erişim: 10 Eylül 2011.

sinde olmaları da yöneticilerin meşruyetinin daha fazla sorgulanmasına neden olmaktadır.⁸ Bölgede var olan ekonomik ve siyasi sorunların dünya ekonomik krizi ve küreselleşme ile dünyadaki etkileşiminin hızlanması sonucunda bölgede birikmiş olan potansiyel enerji kinetik enerjiye dönüşmüş ve isyanlara yol açmıştır.⁹

Çinli uzmanlar yukarıda bahsedilen sorunların Çin’de mevcut olmadığını öne sürmektedirler. Çünkü Çin’de her 10 senede bir devlet başkanı değişmektedir. Çin’de Batı tarzı bir demokrasiden bahsedilemezse de, 90 milyon üyeye sahip Çin Komünist Partisi’nde parti içi demokrasiden ve istişare kurullarından bahsetmenin mümkün olduğunu savunmaktadırlar. Ayrıca Orta Doğu ülkeleri reform yapmaktan direnmekte ve Soğuk Savaş döneminden kalma yapılarını korumakta oldukça ısrarcı olmalarına rağmen, Çin 1978’den itibaren ekonomik ve siyasi reformlar yapmak suretiyle bir dönüşüm içerisindedir. Diğer yandan Çin’de işçi ücretlerinin düşük olmasına rağmen, Çin her yıl çektiği doğrudan yabancı yatırımlar ve Çinli şirketlerin yaptığı yatırımlarla devasa iş sahaları açmaktadır. Her ne kadar Çin’de büyük sorunlara açacak işsizlik olmasa da düşük işçi ücretleri Çinli uzmanlara göre kısa ve orta vadede soruna yol açabilmesi muhtemel gözükmektedir. Diğer yandan Çin’in uluslararası arenada hızla yükselmesi ve büyük bir güç olarak ortaya çıkması Çinlilerin ülkelerinin başarılarıyla gurur duymalarına ve milli kimliklerinin güçlenmesi de Çinlilerin duygularını Orta Doğu halklarının duygularından farklılaştırmaktadır.¹⁰

1978’den itibaren hızlı bir şekilde dünyaya açılan Çin çok başarılı ekonomik reformlar yapmasına rağmen aynı reform isteği ve hızı siyasi alanda görülmemektedir. Özellikle Çinli Nobel Barış ödülü sahibi Liu Xiaobo’nun “Tanrı’nın Çin’e bir hediyesi”¹¹ olarak nitelediği internetin her tarafa ulaşması Çin’in ve Çinlilerin dünya ile etkileşimini kaçınılmaz kılmaktadır. Ayaklanma çıkma olasılığı sadece ekonomik nedenlerden dolayı olmayabilir. Çin’in dünya ile etkileşiminin artması her kesimden Çinlilerin daha fazla liberal politikalar talep etmesine neden olacağı aşikârdır. Yukarıda tartışılan noktalar ve Arap Halk ayaklanmalarının Suriye’de olduğu gibi çıkmaza girmesi beraber ele alındığında Çin’de bir “yase-min devriminin” gerçekleşmesi çok uzak bir ihtimal dâhilindedir.

⁸ Örnek olarak İsrail Gazze’ye Uluslar arası Hukuk’a aykırı bir şekilde ambargo uygularken Hüsnü Mübarek yönetimindeki Mısır’ında Refah sınır kapısını kapatması özellikle muhafazakâr Mısırlıları öfkeli kıldırmaktaydı.

⁹ Wei Shenme Zhongguo Bu Hui Fa Sheng Shehui Dongdang, *Ganbuwenzhai*, April 2011, 16-17, Chen Jinwen, “Zhongdong Jushi Gei Zhongguo de Jingshi”, *Keji he Chang ye 11*, no.5, (2011): 137-140.

¹⁰ Wei Shenme Zhongguo Bu Hui Fa Sheng Shehui Dongdang, 16-17, Chen, Zhongdong Jushi Gei Zhongguo de Jingshi, 138- 140.

¹¹ Jillian C. York, “The Peace Prize in Digital Age”, *Al Jazeera*, 08 October 2010, <http://www.aljazeera.com/indepth/features/2010/10/201010892516531328.html>. Erişim: 09 Ekim 2012.

2. ÇİN'İN “BÜYÜK GÜÇ” PARADOKSU VE ARAP HALK AYAKLANMALARI

Çin'in kesintisiz tarihi, coğrafi-nüfus büyüklüğü, dünya medeniyetine katkısı, BM Güvenlik Konseyi daimi üyesi olması ve nükleer silahlara sahip olması gibi nedenler Çinli liderler ve Çin kamuoyu nezdinde Çin'in büyük güç imajı oluşmasında önemli katkısı vardır.¹² Çinliler, Çin'in ekonomik ve politik olarak yükselişini yeni kazanacağı bir statüden ziyade kaybettiği bir statüyü yeniden kazanması (振兴中华, *zhenxing zhonghua*) olarak görmektedirler.¹³ Tarihte Çin'in Han Hanedanlığı (M.Ö. 206 – M.S. 210), Tang Hanedanlığı (618-907) ve Qing Hanedanlığı (1644-1911) dönemlerinde Çin süper güç pozisyonunu elde etmeyi başarmıştır. Yukarıda adı geçen hanedanlıklar döneminde Çin'in komşu ülkelerle ilişkisinin merkez-çevre konsepti içerisinde olduğu ve Çin'in *Sinicized* (Çinileşmiş ya da Çin kültürünün etki alanı) bir bölge oluşturduğu görülmektedir.¹⁴ Ayrıca Çin'in bu hanedanlıklar dönemindeki dış politikası da, Batılıların Vergi/Haraç sistemi (*Tributary System*, 朝贡体系, *chaogong tixi*) olarak tanımladıkları, Çin'in diğerlerinden üstünlüğüne dayanan ve yapı üzerine kurulmuştur.¹⁵ Çin'in Batılılar tarafından istila edilmesine neden olan 1839 Afyon Savaşı'ndan sadece 20 yıl önce Çin dünya GSMH'nın yüzde 30'unu üretmekteydi.¹⁶ Ayrıca Çinliler Çin'in 4000 yıllık tarihinin ve medeniyet birikiminin zengin olduğuna vurgu yapmaktadırlar. Çinli uzmanlar, Çin'in sahip olduğu medeniyetsel değerleri sayesinde Çinli yöneticilerin hegemonik bir düzen yerine “yardımsever yönetim” (*benevolent governance*, 王道 *wangdao*) bir yönetim tarzını tercih edeceklerini ifade etmektedirler.¹⁷ Çin'in önde gelen uluslararası ilişkiler uzmanlarından Yan Xuetong'un ifadesine göre, Çinliler Çin'in nasıl küresel bir aktör olacağını sorgulamak yerine Çin'in dünyada neden en büyük küresel aktör olmadığı tartışmasını yaptıklarını belirtmektedir.¹⁸ Bunların yanı sıra 1978'de Deng Xiaoping önderliğinde başlatılan reformlarla beraber gelişen, hızlı ekonomik büyüme sonucu, dünyanın ikinci büyük ekonomik gücü ve enerji tüketicisi durumuna gelmesi haklı olarak Çinli liderleri ve Çinlileri gururlandırmaktadır. Kendisini büyük bir güç olarak gören Çin, dünya kamuoyu tarafından da büyük güç olarak kabul edilmekte, bunun yanı sıra uluslararası sistemde etkinliğini arttırmak ve sözünün daha çok dinlenir ol-

¹² Çinli elitlerin tarihsel büyük güç olgusu ve Çin'in büyük güç olarak dış politikası için bakınız. Denny Roy, “The Foreign Policy of Great-Power China”, *Contemporary Southeast Asia* 19, no. 2, (1997):121-135.

¹³ Yan Xuetong, “The Rise of China in Chinese Eyes”, *Journal of Contemporary China* 10, no.26, (2001): 33-39.

¹⁴ Çin'in şuan ki ve tarihte ki Çince ismi “Merkez Ülke” (*Zhongguo* 中国)'dir.

¹⁵ Tributary Sistem hakkında daha fazla bilgi için bakınız. John King Fairbank, Der., *World Order: China's Foreign Relations*, (Cambridge: Oxford University Press, 1968).

¹⁶ Zhao Yining, “Zhongguo Zonghe Guoli de Yuesheng”, *Liaowang Xinwen Zhoukan* 39, (27 Eylül 1999):18.

¹⁷ Yan, *The Rise of China in Chinese Eyes*, 37-38.

¹⁸ Yan, *a.g.m.*, 34.

masını talep etmektedir. Büyük güç olmanın en büyük göstergelerinden birisi, dünyanın her neresinde olursa olsun bir sorun çıktığında bu soruna askeri ya da siyasi olarak müdahale edebilme kapasitesidir. Bu bağlamda “büyük güç” olarak Çin, komşusu olan Kırgızistan’daki, Tayvan’daki sorunu nasıl algılıyorsa coğrafi olarak kendisinden uzak olan Latin Amerika’daki ya da Orta Doğu’daki bir sorunu da aynı şekilde algılayabilmeli ve müdahil olabilmelidir. Çin büyük bir güç olmasına rağmen küresel anlamda ciddi kısıtlamalarının olması, kendi yakın çevresi dışında aktif olmaması “Çin’in büyük güç ikilemi” olarak ortaya çıkmaktadır.

Yukarıda tartışılan Çin’in büyük güç olgusuna rağmen, özellikle Soğuk Savaş sonrasında, Çin’in reformist başkanı Deng Xiaoping’in belirlediği yol haritasında Çinli karar alıcıların Çin’in potansiyel gücünün ve reel gücünün farkında olduğunu göstermektedir. Çin’in büyük güç adayı olarak Orta Doğu halk ayaklanmalarına yaklaşımını Deng Xiaoping’in Soğuk Savaş’ın ve 1989 Tiananmen Olayları’nın hemen akabinde çizmiş olduğu “28 karakter stratejisinde” görmek mümkündür. Buna göre Çin’in Soğuk Savaş sonrası dış politikada aşağıdaki stratejiyi izleyecektir.

Leng jing guan cha - Gelişmeleri soğukkanlılıkla izle ve analiz et.

Wenzhu zhen jiao - Pozisyonunu ayarla ve sağlamlaştır.

Chen zhe ying fu – Değişimlere güvenle yaklaş ve ele al.

Tao guang yang hui – Kapasiteni çok fazla aşıkâr etme.

Shan yu shou zhou – Düşük profilde görünmek iyidir.

Jue bu dang tou – Asla lider olma.

You suo zuo wei – Bazı katkılarda bulun. ¹⁹

Çinli akademisyen Qu Xing “28 karakter stratejisini” “4 bu” ve “2 chao” olarak özetlemektedir.

Bu kang qi – Çin Sosyalist kampın lideri olan Sovyetler Birliği’nden boşalan alana talip değildir.

Bu dang tou – Çin üçüncü dünyanın lideri değildir.

Bu duikang – Çin Batılı güçlerle çatışma istememektedir.

Bu shu di – Düşman edinme, Çin diğer ülkelerin içişlerine karışmama ilkesini benimsemektedir.

¹⁹ Deng Xiaoping, *Deng Xiaoping Wen Xuan 3*, (Beijing: Renmin Chubanshi, 1994), 321, 320, 363, 353. Tao Jiyi, “Meiguo xueshu jie guanyu Deng Xiaoping/ ershiba zi waijiao fangzhen yanjiu shuping”, *Zhonggong Dangshi Yanjiu* 11, (2009):118-124.

Chao yue yi shi xing tai yin su - İdeolojik değerlendirmelerden uzak dur.

Chao tuo – Kronikleşmiş olaylardan/sorunlardan sıyrıl.²⁰

Çinli karar alıcıların, Çin'in süper güç olabilmesi için uzun bir yolunun olduğunu farkında oldukları görülmektedir. Bundan dolayıdır ki; Çinli liderlerin pragmatik temelli üçüncü dünyanın lideri olma çabası içerisine girmeden “28 karakter stratejisi” çerçevesinde ulusal bir politika takip ettikleri gözlemlenmektedir. Deng Xiaoping Çin'in süper güç olma yolundaki görünümünü “Çin bir köpeğin kuyruğunu bacaklarının arasına kıştırması gibi alçak gönüllü olmalıdır.” şeklinde ifade etmektedir.²¹ Dolayısıyla, Çin düşük profilde bir dış politika daha da özelinde Orta Doğu politikası izlemek istemesine rağmen yukarıda bahsedilen nedenlerden dolayı mevcut uluslararası sistem, cihan şümül bir güç olma iddiasında olan Çin'i, küresel söylemlerde ve eylemlerde bulunmaya zorlamaktadır. Bununla beraber Çin dünyanın ikinci büyük ekonomisi olmasına rağmen kendisini hala gelişmekte olan ülke (*developing country*) olarak nitelendirmektedir. Aynı zamanda Çin'de nüfusun çokluğu ve kişi başı gelirin düşük olması sosyal problemlere de kapı aralamaktadır. Devlet olarak zengin olmasına rağmen bu zenginlik halka dağıtıldığında Çin fakir bir ülke olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu noktada da Çin'in büyük güç imajının eylemlerine yansımaması ve ciddi çözüm önerilerinden yoksun söylem düzeyinde kalması Çin'in büyük güç paradoksu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Çin'in bu çelişkili durumunu NATO kuvvetlerinin Mart-Haziran 1999 tarihleri arasında Kosova'ya askeri olarak müdahale ettiğinde de görmekteyiz. Kosova ile alakalı Çinli politika yapımcıların resmi açıklamalarında, kuvvet kullanılmaması ve Kosova'daki bütün etnik gruplara saygı gösterilmesi ve korunması olmak üzere iki prensip belirledikleri görülmektedir. Fakat Çin kriz çözümü noktasında sorunun nasıl yönetilmesi ve çözülmesi gerektiği konusunda bir öneride bulunmamıştır. 1999'dan günümüze 14 sene geçmesine ve Çin'in hem ekonomik hem de siyasi olarak daha da güçlenmiş olmasına rağmen Kosova krizinde yaşamış olduğu ikilem Arap halk ayaklanmaları örneğinde de yaşanmaktadır. 2012 yılında 1999 yılına nazaran ekonomik ve siyasi olarak daha da güçlü olan Çin'in ulusal çıkarları Orta Doğu'da Balkanlar'a nazaran daha fazladır. Fakat Çin tüm bu örneklerle ilişkin olarak bağımsızlık, egemenlik, toprak bütünlüğü, içişlerine karışmama gibi temel prensipleri dillendirmenin ötesinde halen sorunun çözümüne yardımcı olabilecek bir politika geliştirebilmiş değildir.

Rasyonel bakıldığında Rusya'nın ve Çin'in Orta Doğu'da değişen denklemlerde yerlerini korumak ya da yeni kurulacak olan düzende çıkarlarını koruyabilecek

²⁰ Qu Xing, “Shilun Dongou Jubian he Sulian Jieti hou de Zhongguo dui Wai Zhengce”, Waijiao Xueyuan Xuebao 4, (1994):18-19.

²¹ Zhonggong Zhongyao Wenxian Yanjiu Xuanbian, Shisan da yilai zhongyao wenxian xuanbian 1, (Beijing: People Press, 1991), 16.

yeterli askeri, ekonomik ve politik güçlerinin olmaması onları statükocu bir pozisyona yönlendirmektedir. Çin Suriye’de etkin olamayacağı ya da etkin olmak istemeyeceği yeni bir yönetimden daha çok Batı ile sorunları olan Beşar Esad yönetimini tercih etmesi daha muhtemeldir. Kısa vadede olmasa da orta ve uzun vade de ya da Çin yeterli güce ulaştıkça Orta Doğu’da aktif siyasi bir güç olmaya başlayınca Suriye, İran gibi batı karşıtı güçlere ihtiyacı olacaktır. Bundan dolayı da şuan oldukça statükocu bir politika izleyen Çin’in belirli bir güce ulaştıktan sonra Orta Doğu’da daha proaktif bir politika izlemesi beklenebilir.

Çin’in Suriye politikasında da yukarıda bahsedilen paradoksu görmekteyiz. Çin Suriye politikasında da diğer ayaklanma olan ülkelerde izlediği politikanın bir benzerini izlemektedir. Hatırlanacağı üzere 4 Şubat 2012 tarihinde Çin, BM Güvenlik Konseyi’nin Beşar Esad’a yönelik siyasi geçişi kolaylaştırması yönündeki karara Rusya ile beraber karşı çıkmıştır. Çinli politika yapımcılar ve uzmanlar Çin’in BM Güvenlik Konseyi’nde Suriye konusunda ret oyu kullanmasının nedenini ikinci bir Libya müdahalesine fırsat vermemek olduğunu ifade etmektedir.²² Çin’in Suriye konusunda statüko lehine politika izlemesindeki en büyük faktörün Rusya’nın Esad rejimini açıkça desteklemesi ve başta ABD olmak üzere dünya kamuoyunun Suriye konusunda ne yapacağına tam olarak karar verememiş olmasıdır. Libya konusunda oldukça aktif ve aceleci davranan Avrupa’nın ve ABD’nin Suriye konusunda aynı gayreti göstermemeleri de Çin’in mevcut politikasında ısrar etmesine neden olmaktadır. Bu durumda Çin çözüm önerisi içermeyen söylemlerini Kosova’da, Libya’da, Mısır’da olduğu gibi Suriye için de tekrarlamaktadır.

Şüphesiz Çin’in çekimser ve çelişkili politika izlemesinde kendine göre haklı nedenleri vardır. Çin’in Orta Doğu’ya dair en büyük kaygısı bölgede istikrarsızlığın devam etmesi ile Çin’in enerji güvenliğinin ve bölgedeki yatırımlarının riske girmesidir. Çin’in hem Suriye’de hem de diğer isyanların çıktığı ülkelerde risk içermeyen politikalar izlediği görülmektedir. Kadim Çin devlet geleneğinde bu politika “dağ başına otur ve kaplanların kavgasını izle” (坐山观虎斗, *zuo shan guan hu dou*) söyleminde karşılığını bulmaktadır. Fakat bu durum günümüzde yükselen Çin’in “büyük ve sorumlu güç” imajı ile çelişmektedir (坐山观虎斗

²² Erkin Ekrem, “Çin’in Veto Kararı ve Suriye Endişeleri”, *Stratejik Düşünce Enstitüsü*, 10 Şubat 2012, Erişim: 12 Şubat 2012, <http://www.sde.org.tr/tr/kose-yazilari/1092/cinin-veto-karari-ve-suriye-endiseleri.aspx>.

²³ Sorumlu güç olarak Çin için bakınız. Xia Liping, “China: a responsible great power”, *Journal of Contemporary China* 10, no.26, (2001):17-15, Bates Gill, “Discussion of ‘China: a responsible great power’”, *Journal of Contemporary China* 10, no.26, (2001):27-32.

3. ÇİN'İN “AÇIK KAPI” POLİTİKASI VE EGEMENLİK KAYGISI

Çin tarihteki tecrübeleri, mevcut iç sorunları ve dünyadaki farklı uygulamalar nedeniyle 1978'den itibaren reformlar ile uygulamaya çalıştığı “açık kapı” politikası ile egemenlik kaygısının çeliştiğini söylemek mümkündür. Çinli karar alıcılar insani amaçlıda olsa dışarıdan bir ülkenin egemenliğini yok sayarak müdahale edilmesine karşı çıkmaktadır. Çinli uluslararası ilişkiler profesörü Wu Xinbo, Çin'in egemenlik kaygıları nedeniyle 1999'da yapılan Kosovo müdahalesine karşı çıktığını ifade etmektedir. Soğuk Savaş sonrasında Çin'in uluslararası müdahalelerde politika belirlemede NATO'nun Kosova müdahalesi dönüm noktası olmuştur. Çinli karar alıcılara göre eğer insani amaçlı da olsa Çin'in bir ülkeye müdahaleyi onaylamasının Tibet ve Doğu Türkistan'da çıkacak bir karışıklık durumunda bu bölgelere uluslararası müdahaleyi meşrulaştıracaktır.²⁴ Çinli karar alıcıların 19. ve 20. yy Vestfalya egemenlik anlayışına sıkı sıkıya bağlı olduğu görülmektedir.

Çinli liderlerin anlayışına göre tarihte Çin'deki iç huzursuzluklar dışarıdan gelen tehditlere davetiye çıkarmış ve bu durum yabancı tehditlerin Çin'de başarılı olmasını sağlamıştır.²⁵ Ming generallerinin aralarındaki ihtilaflar ve 1644'de köylü isyanları neticesinde Pekin köylülerin eline geçmiştir. Bu iç karışıklıktan faydalanan kuzeyden gelen Mançular, Çin'in egemenliğini kolayca ele geçirmiştir. Aynı şekilde Mançular tarafından kurulan Qing Hanedanlığı da içindeki problemlerin Batılıların ve Japonların işgali ile birleşmesi sonucunda yıkılmıştır. Son olarak da Sovyetler Birliği'nin desteği ve uluslararası komünist hareketin desteğini alan Çinli sosyalist devrimciler 1949 yılında Guomintang yönetimini devirmeyi başarmışlardır.²⁶

Yukarıda bahsedilen tarihteki tecrübelerin yanı sıra Çin'in Doğu Türkistan ve Tibet bölgesinde etnik temelli sorunlar vardır. Etnik temelli sorunların yanı sıra etnik Çinlilerin de mevcut yönetimin bazı uygulamalarından rahatsız olmaktadır. Orta Doğu'da devam etmekte olan isyanların Çin için tehdit oluşturmasının diğer bir boyutu da etnik gruplar üzerinden olma ihtimalidir. Orta Doğu'da Arap halk ayaklanmalarına neden olan gelir dağılımında adaletsizlik, yolsuzluklar, anti-demokratik yönetimler gibi dinamikler Orta Asya ülkelerinde de mevcuttur. Orta Doğu halklarının istediği özgürlük eşit gelir dağılımı vs konularda Rusya ve Çin vatandaşlarının da çok memnun olduklarını söylemek zordur. Suriye'deki halk ayaklanması sonrasında, İran'da da bir ayaklanmanın çıkma ihtimali bunun Orta Asya ülkeleri vasıtasıyla aynı dine sahip Doğu Türkistan'a hatta Tibet'e sıçraması özellikle Batı medyasında tartışılrsa da kısa ve orta vadede uzak bir ihtimal olarak durmaktadır.²⁷ Fakat Orta Doğu'daki söylemler Çin'in ve Rusya'nın da sosyal

²⁴ Wu, Four Contradictions Constraining China's Foreign Policy Behavior, 295-297.

²⁵ Wang Jisi, “China's Search for a Grand Strategy: A Rising Great Power Finds Its Way”, *Foreign Affairs* 90, no. 2, (Mar/Apr 2011): 69.

²⁶ Wang, a.g.m. 69.

²⁷ Tibet bölgesinde daha fazla özerklik ve bağımsızlık isteyen Budist Rahipler Çin'i protesto etmek

istikrarını uzun vadede tehdit etme olasılığı vardır. Dolayısıyla Orta Asya’da Orta Doğu’ya benzer bir problemin yaşanma ihtimali hem ekonomik olarak hem de politik olarak Rusya’yi ve Çin’i sıkıntıya sokabilir. Politik olarak bölgede Orta Doğu’da olduğu gibi bir Türkistan idealinin uyanması hem Çin hem de Rusya için tehdit içermektedir. Buna ek olarak Çin’in Doğu Türkistan ve Rusya’nın Kafkasya bölgeleri tarihsel olarak Müslüman nüfusun yoğun olarak yaşadığı ve kökleri tarihin derinliklerine uzanan sorunlar vardır. Orta Doğu’da “İslami” referanslı yeni yönetimlerin gelmesi ya da bölgede kaostan daha da artması radikal unsurların ortaya çıkması için bir fırsat olabilir. Bu noktada Çin’in ve Rusya’nın Müslüman bölgelerine “İslami” referanslı savaşçıların “cihat” amacıyla gitmeleri mümkündür. Özellikle Rusya 1994 yılında başlayan Rus-Çeçen Savaşı’nın ikincisi sayılan 1996’da başlayan savaşta selefi ve Vahhabi referanslı yabancı savaşçılar bölgeye gitmişlerdir. Çeçenistan’a “cihat” amacıyla giden yabancı savaşçılar Rusya’ya karşı teröre varan yöntemlerle savaşmışlardır.

Çin’deki etnik temelli etkilenmenin yanı sıra ekonomik ve daha fazla özgürlük ve demokrasi amacıyla da etnik temelli olmayan bir hareket, Mısır’da Tahrir meydanındaki gösterilere paralel zamanda, “Yasemin Devrimi” adı altında küçük çaplı da olsa ortaya çıkmıştır. Orta Doğu halk ayaklanmalarından etkilenen bir grup, 2011 yılının başında Çin’in başkenti ve en kalabalık caddesi olan Wangfujing caddesinde bir araya gelip Orta Doğu benzeri “Yasemin devrimi” başlatmaya çalışmışsalar da başarıya ulaşamamıştır.²⁸ Yasemin hareketinin başarıya ulaşmamasının bir nedeni olarak, bir Rus ya da Çin vatandaşının uluslararası sistem düzeyinde dış politikada devlet yöneticilerinden beklenti düzeylerinin Orta Doğu halklarından farklı olması gösterilebilir. Özellikle, devrim öncesi Arap yöneticiler iktidarlarını korumak ve meşrulaştırmak için iktidarlarına muhalif olan kamuoyuna karşı siyasi bir araç olarak kullanmaktaydılar. Fakat diğer yandan aynı iktidar sahipleri kamuoyunun desteklemediği halde ABD, Batı ülkeleri ve İsrail’le yakın ilişkiler içerisinde girmektedirler. Ayrıca yukarıda bahsedilen tarihsel büyüklük, yeniden tarih sahnesine çıkma hissiyatı ve mevcut etnik ve etnik olmayan sorunlar nedeniyle Çin’in söylemlerinde ve önceliklerinde devlet ve birey düzeyinde özgürlük kavramı yerine daha çok güvenlik söylemi ağır basmaktadır. Çin’deki bu güvenlik söyleminin halk tarafından da anlaşılır bulunduğu söylenebilir.

Soğuk Savaş sonrasında Çin, uluslararası sistemin yeniden düzenlenmesinde çok kutupluluk vurgusu yapmaktaydı. Soğuk Savaş sonrasında Çin, BM’nin barışı koruma ve barışın sağlanması gibi kriz bölgelerinde BM misyonlarında destek olmaya başlamıştır.²⁹ Çin bir ülkeye BM olarak müdahale edilebilmesi için hedef

için Çin’de ve Çin dışında kendilerini yakarak protesto, eylemleri düzenlemektedirler. Protesto şekli açısından Tunuslu seyyar satıcı Muhammad Buazizi’nin yöntemiyle benzerlik içermesi ilginçtir.

²⁸ Ian Johnson, “Calls for a ‘Jasmine Revolution’ in China Persist”, *New York Times*, February 23, 2011, Erişim: 24 Aralık 2012, http://www.nytimes.com/2011/02/24/world/asia/24china.html?_r=0.

²⁹ China’s Growing Role in UN Peacekeeping, *Asia Report*, no.166, (April 17, 2009), 3-10. Stefan

ülkenin rızasının olmasını ve BMGK kararının olması gerektiğini savunmaktadır.³⁰ Fakat bu vurgu NATO'nun 1999 Nisan – Haziran ayları arasında Kosova'daki savaşa müdahale etmesi ve Çin'in Belgrad büyükelçiliğinin bombalanmasıyla zaman içerisinde etkisini kaybetmeye başlamıştır. Çin, ABD önderliğinde NATO yeni-müdahalecilik konsepti altında insani müdahale kılıfı ile yapılmasını ABD'nin Soğuk Savaş sonrasında kendi hegemonyası devam ettirme ve yayma olarak görmektedir. Çin'e göre, BM sözleşmesinin 2. maddesine göre eşit statüdeki devletlerin işlerine askeri müdahalenin yapılamayacağını dolayısıyla Kosova müdahalesinin BM Sözleşmesinin çiğnendiği anlamına geldiğini savunmaktadır.³¹ Çin uluslararası sistemde meşrulaştırıcı tek güç olarak BM'yi görmektedir. Fakat Çin, BM gibi uluslararası kuruluşların ülkelerin egemenliğini yok sayarak o ülkenin rejiminin değiştirilmesinde meşrulaştırıcı bir araç olarak kullanılmasına karşı olduğunu belirtmektedir. Bu bakımdan Orta Doğu'ya yapılacak herhangi bir askeri müdahalede Çin için BM kararı olmadan meşru görülmemektedir. Çin için buradaki en önemli soru bir müdahaleye kimin karar vereceğidir. Eğer birkaç devlet ya da NATO gibi askeri bir örgütlenme müdahale kararı alabileceyse bu durumda zayıf devletler her zaman müdahale tehdidi ile karşı karşıya kalacaktır. Bu durumda sistem uluslararası sistemde güç politikalarına sahne olacaktır. Böylece Çin'in ABD müdahalelerini tanıyıcı bir politikası ileride Kuzey Kore'ye ya da Çin'in hassasiyeti olduğu başka bölgelere de uluslararası müdahalenin hukuksal yolu açılacaktır.³²

Çin'in Orta Doğu ayaklanmalarına karşı nasıl bir uluslararası tutum sergilediği de diğer önemli sorundur. Çünkü Çin'in BMGK daimi üyelerinden ve dünyanın başat güçlerinden birisi olması nedeniyle her politikası dünya kamuoyu tarafından yakından izlenmektedir. Çin ise 1978 öncesinde olduğu gibi politikalarını ideolojik olarak Batı'yı karşısına alarak oluşturmak yerine "sorumlu güç" imajını pekiştirerek bir politika izlemeyi tercih etmektedir.³³ Çin, ekonomik alanda büyük reformlar ile ekonomik bir dönüşümünü başarılı bir şekilde gerçekleştirirken aynı başarıyı siyasi alanda gösterememiştir. Çin için bu durumun bir çelişki oluşturduğu söylenebilir. Bu bakımdan Çin uluslararası arenada attığı her adımın bumerang gibi kendi aleyhine dönmesinden şiddetle kaçınmaktadır. Çin bu bağ-

Stahle, "China's Shifting Attitudes Towards United Nations Peacekeeping Operations", *The China Quarterly* 195, (2008): 639-643.

³⁰ Sun Wei, "Peace-Keeping or Peace-Enforcing?" *Beijing Review*, 24 July 1995, 20. Bates Gill ve James Reilly, "Sovereignty, Intervention and Peacekeeping: The View From Beijing", *Survival* 42, no. 3, (2000): 44.

³¹ BM Sözleşmesi, Erişim: 21 Aralık 2012, <http://www.un.org/en/documents/charter/chapter1.shtml>.

³² Zhang Yunling, "China: Whither the world order after Kosovo?", içinde *Kosovo and the challenge of humanitarian intervention: Selective indignation, collective action, and international citizenship*, Der. Albrecht Schnabel and Ramesh Thakur, (Tokyo: United Nations University Press, 2000), 124.

³³ Çin'in "sorumlu güç"ü için baknz, Xia Liping, "China: a responsible great power", *Journal of Contemporary China* 10, no.26, (2001):17-25.

lamda iç işlerine karışmama ilkesini ön plana çıkarmaktadır. Çin hedef ülkelerin egemenliğinin, toprak bütünlüğünün ve bağımsızlığının korunmasına azami özen göstermektedir. Bundan olayı Çin insani amaçlıda olsa, herhangi bir ülkeye askeri müdahaleye şiddetle karşı çıkmaktadır.³⁴ Çin'in 1840 Afyon Savaşları'ndan 1949 Çin Sosyalist Devrimi'ne kadarki süreçte çeşitli bahanelerle işgale uğramış olması Çin'i askeri müdahaleler konusunda daha dikkatli davranmaya sevk etmektedir. Ayrıca Çin, ABD'nin sorun çözmek ve terörle mücadele adı altında 2001 yılında Afganistan'ı ve 2003 yılında Irak'ı işgal etmesine rağmen sorunların çözülmekten ziyade daha da karmaşık bir hal aldığı vurgulamaktadır. Çin'in iç işlerine karışmama prensibine vurgu yapmasının ve her ne şekilde olursa olsun egemen devletlere insani amaçlı da olsa askeri müdahaleye karşı çıkmasının diğer bir önemli nedeni de Çin'in hassas bölgeleri olan Doğu Türkistan ve Tibet'te çıkabilecek herhangi bir karışıklık durumunda bu bölgelere askeri müdahalenin söz konusu olabilecek olmasıdır.³⁵ Doğu Türkistan'a ve Tibet'e "insani" amaçlı askeri müdahale ihtimalinin yok denilebilecek kadar düşük olmasına rağmen Çin'e karşı bir argüman olarak "Çin tehdidi teorisini" savunanların Çin'e politik baskı yapmak amaçlı tartışmaya açma ihtimali dahi Çin'i rahatsız etmektedir. Çin'e göre uluslar arası sorunları çözmek için kullanılan askeri araçlar sorunları çözmek yerine daha da karmaşıktır. Bunun için sorunlar barışçıl yöntemlerle diyalogla çözümlenmelidir. Buna ek olarak Çin, Orta Doğu'daki ayaklanmalara yaklaşılırken BMGK, Arap Birliği gibi bölgesel ve uluslararası örgütlerin endişelerinin ve tutumlarının dikkate alınmasına önem verdiğini belirtmektedir.³⁶

4. ÇİN'İN ORTA DOĞU HALK AYAKLANMALARINDA PRENSİP VE PRAGMATİZM İKİLEMİ

Çinli liderler, Arap halk ayaklanmalarına yönelik politikasının ve uluslararası politikanın "barış içinde bulunmanın beş prensibi" içerisinde olması gerektiğini ifade etmektedir. Bu prensiplerden en önemlisi ülkelerin içişlerine karışmama, askeri müdahalede bulunmama ilkesidir. Ayrıca Çin, BM, NATO gibi uluslararası örgütlerin bir ülkenin rejiminin değiştirilmesinde meşrulaştırıcı bir unsur olarak kullanılmasına karşı çıkmaktadır. Fakat bütün bu prensiplere rağmen Çin Arap halk ayaklanmasına yönelik politikasında Çin dış politikası pragmatizmi ile açıkladığı prensiplerin çeliştiğini görmek mümkündür.

Çin hem Mısır'daki hem Libya'daki halk ayaklanmaları başladığında başta Mübarek ve Kaddafi lehine politikalar izlemiştir. Fakat Mübarek ve Kaddafi rejimlerinin yıkılması kesinleşmeye başlayınca Çin muhaliflere yönelik politikasında

³⁴ Yezid Sayigh, "China's Position on Syria", *Carnegie Endowment*, February 8, 2012, Erişim: 10 Aralık 2012, www.carnegieendowment.org/2012/02/08/china-s-position-on-syria.

³⁵ Wu, Four Contradictions Constraining China's Foreign Policy Behavior, 295.

³⁶ Li Baodong, "Chinese Envoy Calls for Peaceful Solution to Crisis in Libya", *Xinhua News Agency*, March 3, 2011, Erişim: 10 Aralık 2012, http://news.xinhuanet.com/english2010/china/2011-03/03/c_13758630.htm.

yumuşama göstermiştir. Çin'in BM Daimi Temsilcisi Li Baodong, 3 Mart 2011 tarihinde Libya ile ilgili tutumlarını, Libya'nın egemenliğine, toprak bütünlüğüne ve bağımsızlığına saygı, sorunun barışçıl yöntemlerle ve diyalog yoluyla çözüm aranması ve Libya'daki yabancıların zarar görmemesi olmak üzere üç ilke ile açıklamıştır. Ayrıca Çin bu ilkelere ek olarak BM Güvenlik Konseyi Libya'nın da bir üyesi olduğu Afrika ve Arap ülkelerinin de görüşünün ve tutumunun dikkate alınması gerektiği vurgusu yapmaktadır.³⁷

Genel olarak bakıldığında, Çin'in dış politikada belirlemiş olduğu prensiplerle Çin BM Daimi Temsilcisi Li Baodong'un ifade etmiş olduğu prensipler birbiri ile uyuşmasına rağmen dış politikanın uygulanmasında söylem ile eylem arasında çelişkilerin olduğu görülmektedir. BM Güvenlik Konseyi'nin 17 Mart 2011 tarihinde Libya'da uçuşa yasak bölge oluşturulmasına dair 1973 sayılı kararın oylanmasında BMGK'nın 15 üyesinden 10'u kabul oyu vermiştir. BMGK daimi üyelerinden Rusya ve Çin çekimser oy kullanırken, geçici üyelerden ise Hindistan, Almanya ve Brezilya çekimser kalmıştır.³⁸ Çin Dışişleri Bakanı Jiang Yu, çekimser kalmalarını uluslararası ilişkilerde kuvvet kullanılmasına karşı oldukları anlamına geldiğini ifade etmiştir.³⁹ Çin'in çekimser kalmak ile Libya'da uçuşa yasak bölge oluşturulmasına yol açtığını ve bu durumda belirlemiş olduğu ve sıkça tekrarlamış olduğu prensiplerle çeliştiği eleştirileri yapılmıştır. Çin Pekin Uluslararası İlişkiler Enstitüsü'nden profesör Cha Daojiang, Çin'in Libya politikasına yapılan eleştirilerin haksız olduğunu, Çin'in tutumunun değişmediğini, Libya'nın komşularının ve Arap ülkelerinin taleplerinin dikkate alındığını belirtmiştir.⁴⁰ Fakat Çin, Libya'ya karşı bir hava saldırısına karşı olduğunu belirtmesine rağmen 1973 sayılı BMGK kararında çekimser kalarak üstü örtülü hava saldırısına karşı çıkmadığı kanaati ağır basmaktadır. Çin'in Libya politikasında, Libya devrik devlet başkanı Muammer Kaddafi'nin Tayvan ile yakın ilişkiler geliştirmeye çalışmasının, Çin'i sosyalizme ihanet etmekle suçlamasının ve Çin'in bazı uluslararası sorunlara yaklaşımına tepkili olmasının, etkili olduğu tartışılmaktadır.⁴¹ Ayrıca

³⁷ Chinese envoy calls for a peaceful solution to crisis in Libya, *Xinhuanews*, March 3, 2011, Erişim: 4 Aralık 2012, http://news.xinhuanet.com/english2010/china/2011-03/03/c_13758630.htm.

³⁸ BMGK 1973 Sayılı kararı için bakınız, United Nations Security Council, Erişim: 27 Aralık 2012, <http://www.un.org/News/Press/docs/2011/sc10200.doc.htm>.

³⁹ China reaffirms its reservation top art of "no-fly zone" resolution Libya, *Xinhuanews*, March 18, 2011, Erişim: 24 Aralık 2012, http://news.xinhuanet.com/english2010/china/2011-03/18/c_13785960.htm.

⁴⁰ Erkin Ekrem, "Libya Saldırısı ve Çin'in Tutumu", *Stratejik Düşünce Enstitüsü*, 23 Mart 2011, Erişim: 24 Mart 2011, <http://www.sde.org.tr/tr/kose-yazilari/815/libya-saldirisi-ve-cinin-tutumu.aspx>.

⁴¹ Mu Chunshan, "China's Prickly Gaddafi Ties", *The Diplomat*, March 7, 2011, Erişim: 10 Mart 2011, <http://the-diplomat.com/china-power/2011/03/07/china%E2%80%99s-prickly-gaddafi-ties/>. China: No Libya-Taiwan official ties, *Chinadaily*, May 11, 2006, Erişim: 23 Aralık 2012, http://www.chinadaily.com.cn/china/2006-05/11/content_587701.htm. Libya-Tayvan ilişkileri için bakınız, Chang Yun-ping, "Anayysts hail Taiwan's Libya Strategy", *Taipei Times*, January 21, 2006, Erişim: 23 Aralık 2012.

Çin'i Libya'da bu tür bir politika izlemeye sevk eden nedenlerden birisi de Çin'in Libya'da bulunan yatırımları ve Libya'da bulunan 35000 civarındaki Çin vatandaşlarıdır.⁴² Çinli karar alıcılar Libya konusunda Kaddafi'nin bir an evvel gitmesini ve Libya'nın tekrar istikrara kavuşması için böyle bir pragmatik politika izlenimi oluşmaktadır.

Suriye krizinde ise, Çin'in Libya'da izlediği politikanın aksine bir politika izlediği görülmektedir. Libya'da BMGK çekimser kalarak Kaddafi aleyhine karar çıkmasına üstü kapalı destek veren Çin, 4 Şubat 2012 tarihinde BM Güvenlik Konseyi'nin Devlet Başkanı Beşar Esad'a yönelik siyasi geçişi kolaylaştırma yönündeki kararına Rusya ile birlikte karşı oy kullanmıştır. Açıkçası hem Rusya'nın hem de Çin'in Suriye konusunda bu derece olumsuz yaklaşmalarının bir nedeni de Suriye'den sonra sıranın İran'a gelme ihtimalidir. Bazı Çinli uzmanlar BMGK'inde Rusya ve Çin'in ret oyu kullanmaları ile Suriye'ye karşı bir askeri operasyonun önüne geçildiğini belirtmektedirler. Çinli uzmanlar ve karar alıcılar Libya konusunda da BMGK oylamasında askeri bir operasyon öngörülmemesine rağmen askeri operasyon yapıldığını Suriye'de de aynı senaryonun gerçekleşmesine karşı daha hassas davrandıklarını ifade etmektedirler. Ayrıca Çinli uzmanlar, Libya konusunda askeri operasyon hatası Suriye'de de tekrarlanması durumunda bunun rahat bir şekilde İran konusunda da daha kolay tekrarlanabileceğini belirtmektedir.⁴³

SONUÇ

Sonuç olarak, Çin'in Orta Doğu'daki kaosa çok fazla angaje olmak istemediği risk içermeyen bir politika izlemek istediği gözlemlenmektedir. Çin, uluslararası kurumların hükümetlerin, rejimlerin devrilmesinde meşruiyet sağlayan politik bir araç konumuna gelmesine karşı çıkmaktadır. Çin aynı zamanda rejimler değiştikten sonra da iyi ilişkiler geliştirebilmenin yollarını açık bırakmak istemektedir. Çin'in dış politikada en öncelikli politikası ekonomik büyümesini devam ettirebilmek için istikrarlı ve barışçıl bir uluslar arası ortamdır. Bundan dolayı da Çin'in Orta Doğu'daki kaosa dair en büyük kaygısı kaosun daha da derinleşmesi nedeniyle enerji güvenliğinin, bölgedeki yatırımlarının ve ekonomik projelerinin tehlikeye girmesidir. Ayrıca Çin yükselen bir güç olarak "sorumlu güç" imajının zedelenmesinden de şiddetle kaçınmak istemesine rağmen bu tür krizler Çin'in oluşturmak istediği "sorumlu güç" imajını zedeleyebilmektedir. Çin imajının daha da zedelenmemesi için Orta Doğu krizinde yapıcı roller oynamanın da gayreti içerisinde. Fakat Çin'in "yapıcı rolü" klasik bir dış politika stratejisi olan "dağ başına otur ve kaplanların kavgasını izle" (坐山观虎斗 [zuò shān guān hǔ

⁴² China's Evolving Foreign Policy: The libyan dilemma, *The Economist*, September 10th, 2011, Erişim: 15 Aralık 2012, <http://www.economist.com/node/21528664>.

⁴³ Erkin Ekrem, "Çin'in Veto Kararı ve Suriye Endişeleri", *Stratejik Düşünce Enstitüsü*, 10 Şubat 2012, Erişim: 11 Şubat 2012, <http://www.sde.org.tr/tr/kose-yazilari/1092/cinin-veto-karari-ve-suriye-endiseleri.aspx>.

dòu]) stratejisini izlediği müşahede edilmektedir.

Libya'nın aksine Çin'in ve Rusya'nın Suriye konusunda daha sert bir tutum takınmalarının kolaylaştırıcı en büyük sebebi Batı'nın da Suriye konusunda ne yapmak istediğine tam karar verememiş olmasından kaynaklanmaktadır. Tarihin akışının normalleşmesi olarak görülebilecek Arap halk ayaklanmaları Batı'nın Orta Doğu'daki çıkarlarını tehdit eder bir mahiyet almaktadır. Özellikle demokratikleşme süreci ile Müslüman Kardeşler ekolünün ya da ona yakın düşünceye sahip ekollerin Tunus'da, Mısır'da, Libya'da iktidara gelmesi ve uzun vadede bölgeselleşmenin artması ihtimali Batı'nın çıkarlarıyla ters düşmektedir. Mesela İsrail'in Gazze saldırısını durdurmak amacıyla bölge ülkelerinin cansiperane diplomatik çaba göstermeleri bunun bir işareti olarak değerlendirilebilir.

Mevcut uluslararası kamuoyu, dünyadaki sorunlarda yükselen Çin'in daha aktif, "sorumlu"-“büyük güç” imajına yakışan ve uygulanabilir çözüm önerileri içeren politikalar izlemesini beklemektedir. Bu bağlamda Suriye'deki halk ayaklanmaları, sorumlu, “büyük güce” yakışan, cesur ve uygulanabilir çözüm önerileri içeren politikalar izleyecek bir Çin için küresel büyük güç olma rüştünü ispatlaması bakımından Çin'e fırsatın yanında risk de sunmaktadır.

KAYNAKÇA

Ahmet Davutoğlu, “We in Turkey and the Middle East have replaced humiliation with dignity”, *The Guardian*, March 15, 2011, Erişim: 20 Mart 2011. <http://www.guardian.co.uk/commentisfree/2011/mar/15/middle-east-dignity-common-destiny>.

Bates Gill, “Discussion of ‘China: a responsible great power’”, *Journal of Contemporary China* 10, no.26, (2001): 27-32.

Bates Gill ve James Reilly, “Sovereignty, Intervention and Peacekeeping: The View From Beijing”, *Survival* 42, no. 3, (2000): 41-59.

BM Sözleşmesi, Erişim: 21 Aralık 2012, <http://www.un.org/en/documents/charter/chapter1.shtml>.

Calls for a ‘Jasmine Revolution’ in China Persist, *The New York Times*, February 23, 2011, Erişim: 19 Aralık 2012, <http://www.nytimes.com/2011/02/24/world/asia/24china.html>.

Chang Yun-ping, “Anayysts hail Taiwan’s Libya Strategy”, *Taipei Times*, January 21, 2006.

Chen Jinwen, “Zhongdong Jushi Gei Zhongguo de Jingshi”, *Keji he Chang ye* 11, no. 5, May (2011): 137-140, (陈锦文, 中东局势给中国的警示, 科技和产业).

China reaffirms its reservation top art of “no-fly zone” resolution Libya, *Xinhuanews*, March 18, 2011, Erişim: 10 Nisan 2012, http://news.xinhuanet.com/english2010/china/2011-03/18/c_13785960.htm.

China: No Libya-Taiwan official ties, *Chinadaily*, May 11, 2006, Erişim: 23 Aralık 2012, http://www.chinadaily.com.cn/china/2006-05/11/content_587701.htm.

China’s Evolving Foreign Policy: The libyan dilemma, *The Economist*, September 10, 2011, Erişim: 15 Aralık 2012, <http://www.economist.com/node/21528664>.

China’s Growing Role in UN Peacekeeping, *Asia Report*, no. 166, April 17, 2009.

Chinese envoy calls for a peaceful solution to crisis in Libya, *Xinhua News Agency*, March 3, 2011, http://news.xinhuanet.com/english2010/china/2011-03/03/c_13758630.htm.

Deng Xiaoping, *Deng Xiaoping Wen Xuan III*, Beijing: Renmin Chubanshi, 1994. (邓小平文选, 1994, 第三卷).

Denny Roy, “The Foreign Policy of Great-Power China”, *Contemporary Southeast Asia* 19, no. 2, (September 1997): 121-135.

Erkin Ekrem, “Çin’in Veto Kararı ve Suriye Endişeleri”, *Stratejik Düşünce Enstitüsü*, 10 Şubat 2012, Erişim: 12 Şubat 2012, <http://www.sde.org.tr/tr/kose-yazilari/1092/cinin-veto-karari-ve-suriye-endiseleri.aspx>.

Erkin Ekrem, “Libya Saldırısı ve Çin’in Tutumu”, *Stratejik Düşünce Enstitüsü*, 23 Mart 2011, Erişim: 24 Mart 2011, <http://www.sde.org.tr/tr/kose-yazilari/815/libya-saldirisi-ve-cinin-tutumu.aspx>.

Fuoad Ajami, “The Arab Spring at One”, *Foreign Affairs* 91, no. 2, (Mar/Apr 2012). <http://search.proquest.com/pqrl/docview/923214207/fulltext/13F7A5988BD1CB813D3/1?accountid=10086>.

Ian Johnson, “Calls for a ‘Jasmine Revolution’ in China Persist”, *New York Times*, February 23, 2011, Erişim: 24 Aralık 2012, http://www.nytimes.com/2011/02/24/world/asia/24china.html?_r=0.

Jillian C. York, “The Peace Prize in Digital Age”, *Al Jazeera*, 08 October 2010, Erişim: 09 Ekim 2012, <http://www.aljazeera.com/indepth/features/2010/10/201010892516531328.html>.

Faribank, John King. Der. *World Order: China's Foreign Relations*, Cambridge: Oxford University Press, 1968.

Li Baodong, “Chinese Envoy Calls for Peaceful Solution to Crisis in Libya”, *Xinhua News Agency*, March 3, 2011, Erişim: 10 Aralık 2012, http://news.xinhuanet.com/english/2010/china/2011-03/03/c_13758630.htm.

Mu Chunshan, “China’s Prickly Gaddafi Ties”, *The Diplomat*, March 7, 2011, Erişim: 10 Mart 2011, <http://the-diplomat.com/china-power/2011/03/07/china%E2%80%99s-prickly-gaddafi-ties/>.

Perry Link, “Middle East Revolutions: The View From China”, *The New York Review of Books*, February 2, 2011, Erişim: 20 Aralık 2012, <http://www.nybooks.com/blogs/nyrblog/2011/feb/17/middle-east-revolutions-view-china/>.

Qu Xing, “Shilun Dongou Jubian he Sulian Jieti hou de Zhongguo dui Wai Zhengce”, *Waijiao Xueyuan Xuebao* 4, (1994): 16-22. (试论东欧巨变和苏联解体后的中国对外政策, 外交学院学报)

Richard Weitz, “How China Sees Middle East”, *The Diplomat*, September 6, 2011, Erişim: 10 Eylül 2011, <http://the-diplomat.com/china-power/2011/09/06/how-china-sees-middle-east/>.

Stefan Stahle, “China’s Shifting Attitudes Towards United Nations Peacekeeping Operations”, *The China Quarterly* 195, (Sept. 2008): 631-655.

Sun Wei, ‘Peace-Keeping or Peace-Enforcing?’ *Beijing Review*, 24 July 1995.

Tao Jiye, “Meiguo xueshujie guanyu Deng Xiaoping/ ershiba zi waijiao fangzhen yanjiu shuping”, *Zhonggong Dangshi Yanjiu* 11, (2009): 118-24.

(陶季邑, 美国学术界关于邓小平 / 二十八字外交方针研究述评, 中共党史研究 2009 年第 11 期).

The Guardian, “China’s jasmine revolution: police but no protesters line streets of Beijing”, February 27, 2011, Erişim: 19 Aralık 2012, <http://www.guardian.co.uk/world/2011/feb/27/china-jasmine-revolution-beijing-police>.

United Nations Security Council, Erişim: 27 Aralık 2012, <http://www.un.org/News/Press/docs/2011/sc10200.doc.htm>.

Wang Jisi, “China’s Search for a Grand Strategy: A Rising Great Power Finds Its Way”, *Foreign Affairs* 90, no. 2, (Mar/Apr 2011): 67-79.

Wei Shenme Zhongguo Bu Hui Fa Sheng Shehui Dongdang, *Ganbuwenzhai* April 2011, 16-17. (为什么 中国不会发生社会动荡, 党政论坛-干部文摘).

Wu Xinbo, “Four Contradictions Constraining China’s Foreign Policy Behavior”, *Journal of Contemporary China* 10, no. 27 (2001): 293-301.

Xia Liping, “China: a responsible great power”, *Journal of Contemporary China* 10, no. 26, (2001): 17-25.

Xianqu Luntan: Zhongdong Bianju he Zhongguo Zhanlue, *Xinhuanews*, 2012-04-06, Erişim: 10 Nisan 2012, (先驱论坛: 中东变局和中国战略, 新华网) http://news.xinhuanet.com/herald/2012-04/06/c_131508782.htm.

Yan Xuetong, “The Rise of China in Chinese Eyes”, *Journal of Contemporary China* 10, no. 26, (2001): 33-39.

Yezid Sayigh, “China’s Position on Syria”, *Carnegie Endowment*, February 8, 2012, Erişim: 11 Aralık 2012, www.carnegieendowment.org/2012/02/08/china-s-position-on-syria.

Zhang Yunling, “China: Whither the world order after Kosovo?” Albrecht Schnabel and Ramesh Thakur (ed.), *Kosovo and the challenge of humanitarian intervention: Selective indignation, collective action, and international citizenship*, United Nations University Press,

Zhao Yining, “Zhongguo Zonghe Guoli de Yuesheng”, *Liaowang Xinwen Zhoukan*, 27 Eylül 1999, (赵忆宁, “本世界最引人注目的发展故事-中国综合国力的跃升”、瞭望新闻周刊、1999 年第 39 期).

Zhonggong Zhongyang Wenxian Yanjiu Xuanbian, Shisan da yilai zhongyao wenxian xuanbian 1, Beijing: People Press, 1991. (中共中央文献研究选编、十三大以来重要文献 选编, 北京、人民出版社)

Moğolistan'ın Jeopolitiği, Ekonomisi ve Dış Politika Stratejisi

Mongolia's Geopolitics, Economy and Foreign Policy Strategy

Ömer Faruk TÜRK*

Öz

Moğolistan, Rusya ve Çin gibi iki dünya gücü arasına sıkışmış; dış politika, sosyo ekonomi ve ticaret yapısını da bu gerçek doğrultusunda şekillendirmek durumunda olan bir devlettir. Jeopolitik gerçekliklerin farkında olan Moğollar bu nedenle iki güç arasında bir denge politikası izlemektedir. Bu makale jeopolitiğin, Moğolistan ekonomisini ve dış politikasını oldukça etkilediğini; başkent Ulanbator'un jeopolitik gerçekleri göz ardı etmeyerek kısıtlayıcı politikalar geliştirdiğini ileri sürmektedir. Dengeyi oluşturmanın temel amacını “egemenliğin yitirilme korkusu” ve “güçlü sınırdaş ülkelerin uydusu haline gelme endişesi” olarak ele alan makale, bu tür tehditlere karşı ek çözüm arayışları sonucunda ortaya çıkan üçüncü komşuluk stratejisini anlatmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Jeopolitik, kara ile çevrili sınırlar, Moğolistan, pan-Moğolizm, üçüncü komşuluk stratejisi.

Abstract

Mongolia is a landlocked country located between two major powers, Russia and China. Its foreign policy, socio-economic as well as trade regimes are structured based upon this fact. Being aware of this geopolitical fact, Mongolia pursues a foreign policy built on keeping balance between the two neighboring major powers. This article argues that geopolitics has significant impact on Mongolia's foreign and trade policy, and that Mongolia's decision makers do not ignore geopolitical facts while devising policies that could be tagged as restraining. The article identifies “fear of losing sovereignty” and “becoming satellite country of powerful neighbors” as the foundation of pursuing a foreign policy focusing on keeping the balance between two neighbors. The paper also examines the “third neighbor strategy” which was developed by Mongolia as an alternative to such restraining geopolitical facts.

Keywords: Geopolitic, landlocked borders, Mongolia, pan-Mongolism, third neighbor policy.

*Araştırma Asistanı, BİLGESAM. E-mail: omerturk@bilgesam.org

GİRİŞ

Jeopolitik, uluslararası ilişkilerde 20. yüzyıldan bu yana sürekli önemi artan bir kavram olarak varlığını devam ettirmektedir. Jeopolitik teoriler ülke stratejileri haline bürünmüş ve dünya savaşlarının çıkmasına zemin hazırlamıştır. Geçmişte Halford John Mackinder'in kara hâkimiyeti teorisi, Nazi Almanya'sı; Alfred Thayer Mahan'ın deniz hakimiyeti teorisi ise Britanya monarşisi nezdinde önem atfedilmiş ve dış politikaya tesir etmiş teorilerdir. Mackinder Doğu Avrupa'dan Kuzey Buz Denizi'ne ve Orta Asya'ya kadar çizdiği haritayı kalpgah (*hearthland*) olarak adlandırmış ve bu topraklara hâkim olanın Kenar Kuşak olarak adlandırdığı Batı Avrupa, Türkiye, Ortadoğu, İran, Hindistan ve Çin topraklarını kontrol edeceğini belirtmiştir. Bunun akabinde de dünya hâkimiyetinin elde edileceğini iddia ederek doğal kale görüntüsü veren kalpgahınjeostratejik önemini vurgulamıştır.¹

A. T. Mahan ise Batı Avrupa'nın sömürge yarışının kızıştığı dönemlerde denizlere hâkim olanın dünya ticaretini ve dünyayı kontrol edecek güce kavuşacağını belirtmiştir.² Günümüzde ise Zbigniew Brzezinski'nin "Büyük Satranç Tahtası" adlı kitabında belirtilen Avrasya jeopolitiği, Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) dış politika stratejisinde önemli bir konuma sahiptir. Nitekim ABD'nin Afganistan Savaşı yalnızca 11 Eylül'ün değil, jeopolitik çıkarımların bir ürünüdür.³

Uzmanlar devletlerin dış politikasını araştırırken o ülkelerin jeopolitik konumunu da dikkate almaktadır. Bunun sonucunda ülkelerin sadece dış politikaları değil ekonomisi, iç politikası, sosyo-politik yapısı ve bunun gibi coğrafyanın oluşturduğu pek çok etken konusunda daha sağlıklı verilere ulaşılması sağlanmaktadır. Jeopolitik gerçekliğin göz ardı edildiği analizler, özellikle ülkelerin dış politika vizyonları konusunda, sağlıklı bilgi vermekten uzak kalacaktır. Jeopolitik kavramını ilk kullanan İsveçli siyasetçi Rudolf Kjellén'in de belirttiği gibi "jeopolitik", coğrafi konumun dış politikaya etkisidir.⁴

Ülkenin sahip olduğu coğrafyayı kendi menfaatleri doğrultusunda en etkin şekilde kullanarak dış ve iç politikasına, ekonomisine, sosyolojik yapısına yön

¹ Bkz. H. J. Mackinder, "The Geographical Pivot of History", *The Geographical Journal*, 23/4, 1904, 421- 437.

² Bkz. A. T. Mahan, "The Influence of the Power Upon History 1660-1783", *The Project Gutenberg eBook*, <http://www.gutenberg.org/files/13529/13529-h/13529-h.htm>, 26 Eylül 2004, (Güncelleme Tarihi: 19 Kasım 2007).

³ Joseph E. Fallon, "U.S. Geopolitics: Afghanistan and the Containment of China", *Small Wars Journal*, 12.08.2013, (Erişim: 20. 08. 2013), <http://smallwarsjournal.com/jrnl/art/us-geopolitics-afghanistan-and-the-containment-of-china>

⁴ Varldsinborderskriget, Rudolf Kjellén – The Swedish 'Father Of Geopolitics', (Erişim: 20.08.2013) <http://varldsinborderskriget.wordpress.com/2011/02/09/rudolf-kjellen-the-swedish-father-of-geopolitics/>

vermesi ve konjonktüre göre yeniden şekillendirmesi jeopolitik ile açıklanır. Jeopolitik öngörüler sonucunda coğrafyanın oluşturduğu avantajlar en etkin şekilde kullanılır. Dezavantajlar ise coğrafya doğru okunduğu takdirde minimal seviyeye indirilir.

Şimdiye kadar geliştirilen jeopolitik teoriler uluslararası sistemin önemli ve güçlü devletlerini temel aktör ve etken olarak kabul ederken gelişmekte olan ülkeleri pasif ve edilgen olarak görmüştür. Literatürde yer edinmiş önemli jeopolitik teorilere bakıldığında bunların bir olguyu açıklamakla beraber küresel hegemonya inşasının yol haritası olarak tasarlandığı dikkat çekecektir. Jeopolitik alanında yapılan önceki çalışmalara bakıldığında gelişmekte olan veya az gelişmiş ülkelerin dikkate alınmadığı, coğrafyanın bu ülkelerin politikaları üzerinde etkisinin incelenmediği görülmektedir. Halbuki, tıpkı gelişmiş güçlü ülkeler gibi, gelişmekte olan ülkeler de politikalarını belirlerken coğrafi gerçekleri dikkate alırlar ve jeopolitik bu ülkelerin de politikalarını belirlenmesinde önemli bir faktördür. Gelişmekte olan ülkelerin politikalarında hedeflerin belirlenmesinde, stratejilerin şekillenmesinde ve devlet davranışlarının sınırlanmasında jeopolitik etkin rol oynamaktadır.

Jeopolitik alanında şimdiye kadar yapılmış çalışmalar başat aktör olarak gelişmekte olan ülkeleri yeterince dikkate almamakla birlikte karalarla çevrili (landlocked) ülkelerin jeopolitiğine gereken dikkati vermemiştir. Coğrafi gerçeklikler bu tür ülkelerin politikalarını da etkilemesine rağmen geçmiş çalışmalar karalarla çevrili ülkelerin jeopolitiğine dair teorik yaklaşımlar ortaya koymamıştır. Bu makale, jeopolitik literatüründe şimdiye kadar yeterince ilgi görmeyen karalarla çevrili ülkelerin jeopolitiği üzerine teorik bir çerçeve ortaya koyarak konuyu tartışmaktadır. Dünyada birçok karalarla çevrili ülke olduğu için bu tür ülkelerin jeopolitiği de farklılık gösterecektir. Bu ülkeler arasında dikkat çeken bir grup ülke vardır ki, bu ülkeler iki önemli güç arasına sıkışmış, diğer bir ifadeyle iki önemli ve güçlü ülke dışında sınırdışı olmayan ülkelerdir. Sınır komşusu az gelişmiş ülkelerle karşılaştırıldığında, sınır komşuları güçlü ve önemli ülkeler olan karalarla çevrili ülkelerin jeopolitiği farklılık arz edecektir.

Bu makalede savunulan tez, uluslararası sistemin iki önemli aktörü arasına sıkışmış karalarla çevrili gelişmekte olan ülkelerin jeopolitiğinde iki temel unsurun ön plana çıktığını savunmaktadır. Birinci unsur dış politikada denge unsurudur. Bu tür ülkeler iki önemli güç ile çevrelendikleri için dış politikaları denge siyaseti üzerine kuruludur. İzlenen dış politikanın komşulardan birini diğerine tercih eder nitelik kazanması dezavantajlı duruma düşeceğini varsayan komşuyu kararlar çevrili ülkeye karşı kaygılandıracaktır. Böylesi bir olumsuzluğu önleme adına söz konusu ülkeler dış politikalarında komşuları arasında denge siyaseti güderek iki komşuyla da dostane ilişkiler sürdürmeyi amaçlar.

İki önemli güç arasına sıkışmış karalarla çevrili gelişmekte olan ülkelerin jeopolitiğinde belirgin ikinci husus ise ticari yönelimlerdir. Ülkeler dış ticaretinin önemli kısmını komşularıyla yapar. Ancak iki önemli güç arasına sıkışmış ülkeler uluslararası ticarete daha fazla pay sahibi olmak için çaba sarf edip yeni pazarlar bulmaya çalışırken önlerindeki en önemli engel bizzat komşularıdır. Karalarla çevrili ülkenin yeni pazarlar bulup ticari etkinliğini artırması komşu ülkelerin nüfuzunu azaltacağı için güçlü komşularca arzu edilmez. Bu tür ülkeler bir yandan yeni pazarlar arayıp üçüncü ülkeler ile ticari ilişkiler geliştirmeye çalışırken bir yandan da komşularıyla olan ilişkilerin zarar görmemesine özen gösterir. Bu içinden çıkılması zor durum iki güçlü ülke arasına sıkışmış karalarla çevrili ülkelerin jeopolitiğinin bir diğer yansımasıdır.

Moğolistan, coğrafyanın ekonomiye ve dış politikaya etkisini en iyi şekilde gözler önüne seren jeopolitiğe sahip ülkelerin başında gelmektedir. Kara ile çevrili sınırlarının sadece iki devlete komşuluk etmesi ve bu ülkelerin Çin ve Rusya gibi küresel güçteki aktörler olması Moğolistan'ı jeopolitik açıdan dezavantajlı ülkeler statüsüne sokmaktadır. Sahip olduğu jeopolitik ile dış ilişkilerinde sınırdaş iki güçlü ülkenin etkisinin yoğun olarak hissedildiği Moğolistan'da dış ticari verileri de yine komşu ülkeler lehinedir. Bu durum tamamıyla coğrafya ile açıklanabilir.

Dış politikanın ve ekonominin jeopolitikten etkilendiğini göstermek için Moğolistan dışında, benzeri jeopolitiğe sahip Nepal'e ve Paraguay'a bakmakta fayda bulunmaktadır. Nepal de Moğolistan gibi sadece iki büyük güce – Çin ve Hindistan- sınırları bulunan ve denize çıkışı olmayan bir devlettir. Kendisini “iki büyük kaya arasındaki tatlı patates” olarak tanımlayan Nepal, dış politika konseptinde de belirtildiği üzere bu iki Asya devinin dengelenmesine büyük özen göstermektedir.⁵ Ülke ekonomisinde Çin'in ve Hindistan'ın etkisi hissedilmektedir. Toplam dış ticaretin %50'sini Hindistan; %30'unu ise Çin oluşturmaktadır. Üçüncü büyük ticari ortak Avrupa Birliği'dir (AB) ve Nepal'in toplam dış ticaretindeki payı %3,2'dir.⁶ Ticaretteki bu oranlar jeopolitiğin ticaret üzerindeki etkisini gözler önüne sermektedir.

Paraguay'ın da kara ile çevrili sınırları bulunmaktadır ve denize çıkışı yoktur. Bununla beraber coğrafi koşullar göz önüne alındığında Moğolistan ve Nepal'den ayrılan yanı ise Bolivya, Arjantin ve Brezilya olmak üzere üç sınırdaş ülkeye sahip olmasıdır. Fakat Bolivya'dan ziyade Güney Amerika bölgesinde daha güçlü pozisyonları olan Arjantin ve Brezilya'nın Paraguay üzerinde etkisi olduğu görülmektedir. Dış politikasında çok taraflılık ilkesi bağlı hareket eden Paraguay'ın dış ticaretinde Güney Amerika Ortak Pazarı'nın (MERCOSUR-MERCOSUL) da etkisiyle Brezilya ve Arjantin'in payları diğer üyelere nazaran önde seyretmektedir. Paraguay toplam dış ticaretinin %21'ini oluşturan Brezilya en büyük ticari ortak-

⁵ Madan Kumar Dahal, vd. “Nepal: A Generic Guideline for Development Through Economic Diplomacy”, *Institute of Foreign Affairs*, Kathmandu: April 2008, 4.

⁶ European Commission, “Nepal”, *EU Bilateral Trade and Trade with the World*, 5 July 2013.

tır. Onu %18’lik oran ile Arjantin takip etmektedir. Üçüncü büyük ortak ise yüzde %13’lük oran ile ticareti dış politikasının en önemli aracı olarak kullanan Çin’dir.⁷

Her üç örnekte de görüldüğü üzere jeopolitik, yani “mekân” faktörü devletlerin dış politikasına ve ekonomisine etki etmekte, hareket tarzına yön vermektedir. Moğol karar mercileri, ülkenin coğrafi konumunu göz önünde bulundurarak Rusya ve Çin dışındaki ülkelerle münasebete geçmek ve bu iki ülkeye olan bağımlılığı yönetilebilir bir düzeye çekmek amacıyla “üçüncü komşuluk” stratejisini tasarlamıştır. Ulanbator bu strateji doğrultusunda başta ABD, Kanada, Japonya, Güney Kore, Hindistan, Avustralya, Almanya ve Hollanda olmak üzere diğer ülkelerle ikili ilişkilerini geliştirmeye başlamış, bu ülkeleri Moğolistan’a yatırım yapmaya davet ve teşvik etmiştir.

Bu makalede Moğolistan’ın jeopolitiği, yeraltı kaynaklarına bağlı gelişen ekonomisi, Rusya ve Çin ile mevcut ilişkileri incelenmekte, Moğol karar mercilerinin Rusya ve Çin’e bağımlılığı azaltmak amacıyla uygulamaya çalıştığı üçüncü komşuluk stratejisi değerlendirilmektedir. İlk üç bölüm bize Moğolistan’ın ekonomik ve jeopolitik özelliklerini anlatmakta ve ülke hakkında detaylı bilgiye sahip olmamızı amaçlamaktadır. Sonraki üç bölüm ise Moğolistan’ın her iki sınırdaş ülke ile ilişkilerini ve üçüncü komşuluk stratejisi çerçevesinde diğer ülkelerle geliştirdiği ilişkileri ele almaktadır.

1. MOĞOLİSTAN SİYASETİNE KISA BİR BAKIŞ

1921 yılında Çin’den ayrılarak bağımsızlığını ilan eden Moğolistan, Bolşeviklerin desteğiyle tesis ettiği yönetim sistemiyle dünyanın ikinci komünist devleti olmuş, Sovyetler Birliği’nin güdümüne girmiştir. Moğolistan, bağımsızlığının ilk dönemlerinde uluslararası arenada tanınma mücadelesi vermiş, ancak 1946’da Çin tarafından tanınmış ve 1960’da Birleşmiş Milletler’e kabul edilmiştir. Ulanbator, Çin’e karşı tanınma mücadelesi verdiği bu dönemde Sovyet Rusya’nın nüfuz alanı içinde kalmayı tercih etmiş, devletler sistemine bağımsızlığını kabul ettirirken Sovyetlere bağımlı hale gelmiştir. Moğolistan, Soğuk Savaş dönemindeki uluslararası sistemde Moskova’nın uydusu olarak varlık göstermiş, Sovyetler Birliği ile Çin Halk Cumhuriyeti arasında tampon bölge işlevi görmüştür.

Soğuk Savaş sona erdiğinde Sovyetlerin mali desteğinin kesilmesiyle iktisadi durgunluk dönemine giren Moğolistan, aynı dönemde piyasa ekonomisine geçmeye çalışmış ve Rusya’nın etkisinden kurtulmaya başlamıştır. İlk etapta liberal ekonomiye intibak sorununun yaşandığı Moğolistan’da 1996’da iktidara gelen Demokratik Birlik Koalisyonu döneminde serbest piyasa sistemine dönüşüme imkân tanıyan reformlar gerçekleştirilmiştir. Moğol karar mercileri, Soğuk Savaş döneminden çıkarılan derslerle çok yönlü dış politikanın ve ticari ilişkilerin öne-

⁷ European Commission, “Paraguay”, *EU Bilateral Trade and Trade with the World*, 5 July 2013.

mini kavramış, bu anlayış doğrultusunda özellikle Çin ve ABD olmak üzere diğer ülkelerle ilişkiler geliştirmeye odaklanmıştır. Soğuk Savaş sonrası dönemde ise coğrafi yakınlığın etkisiyle giderek Çin'in ekonomik nüfuz alanına giren Moğolistan siyasi ve ekonomik bağımsızlığını, Rusya ve Çin dışındaki üçüncü ülkelerle geliştireceği güçlü ilişkilerle muhafaza edebileceğini değerlendirmiştir.

2. MOĞOLİSTAN'IN JEOPOLİTİĞİ

Moğolistan, 1.564.000 km²'lik yüzölçümü ve yaklaşık 2,8 milyonluk nüfusu ile yeryüzünde, nüfusuna oranla en geniş toprağa sahip ülkedir. Halkın %30'unun hala göçebe ve yarı göçebe olduğu Moğolistan'da nüfusun %90'ı Moğollardan oluşmaktadır. Moğolların % 70'e yakını Kalka, gerisi de Zaçin Moğollarıdır. Moğolistan nüfusunun %6'sını Kazaklar, %4'ünü ise Rus, Çin, Kore ve diğer etnik unsurlar oluşturmaktadır. Tarihi süreçte Moğolların etki alanı Moğolistan'ın mevcut toprakları dışında Rusya ve Çin'in bugünkü sınırları içinde yer alan bölgeleri de kapsamaktadır. Rusya'da Tuva Özerk Cumhuriyeti'nde, Sibirya'nın güneyindeki Buryatya bölgesinde ve Çin'de İç Moğolistan bölgesinde Moğollar yaşamaktadır. Modern Moğolistan, mevcut Moğol dünyasının sadece bir parçası niteliğindedir. Moğol dünyası olarak ifade edilen bölge Avrasya coğrafyasında doğuda Kore yarımadasından batıda Hazar Denizi'ne kadar uzanan bir kuşağa tekabül etmektedir.

Moğolistan'da, bağımsızlığın ardından eski Moğol topraklarına hâkim olma fikri yayılmaya başlasa da Sovyet dönemindeki siyasi zeminde Pan-Moğolizm bastırılmıştır. Ancak 1990 sonrasında Moğol milliyetçiliği söylemleri artmış ve Cengiz Han'a atıfla Rusya'nın Moğolistan sınırına yakın Buryatya bölgesi, İç Moğolistan ve Altay dağlarına kadar olan sınırlar kastedilerek geleneksel Moğol coğrafyasının öneminden bahsedilmiştir. Moğol askerlerine Cengiz Han'ın hayatı ve Cengiz Haz döneminde getirilen askeri yeniliklerin ülkeye kazandırdığı güç anlatılmaya başlanmıştır. Bu dönemde siyasi liderlerin de katıldığı Cengiz Han günleri düzenlenmiş ve milli ruhun yeniden canlandırılması amaçlanmıştır. Ancak bu milliyetçilikte bugünkü Rusya ve Çin sınırları içindeki Moğol unsurlara yönelik belirgin bir yayılmacılık anlayışının olmadığı görülmektedir. Pan-Moğolist düşünce kültürel değerleri korumayı amaçlamakta, yayılmacı politikalar içermemektedir. Aksi takdirde Rusya'nın ve Çin'in tepkisine maruz kalacak olacak olan Ulanbator, bu tepkilerden zarar görebileceğini değerlendirmektedir.

Orta doğu Asya'da yer alan Moğolistan'ın sadece Rusya Federasyonu'na ve Çin Halk Cumhuriyeti'ne sınırı vardır. Denize çıkışı bulunmayan Moğolistan, coğrafi olarak kuzeyde Rusya güneyde Çin tarafından çevrelenmiş durumdadır. Moğolistan'a üçüncü ülkelerden hava ve kara yoluyla gerçekleştirilecek nakliyat ve ziyaretler, Rusya'nın veya Çin'in hava sahasını veya karayollarını açmasına bağlıdır. Aynı şekilde Moğolistan, ancak Rusya ve/veya Çin üzerinden dünyaya açılabilir bir konumdadır. Bölgedeki güç dengesi de Moğolistan'ı Moskova ve

Pekin'e bağımlı kılan önemli bir unsurdur. Moğolistan kendisiyle mukayese edildiğinde güç çarpanları oldukça büyük olan ve stratejik derinliğe sahip Rusya ve Çin arasında yer almaktadır. Moğolistan, enerji ve savunma alanında Rusya'nın etkisinde iken, ekonomik açıdan Çin'in nüfuz sahasındadır. Çin'in kalabalık nüfusu ise Ulanbator-Pekin arasındaki güç asimetrisini derinleştirmektedir.

Rusya ve Çin'e bağımlılığı kaçınılmaz kılan bu coğrafi konum ve güç dengesi, Moğol devlet aklını Moskova ve Pekin'le iyi komşuluk ilişkilerini korumaya ve bu iki ülke dışındaki üçüncü ülkelerle ilişkilere odaklanmaya sevk etmiştir. Moğol karar mercileri, dış politika uygulamalarını Rusya ve Çin'in tepkilerini hesaba katarak gerçekleştirmekte, özellikle bu iki ülkeyi tahrik edebilecek politikardan imtina etmektedir.⁸ Ancak Ulanbator, tamamen bu iki ülkeye veya sadece bu ülkelerden birisine bağımlı kalmayı da arzu etmemekte, üçüncü ülkelerle irtibatını güçlendirmeye çalışmaktadır. Moğol devletinin bu yaklaşım doğrultusunda geliştirdiği üçüncü komşuluk stratejisinin coğrafyanın dış politika üzerindeki etkisinin belirgin bir örneği olduğu ifade edilebilir.

Diğer taraftan Rusya ve Çin gibi iki güçlü ülke arasındaki tampon bölge işlevi, Moğolistan'a Avrasya jeopolitiğinde kritik bir konum kazandırmaktadır. Dünyadaki mevcut dengeler üzerinde etkili olan, Avrasya jeopolitiğine yön veren Rusya'ya ve Çin'e sınır komşusu olmak Moğolistan'ı gerek bu iki ülke nazarında ve arasında gerekse ABD ve diğer Batılı devletler nezdinde kıymetli bir aktöre dönüştürmektedir. Tamamen Çin'in nüfuzu altına girmiş bir Moğolistan Moskova'yı rahatsız edebileceği gibi, Soğuk Savaş dönemindeki gibi Rusya'nın güdümünde hareket eden bir Moğolistan Pekin'de kaygı uyandırabilir. Moğolistan'ın Batılı ülkelerle, özellikle ABD'yle yüksek düzeyli ilişkiler geliştirmesi ise hem Rusya hem de Çin'de endişelere yol açabilir.

3. MOĞOLİSTAN'IN EKONOMİSİ

Sovyet döneminde kapalı piyasa sistemine sahip olan Moğolistan, 1990'ların başında Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından serbest piyasa ekonomisine geçmeye çalışmıştır. Moğol ekonomisi Sovyet sisteminin çökmesiyle büyük bir mali destekten mahrum kalmış, Sovyetlere bağımlı bir modelden müstakil bir serbest piyasa ekonomisine geçişte zorluklarla karşılaşmıştır. İlk aşamada yüksek enflasyon, işsizlik ve temel gıda maddelerinde yetersiz arz gibi akut problemlerle mücadele eden Moğolistan'a ABD, Japonya, Almanya ve Kanada finansal destek sağlamıştır. Moğol ekonomisi 1990'lı yılların ilk yarısındaki istikrarsız dönemin ardından 1996-2000 döneminde serbest piyasa ekonomisine geçişi sağlayan reformlar gerçekleştirmiş ve toparlanmaya başlamıştır.

⁸ MongolianMinistry of ForeignAffairs, Mongolia'sForeignPolicy in thePoliticalField, 24.02.2011, (Erişim tarihi 19.10.2012), http://www.mfat.gov.mn/index.php?option=com_content&view=article&id=80%3Aii-&catid=36%3A2009-12-20-21-52-14&Itemid=55&lang=en.

1995'te %6, 1996-1999 döneminde ortalama %3,5 düzeyinde büyüme kaydeden Moğolistan, 1997'te Dünya Ticaret Örgütü'ne üye olmuştur. 1990'lı yılların sonunda Asya'daki ve Rusya'daki finansal krizden olumsuz etkilenen Moğol ekonomisinin 2000'li yıllarda daha yüksek oranlarda büyüdüğü gözlemlenmiştir. Moğolistan 2003-2008 döneminde %7-10 düzeyinde büyümüş, 2008'de küresel finansal krizden dolayı %1,3 oranından küçülürken 2009'dan itibaren tekrar yüksek büyüme rakamlarına ulaşmıştır. 2011 yılında %17,5'lik bir oran ile dünyada ekonomisi en çok büyüyen ülke haline gelen Moğolistan, 2012 yılında da %12 düzeyinde iki haneli büyüme oranı kaydetmiştir. Dünya Bankası, yer altı kaynaklarının ihracatından elde edilecek gelirlerdeki beklenen artıştan hareketle Moğolistan'ın 2013 yılında ise %22,9'luk bir büyüme kat edeceğini öngörmektedir.

Grafik 1: Yıllık Büyüme Trendi

Kaynak: Dünya Bankası

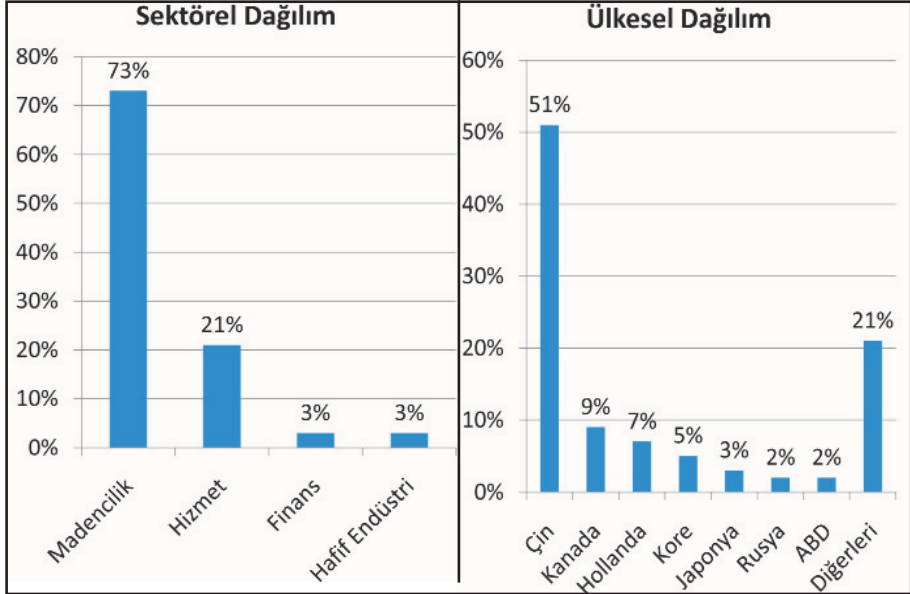
Moğolistan tarım, hayvancılık ve madencilığe dayalı bir ekonomiye sahiptir. Tarıma elverişli toprakların oldukça sınırlı olduğu ve göçebe yaşam biçiminin hala sürdürüldüğü ülkede hayvancılık oldukça yaygındır. Dünya kaşmir arzının %30'unu sağlayan Moğolistan'da kaşmir ihracatı toplam ihracatının yaklaşık %7'sini oluşturmaktadır. Moğol ekonomisindeki yüksek büyüme oranları ise büyük ölçüde madencilik sektöründeki hareketliliğe bağlıdır. Bu nedenle hayvancılığa zarar veren doğal afetler ve maden fiyatlarındaki dalgalanmalar, Moğol ekonomisinde ödemeler dengesini ve büyüme grafiğini doğrudan etkilemektedir. Örneğin küresel finansal kriz nedeniyle 2008-2009 döneminde bakır fiyatlarının düşmesi ve 2009-2010 kış dönemindeki şiddetli kar fırtınasında (zud) çok sayıda hayvanın telef olmasıyla kaşmir üretiminin azalması bütçe açığına ve ihracat rakamlarının düşmesine yol açmıştır.

Moğolistan bakır, altın ve kömür gibi yer altı maden kaynaklarına sahiptir. Moğolistan'da 150 bin metrik ton uranyum rezervinin olduğu ileri sürülmektedir. Bu rezerv büyüklüğüyle Moğolistan, dünyada en fazla uranyuma sahip 8. ülke konumundadır. Moğol topraklarında yaklaşık 1000 ton altın (40 milyon ons), 35 milyon ton bakır ve 173 milyar ton kömür rezervi bulunduğu tahmin edilmektedir. Bakır, altın, çinko ve kömür madenlerinin ihracatı toplam ihracatın yaklaşık %70'ine tekabül etmektedir. Moğol ekonomisi başta Çin olmak üzere pek çok

ülkeye ihraç edilen bu madenler sayesinde güçlenmektedir.

Moğolistan'daki mevcut sanayi üretimi büyük ölçüde maden kaynaklarına bağlıdır ve yabancı yatırımlar madencilik sektöründe yoğunlaşmaktadır. Bu kapsamda keşfedilen yeni bakır, kömür ve uranyum yataklarının Moğolistan ekonomisine büyük katkı sağlayacağı değerlendirilmektedir. Oyu Tolgoy ve Tavan Tolgoy bölgelerinde bulunan yeni bakır, altın, uranyum, kömür ve florit rezervlerinin etkisiyle ülkedeki sanayi yatırımlarında belirgin bir artış gözlemlenmektedir. 2020 yılına gelindiğinde sadece Oyu Tolgoy bölgesindeki madenlerden elde edilecek gelirin milli gelirin yaklaşık %30'unu oluşturacağı tahmin edilmektedir.

Grafik 2: Moğolistan'daki Yabancı Yatırımlar (2011-2012)

Kaynak: ForeignInvestmentAndForeignTradeAgency

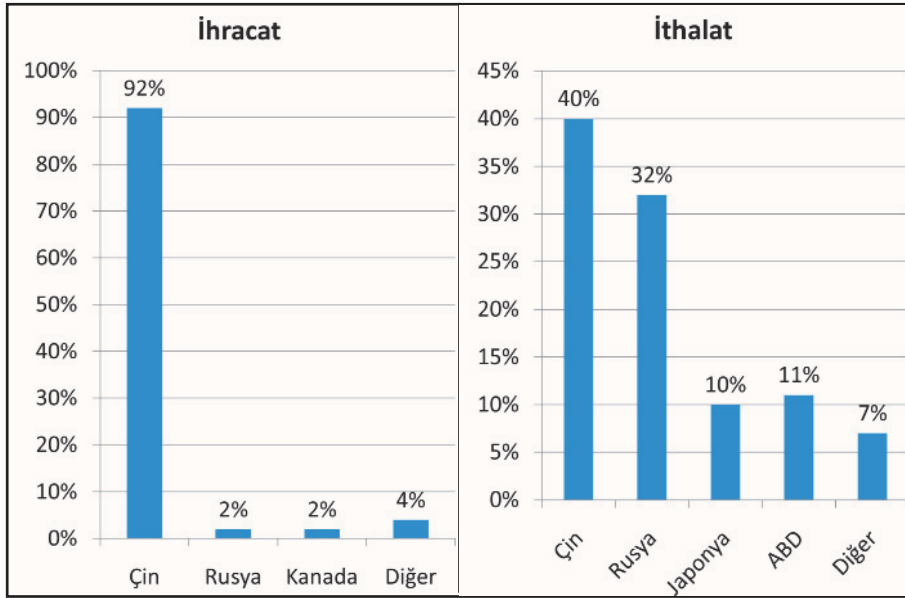
Moğol ekonomisinde sektörel dağılıma bakıldığında hizmet sektörünün %51,6 düzeyinde ve ilk sırada yer aldığı, sanayi sektörünün %32,6'lık oranla ikinci sırada yer aldığını ve tarımın %15,8'lik oranla üçüncü sırada yer aldığı görülmektedir. İstihdamın sektörel dağılımına bakıldığında Moğolistan'da hizmet sektörünün %55 düzeyinde ve en büyük paya sahip olduğu, tarımın %33,5'lik bir düzeyle ikinci ve sanayinin %11,5'lik bir oranla üçüncü sırada yer aldığı gözlenmektedir. Ülkede 2011-2012 dönemindeki veriler esas alındığında işsizlik oranının %9 civarında seyrettiği, 2008'de küresel finansal krizin etkisiyle %30'a kadar çıkan enflasyonun ise mevcut verilere göre %15 düzeyinde olduğu müşahade edilmektedir.⁹

Moğolistan'ın dış ticaretine bakıldığında ithalatın ihracattan yüksek seyrettiği ve

⁹ Dünya Bankası, Moğolistan Verileri, <http://data.worldbank.org/country/mongolia> (Erişim 26.02.2013).

dış ticarete Çin ve Rusya'ya bağımlılık göze çarpmaktadır. Çin, Moğolistan'ın en büyük ticari ortağı konumundadır. Moğolistan'da toplam ihracatın %92'si Çin'e yapılmaktadır. Toplam ithalatın %40'ını ise Çin ürünleri oluşturmaktadır. Moğolistan'ın toplam ithalatında Çin'in ardından en büyük payı Rusya almış durumdadır. Enerji üretimi çok düşük olan Moğolistan, petrolün %90'ından fazlasını Rusya'dan ithal etmektedir. Moğolistan'ın bu nedenle petrolde Rusya'ya tamamen bağımlı olduğu ifade edilebilir.¹⁰ Moğolistan'a Çin ve Rusya'nın ardından en çok ithalatı ABD ve Japonya'nın gerçekleştirdiği görülmektedir.

Grafik 3: Moğolistan'ın İhracat ve İthalatı (2011-2012)

Kaynak: AB Ticaret İstatistikleri

4. MOĞOLİSTAN-ÇİN İLİŞKİLERİ

Tarihi süreçte Doğu Asya toprakları Çin ve Moğol hanedanlıklarının mücadelelerine sahne olmuş ve bu iki topluluk farklı dönemlerde birbirine hâkim olmaya çalışmıştır. 1912 yılında Mançu Hanedanı'nın yıkılmasıyla birlikte yeni kurulan Çin devleti, Moğolistan'ı da sınırlarının içerisine almak istemiş ve bağımsızlık hareketinin filizlendiği Moğol topraklarını baskı altında tutmuştur. 1920'li yıllara kadar süren mücadeleler sırasında Rusya'daki sosyalist rejimden etkilenen Moğol liderler, Bolşeviklerin desteğiyle Çinlilere karşı bağımsızlığını kazanmıştır. Çin, Moğolistan'ın bağımsızlığını ancak İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra bir süper güç olarak ortaya çıkan SSCB'nin baskısı ile 1946'da tanımıştır.¹¹ Çinli yetkililerin

¹⁰ KPMG, Investment in Mongolia, 2012, s. 10-11

¹¹ Christopher P. Atwood, Encyclopedia of Mongolia and the Mongol Empire, (New York: Facts On

ifadeleri ve açıklamaları ise Pekin'in Soğuk Savaş döneminin sonlarına kadar Moğolistan'ın bağımsızlığını kabullenemediğini göstermektedir.

Moğolistan ve Çin arasındaki 4,700 km'lik sınır, iki ülke arasında karşılıklı bağımlılığa yol açmakta, ikili ilişkilere stratejik önem kazandırmaktadır. Çin toprakları Moğolistan'ı güneybatısından doğusuna kadar çevrelemektedir. Moğolistan topraklarındaki seyrek nüfusa karşılık, Moğol sınır boyunca uzanan İç Moğolistan bölgesinde Çinli nüfus oldukça yoğundur. Moğolistan kuzey ve güneydoğu Asya ülkeleriyle ticari ilişkilerini geliştirmeyi amaçlamakta, bu ülkelere ulaşabilmek için Çin'in hava ve kara sahasına ihtiyaç duymaktadır. Çin'in gerek Rusya gerekse Kazakistan'la sınırı bulunduğu için Moğolistan'ın coğrafi konumu Pekin nezdinde aynı düzeyde hayati değildir. Ancak Çin ana karasının merkezine yakın olan Moğolistan'daki gelişmeler Çin'i etkileyebilecek sonuçlar doğurabileceğinden Pekin yönetimini yakından ilgilendirmektedir.

Ulanbator, yakın geçmişin etkisi ve Çin'in mevcut ekonomik ve askeri gücü ve ülkedeki nüfuzundan dolayı Çin'den tehdit algılamaktadır. Çin'le ilişkiler söz konusu olduğunda bağımsızlık, Moğol karar mercileri için oldukça hassas bir konudur. İki ülke arasındaki güç asimetrisi ve Soğuk Savaş sonrası dönemde Moğolistan'ın Çin'e artan bağımlılığı Ulanbator'un bağımsızlık konusundaki kaygılarını canlı tutmaktadır. Moğolistan'ın Çin kaynaklı endişelerinde Pekin'in İç Moğolistan'daki Moğol azınlığa yönelik asimilasyon politikasının da etkisi olduğu değerlendirilmektedir. Çin'in nadir elementler açısından oldukça zengin olan İç Moğolistan bölgesindeki Moğol topluluğu, özellikle Kültür Devrimi sonrası dönemde asimilasyon politikalarına maruz kalmıştır. Pekin'in sistematik biçimde bu bölgeye milyonlarca Han Çinlisini yerleştirmesiyle Moğollar kendi bölgelerinde azınlık haline gelmiş durumdadır.

Moğolistan-Çin ilişkilerinde Ulanbator'un üçüncü komşuluk stratejisi doğrultusunda Batılı ülkelerle geliştirdiği ilişkilerin niteliği önem arz etmektedir. Moğolistan'da güçlü bir ABD varlığı Çin'de çevrelenme psikolojisini tetikleyebilir. Çin'deki bu psikolojik dinamiği iyi analiz eden Moğol yöneticileri, Ulanbator'un tarafsızlık politikasını her defasında vurgulayarak Pekin'in tehdit algısını teskin etmeye çalışmaktadır. Çin'in Moğolistan üzerindeki çıkarları, Ulanbator'un tarafsızlığı üzerine kuruludur. Moğolistan'ın tarafsızlık politikasını Pekin lehine bozması bile, ABD ve Rusya'nın Çin üzerinde baskı kurması ve Pekin'den tehdit algılaması sonucunu doğurabilir. Pekin, böyle bir senaryonun Çin'in menfaatlerine de zarar verebilecek sonuçlar doğurabileceğini değerlendirmektedir. Tayvan meselesinde, Japonya ve Hindistan'la ilişkilerinde karşısında ABD'yi bulan Pekin, Moğolistan'da da Washington'la karşı karşıya gelmek istememektedir.¹²

File Inc., 2004), 377.

¹² Wang Peiran, "Mongolia's Delicate Balancing Act," China Security, 5/2, (World Security Institute 2009), 27.

Çin Halk Cumhuriyeti, hâlihazırda Moğolistan'ın en büyük ticari ortağı konumundadır. Çin aynı zamanda Moğolistan'daki en büyük yabancı yatırımcıdır. Çinli girişimcilerin yatırımları Moğolistan'daki yabancı yatırımların yaklaşık %50'sini oluşturmaktadır. Çin, Ulanbator'un serbest piyasa ekonomisine geçiş döneminde gerçekleştirdiği özelleştirme projelerini fırsata dönüştürmüş, Moğolistan'da çok sayıda yatırım başlatmıştır.¹³Daha çok maden kaynaklarına odaklanan Çin, Moğolistan'da yaklaşık 2,5 milyar dolar büyüklüğünde yatırıma sahiptir. Moğolistan'daki Gobi bölgesinin güneyinde bulunan 6 milyar metrik tonluk kömür rezervlerini işletmek isteyen Çin, bu doğrultuda büyük çaba sarf etmektedir. Gobi bölgesindeki rezervlerden çıkarılacak kömürün tüm Çin'in enerji ihtiyacını 3 yıl boyunca karşılayabilecek büyüklükte olduğu tahmin edilmektedir.

Çin'in Moğolistan üzerindeki ekonomik nüfuzu ve maden kaynakları üzerindeki etkinliği Moğol toplumunda tedirginliğe yol açmakta, Moğol karar mercilerini Çin'i dizginlemeye yönelik tedbirlere sevk etmektedir. Nitekim ülke ekonomisinin madencilığe dayalı gelişmesi ve Çin'in bu sektördeki etkinliği son yıllarda Moğolistan'da bir kaynak milliyetçiliğinin yükselmesine neden olmuştur.¹⁴ Moğol halkı maden kaynaklarının çıkarılması ve işletilmesini milli egemenlikle ilişkilendirmeye, bu sektördeki özelleştirme projelerine kuşku ile bakmaya başlamıştır. Moğol kamuoyunda yükselen kaynak milliyetçiliğinin meydana getirdiği atmosferde Moğol devleti özelleştirmelerde yerli yatırımcıya ayrıcalık tanıyan bir kanun çıkarmıştır. Bu kanunla özelleştirmelerde yabancı yatırımcılardan gelen tekliflerle Moğolistan merkezli yatırımcıların teklifleri farklı değerlendirilerek stratejik kaynakların dış yatırımcılardan korunması amaçlanmıştır. Söz konusu kanunla Moğolistan'ın Çin'in ilgi duyduğu Gobi bölgesini koruma altına almayı amaçladığı değerlendirilmektedir.

Tibet'in ruhani lideri Dalay Lama'nın 2002'de Moğolistan'ı ziyaret etmesi ile Ulanbator-Pekin arasında diplomatik bir kriz ortaya çıkmıştır. Bu diplomatik kriz, Çin'e ekonomik bağımlılığın muhtemel sonuçlarını göstermesi açısından önem arz etmektedir. Çin'in, Dalay Lama'nın ziyaretinin ardından ikili ticarete önemli bir vasıta olan demiryollarını 36 saatliğine kapatması Moğol ekonomisini sarsmıştır. Moğol yetkililer, bu girişimi sadece Moğol ekonomisine değil, egemenliğine de getirilmiş bir tehdit olarak algılamış, Çin'e bağımlılığın yönetilebilir bir düzeye çekilmesinin gerekliliğini idrak etmiştir. 2002'deki kriz sonrasında Çin'e olan bağımlılığın azaltılması böylece Moğol karar mercilerinin masasında duran en önemli konu haline gelmiştir. Son yıllarda Çin'den Moğolistan'a çalışmak amacıyla gelen işçilerin sayısının da 20 binlere ulaşması Moğol yetkililerin bu kaygısını canlı tutmaktadır. Ulanbator, Moğolistan'da artan Çinli işçi sayısına hem istihdam açısından hem de demografik açıdan tehdit nazarıyla bakmaktadır.

¹³ Morris Rossabi, *Modern Mongolia: From Khan to Commissar to Capitalist*, (Los Angeles: University of California Press, 2005), 244.

¹⁴ Julian Dierkes, "Mongolia's Evolving Foreign Investment Regime," *East Asia Forum*, Ocak 2013.

Moğolistan'ın 1990'lardaki dış politika kavramı ve güvenlik stratejisi, Rusya'ya olan bağımlılığı azaltmak üzerine kuruluyken günümüzde kavram, Çin temelli yürütülmekte ve Ulusal Güvenlik Stratejisi bu kapsamda ele alınmaktadır. 2010 yılından beri uygulanan yeni Ulusal Güvenlik Stratejisi'ne göre hiçbir ülke Moğolistan'a gelen yabancı yatırımların 1/3'ünden fazlasına sahip olamayacaktır. Bu stratejinin Moğolistan'daki yabancı yatırımların %50'sini elinde bulunduran Çin'e yönelik geliştirildiği değerlendirilmektedir.

5. MOĞOLİSTAN-RUSYA İLİŞKİLERİ

Moğolistan, Çin'e karşı verdiği bağımsızlık mücadelesinde Bolşeviklerin sağladığı destekle muvaffak olmuştur. Sovyet Rusya'nın nüfuzu altında Çin'den bağımsızlığını kesinleştiren Moğolistan, İkinci Dünya Savaşı döneminde de SSCB'nin himayesine sığınarak Japon tehdidinden kurtulmuştur. Çin'e bağımsızlığını kabul ettirirken Sovyet sistemine bağımlı hale gelen Moğolistan, Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve SSCB'nin dağılmasıyla serbest piyasa ekonomisine geçmeye ve çok yönlü bir dış politika geliştirmeye başlamıştır. Moğolistan-Rusya ilişkileri SSCB'nin dağıldığı dönemde durmuş olsa da müteakip dönemde yeniden canlanmıştır. Moskova, Ulanbator'un hala en yakın ve güvenilir dostu konumundadır. Moğolistan, Rusya'nın Çin ile gerçekleştirdiği ticarete koridor vazifesi görmektedir. İkili ticarete savunma sanayi ve enerji ön plandadır.

1990'ların başında Moğolistan-Rusya ilişkilerinde Moğolistan'ın SSCB'ye olan yaklaşık 17 milyar dolarlık borcu sebebiyle sorun yaşanmıştır. Ulanbator'un borçta indirime gidilmesini ve uzun vadeli bir taksitlendirme talep etmesi Rus yetkililer tarafından kabul edilmemiş, bu uyuşmazlık ikili ilişkilere olumsuz biçimde yansımıştır. Ancak Rusya'da Vladimir Putin'in iktidara gelmesiyle Moğolistan'ın borcu 11 milyar dolara indirilmiş ve vade uzatılmıştır. Putin dönemi ile birlikte canlanan ikili ilişkilerle eski müttefiklerin birbirine yaklaştığı, Moğolistan'ın Çin nüfuzunda ziyade Rusya ile ilişkilere daha olumlu baktığı gözlemlenmiştir. Moskova ABD'nin Avrupa-Atlantik güvenlik sistemini doğuya doğru genişletme girişimi çerçevesinde Moğolistan üzerinde de etki sahibi olmasını istememektedir. Ulanbator ise tamamen Çin'in nüfuzu altına girmeyi istememekte, dünya pazarlarına daha çok Rusya toprakları üzerinden açılmaya çalışmaktadır.

Putin dönemiyle birlikte Moğolistan-Rusya arasında askeri işbirliğinin geliştiği görülmektedir. İki ülke, Rusya'nın Buryatya bölgesinde her yıl "Selenga" adı altında ortak askeri tatbikatlar gerçekleştirmektedir. Moğol Savunma Bakanı Daşdemberel Bat-Erdene'nin Şubat 2013'te yaptığı Rusya ziyaretinde, iki ülke arasında yeni ortak askeri tatbikatlar planlanmıştır. Moğol Silahlı Kuvvetleri'nin envanterindeki uçak ve tank gibi platformlar, silah sistemleri ve askeri teçhizat büyük ölçüde Rus menşelidir. 2008'de imzalanan bir anlaşma ile Moğolistan askeri teçhizatının bakım ve onarımının 26 milyon dolar karşılığında Rusya tarafından yapılması kararlaştırılmıştır. Moğol askeri öğrenciler Rus harp akademilerinde

eğitim görmektedir. Hâlihazırda 400'den fazla Moğol askeri öğrencisi, Yekaterinburg'daki Suvorov Harp Akademisi'nde modern harp eğitimi almaktadır.

Moğolistan-Rusya arasındaki ticari ilişkiler iki ülke için de önem arz etmektedir. Moğolistan'ın toplam ithalatının %32'sini Rus ürünleri oluşturmaktadır. Moğolistan, akaryakıt ihtiyacının %90'ını Rus Rostneft Şirketi'nden tedarik etmektedir. Rusya, Moğolistan'daki maden yataklarıyla, özellikle uranyum kaynaklarıyla ilgilenmektedir. Moğolların en büyük bakır üretim bölgesi Erdenet'in %49'u Ruslar tarafından işletilmektedir. Rus yatırımları Moğolistan genelindeki toplam yabancı yatırımların %2'sini oluşturmaktadır. Moğolistan ve Rusya'yı birbirine bağlayan demiryolları, iki ülke arasındaki ticari ilişkilerin güçlenmesine imkân tanırken, Rusya'nın Çin pazarına, Moğolistan'ın ise dünya pazarlarına ulaşmasına hizmet etmektedir. Ülkedeki mevcut demiryolları vasıtasıyla Rusya'dan Çin'e yılda yaklaşık 10 milyon ton yük taşınmaktadır. Ulanbator ise 2005 yılında Moskova'yı stratejik ortak ilan ederek Rusya üzerinden Moğolistan'ı dünya piyasalarına açacak 7 milyar dolarlık demiryolu hamlesini başlatmıştır.¹⁵

6. MOĞOLİSTAN'IN ÜÇÜNCÜ KOMŞULUK STRATEJİSİ

Moğol karar mercileri, Soğuk Savaş sonrası dönemde tarihi tecrübelerini ve jeopolitik gerçeklikleri göz önünde bulundurarak milli bağımsızlığın ancak Çin ve Rusya'ya olan bağımlılığı yönetilebilir bir düzeyde tutarak ve bu iki ülke dışındaki ülkelerle irtibata geçerek teminat altına alınabileceğini değerlendirmiştir. Moğol yetkililer, Çin ve Rusya dışındaki ülkelerle bu iki ülkeyi tahrik etmeyecek seviyede ve muhtevada ilişkiler tesis etmeye yönelmiş, bu yaklaşımı üçüncü komşuluk stratejisi ifadesi ile kavramsallaştırmıştır.¹⁶ Üçüncü komşudan kasıt tek bir ülke değildir. Üçüncü komşu Çin ve Rusya dışındaki bütün ülkeleri kapsamaktadır. Moğolistan, bu strateji doğrultusunda başta ABD olmak üzere Kanada, Japonya, AB, Güney Kore ve Avustralya gibi ülkelerle, NATO ve AB gibi uluslararası teşkilatlarla ticari-diplomatik-askeri ilişkiler geliştirmeye özen göstermektedir. Japonya, Kanada, ABD ve Güney Kore aynı zamanda Moğolistan'ın sosyalist rejimden çıkma sürecinde bu ülkeye destek sağlayan ülkelerdir.

Moğolistan'ın ilişki tesis ettiği üçüncü komşular arasında ABD'nin öne çıktığı gözlemlenmektedir. Moğolistan bölgedeki rekabete güvenlik ortağı olarak gördüğü ABD'yi dâhil etmeye çalışmaktadır. İki ülke arasında 1994'te başlatılan küçük çaplı askeri tatbikatlar, günümüzde "KhanQuest" adıyla uluslararası bir boyut

¹⁵ Dan Levin, "Herkes Moğolistan'ın Madenlerine Gözünü Dikti", Sabah, 09.07.2012, (Erişim 24.10.2012), <http://www.sabah.com.tr/NewYorkTimes/2012/07/09/herkes-mogolistanin-madenlerini-gozunu-dikti>.

¹⁶ "Üçüncü Komşuluk" stratejisi ilk defa 1990'da Moğolistan'ı ziyaret eden dönemin ABD Dışişleri Bakanı James Baker tarafından dile getirilmiştir. Bu konuşmada Baker, ABD'nin Moğolistan'ın üçüncü komşusu olduğunu belirtmiştir. Bkz. Alicia J. Campi, "U.S. Government Policies Towards Mongolia in the Last 20 Years", Mongolian and Tibetan Affairs Commission, (Erişim 30.09.2012) http://www.mtac.gov.tw/mtac_quarterly/quarterly_c/7/1292551917.pdf, 89.

kazanmıştır. Tatbikata Rusya ve Çin gözlemci statüsünde katılmaktadır. ABD, eğitim desteği çerçevesinde Moğol askerlerine modern harp eğitimi de sağlamaktadır. Tüm eğitim ve tatbikatlarda Sovyetlerden kalan silah sistemlerini ve askeri teçhizatı kullanan Moğolistan, ABD'nin savunma sanayi teknolojisinden uzun dönemde faydalanmayı ve ABD menşeli silahlar kullanmayı planlamaktadır. Ancak Moğolistan'ın yaptığı tüm tatbikatların Çin ve Rusya'nın rızasına bağlı olduğu belirtilmelidir. İki ülkeden herhangi birisinin hava sahasını, demir yollarını veya limanlarını açmaması durumunda üçüncü ülkelerle ne tatbikatların ne de ticaretin gerçekleşmesi mümkündür. Coğrafi konumundan kaynaklanan sınırların farkında olan Moğolistan'ın bu nedenle üçüncü ülkelerle geliştirdiği ortaklıklarda iki güçlü komşusunun tepkisini çekmemeye ihtimam gösterdiği değerlendirilmektedir.

Rusya ve Çin, ABD'nin Moğolistan'a olan ilgisinden, bu ülkedeki yatırımlardan ve ortaklaşa gerçekleştirilen askeri tatbikatlardan rahatsızlık duymaktadır. Nitekim Moğolistan, her ne kadar tarafsızlık politikasına ters düşse de, ABD'nin Irak işgali sürecinde 1000 kişilik bir askeri grup göndermiş ve ABD'nin yanında olduğunu göstermiştir. Ayrıca 2003 yılından bu yana Moğol kuvvetleri Afganistan'da varlığını devam ettirmektedir. Bu askeri katkılar karşılığında Washington, Moğolistan'a askeri yardım sözü vermiş ve hibeler göndermiştir. Nitekim Moğolistan, ABD'nin Doğu Asya-Pasifik Bölgesi'ne yönelik geliştirdiği stratejide önemli bir konuma sahiptir.¹⁷ Bu önem Çin'in küresel düzeydeki etkisinin belirginleşmesiyle birlikte artmaktadır. ABD'nin Moğolistan medyasında da etkili olmaya başladığı görülmektedir. Moğolistan'da daha çok büyük şehirlerde yayın yapan ABD destekli Eagle TV, Amerika ve Hristiyanlık propagandası yapmaktadır. Bunun yanı sıra ABD hükümeti tarafından desteklenen GobiBusiness News, Moğolistan'da ücretsiz dağıtılmaktadır.¹⁸

Moğolistan'ın Kuzey Amerika'da Kanada ile güçlü ticari ilişkiler geliştirmiştir. Moğolistan'ın piyasa ekonomisine geçişiyle birlikte Ulanbator'la ilişkilerini geliştirerek sürdüren Kanada, Moğolistan'da ikinci büyük yabancı yatırımcı konumundadır. Kanadalı girişimcilerin Moğolistan'da yaklaşık 500 milyon dolarlık yatırımı bulunmaktadır. Özellikle Moğolistan'daki maden kaynaklarına ilgi duyan Kanadalı şirketler, kuzeydoğu Moğolistan'daki (Oyu Tolgoy) 2.500 hektarlık uranyum alanını işletmektedir.

Kore Demokratik Halk Cumhuriyeti (Kuzey Kore) ile Soğuk Savaş yıllarında iyi ilişkiler geliştiren Moğolistan'ın liberal ekonomiye geçmesi, Kuzey Kore ile ilişkilerine zarar verse de, ikili ilişkiler sürdürülmüştür. Açık piyasa sistemini benimsemesinin ardından Güney Kore ile ilişkilerini de yoğun olarak geliştiren ve böylece iki Kore ile de yakın ilişkilere sahip olan Moğolistan, bu iki devlet arasındaki barış görüşmelerinde arabulucu görevini üstlenmeye hazır olduğunu

¹⁷ JeffreyReeves, "Mongolia'sEvolving Security Strategy: Omni-enmeshmentandBalance of Influence," The Pacific Review, 25/5, (2012): 604.

¹⁸ Morris Rossabi, a.g.e., 194.

beyan etmektedir. Moğollar ile Kore yarımadasındaki toplum arasında kültürel yakınlık da bulunmaktadır. Kore toplumu soylarının Moğolistan'dan geldiğine inanmaktadır.

Moğolistan-Hindistan ikili ilişkileri gelişme kaydetmektedir. İkili ilişkiler ticari ilişkiler yanında savunma işbirliğini ihtiva etmeye ve stratejik bir boyut kazanmaya başlamıştır. Ulanbator, Hindistan'ın 2011-2012 dönemi için BM Güvenlik Konseyi geçici üyeliğine destek vermiştir. Moğolistan ve Hindistan münavebeli olarak iki ülkede ortak askeri tatbikatlar gerçekleştirmektedir. Hindistan ABD-Moğolistan arasında düzenli olarak icra edilen "KhanQuest" tatbikatlarının 2006'daki bölümüne dâhil edilmiştir. Çin'in iki ülke arasında gerçekleştirilen tatbikatlardan rahatsız olduğu belirtilmektedir. İkili askeri ilişkilerin kapsamının genişletilmesi durumunda Çin'de ABD öncülüğündeki devletler grubu tarafından çevrelendiği yönünde bir algı ortaya çıkabilir.

Moğol yönetimi nükleer silahlanmaya karşı yürütülen kampanyaların açık destekçisi konumundadır. Moğolistan, 1992'de kendisini Nükleer Silahlardan Arındırılmış Bölge olarak tanımlamıştır. Her iki sınırında da nükleere sahip süper güçler bulunurken Moğolistan'ın gerçekleştirdiği bu hamle güven verici niteliktedir. Böylece Moğolistan, hem bu iki gücün hem de Batı'nın desteğini almıştır.

Ulanbator yönetimi uluslararası teşkilatlarla ilişkilerini geliştirmek maksadıyla pek çok örgüte başvuruda bulunmuştur. Dünyanın en büyük açık piyasası olan Güneydoğu Asya Uluslar Birliği'ne (ASEAN+6) üye olmayı, zengin Güneydoğu Asya devletleri ile ilişkilerini geliştirmek adına önemli gören Moğolistan, bu doğrultuda adımlar atmakta ve Güney Asya ülkeleriyle ilişkilerini her alanda geliştirmeye çalışmaktadır. Diğer yandan Asya-Pasifik Ekonomik İşbirliği'ne (APEC) de katılım için başvuran Moğol yönetimi potansiyel aday konumunu devam ettirmektedir. Bunun yanı sıra Türkiye'nin diyalog içerisinde olduğu Şangay İşbirliği Örgütü'nü (ŞİÖ) yakından takip eden Ulanbator, bu örgütün içerisinde gözlemci statüsündedir. Moğolistan'ın, "terör, aşırılıkçılık, ayrılıkçılık" karşıtı işbirliği amaçlı kurulan ŞİÖ'de bulunması, Rusya ve Çin için olası bir Pan-Moğolizm ayaklanmalarının Ulanbator tarafından teşvik edilmemesi adına önemlidir. Pasifik Ekonomik İşbirliği Konseyi, Asya'da İşbirliği ve Güven Arttırıcı Önlemler Konferansı (AİGK), Asya Birliği, Doğu Asya Birliği gibi bölgesel örgütlerde de aktif rol üstlenen Moğolistan, milli menfaatlerini bölgedeki barış ve istikrarın devamında görmektedir.

Soğuk Savaş sonrası dönemde Ulanbator'un üçüncü komşuluk stratejisiyle dünyaya açılma sürecinde uluslararası ölçekte faal pek çok sivil toplum kuruluşu Moğolistan'da varlık göstermeye başlamıştır. Bu kuruluşlar arasında Asia Foundation, World Vision Mongolia, Soros Foundation, SavetheChildren, Amnesty International Mongolia, GoodNeighbourSocietyMongolia ve CatholicChurchMission yer almaktadır. Bu sivil toplum kuruluşları ekonomik kalkınma,

eğitim, sağlık, tarım, çocuk suiistimallerine ve doğal afetlere karşı önlem gibi alanlarda faaliyette bulunmaktadır. Sosyalist rejimden sonra pek çok alanda yeniliğe giden Moğolistan'a özellikle eğitim konusunda sivil toplum aracılığıyla büyük yardımlar sağlanmıştır.¹⁹ Ancak Moğol toplumu genelde Batı menşeli sivil toplum müesseselerinin ülkede misyonerlik yaptığını, gençler üzerinde etki kurmaya çalıştığını düşünmekte ve özellikle dini eğilimi bulunan kuruluşlara şüphe ile yaklaşmaktadır.²⁰

SONUÇ

Çin'e ve Rusya'ya bağımlılığa mecbur bırakan coğrafyası Moğolistan'ı bu iki ülke dışındaki üçüncü ülkelerle işbirliğini öngören bir dış politika stratejisi tasarlamaya sevk etmiştir. Moğolistan, Soğuk Savaş sonrası dönemde geliştirdiği ve uygulamaya başladığı üçüncü komşuluk stratejisiyle Çin ve Rusya dışındaki üçüncü ülkelerle güçlü ilişkiler tesis etmeye ve özellikle Çin'in ülkedeki nüfuzunu yönetilebilir bir düzeye çekmeye çalışmaktadır. Moğolistan'ın üçüncü komşuluk stratejisi doğrultusunda ABD başta olmak üzere Kanada, Güney Kore, Hindistan, Avustralya, Almanya ve Hollanda ile işbirliğine girdiği, bu ülkeleri yatırıma teşvik ettiği gözlemlenmektedir. Moğolistan, maden kaynaklarına dayalı gelişen ekonomisine Çin ve Rusya dışındaki yatırımcıların katkı sağlamasını ve Moğol ekonomisinin üçüncü komşularla entegrasyonunu amaçlamaktadır. Moğol karar mercileri böylece Moğolistan'ın gelecekte tamamen Çin'in nüfuzu altına girmesini önlemeyi, Çin'e bağımlılığı azaltmayı ve iki küresel güç arasında bağımsızlığını muhafaza etmeyi hedeflemektedir.

¹⁹ Morris Rossabi, a.g.e.,164.

²⁰ D. Byambajav, "NGOS in Mongolia: a CrucialFactor in MongolianSocietyand Politics," *The Mongolian Journal of International Affairs*, No. 13, (2006): 144.

KAYNAKÇA

Atwood, Christopher P. *Encyclopedia of Mongolia and the Mongol Empire*, (New York: Facts On File Inc., 2004).

Byambajav, D. "NGOS in Mongolia: a Crucial Factor in Mongolian Society and Politics," *The Mongolian Journal of International Affairs*, No. 13, (2006).

Brzezinski, Zbigniew. *Büyük Satranç Tahtası*, çev. Yelda Türedi, İstanbul: İnkılap Yayınevi, 2005.

Campi, Alicia J. "U.S. Government Policies Towards Mongolia in the Last 20 Years", *Mongolian and Tibetan Affairs Commission*, (Erişim: 30.09.2012),

Dahal, Madan Kumar, vd. "Nepal: A Generic Guideline for Development Through Economic Diplomacy", *Institute of Foreign Affairs*, Kathmandu: April 2008.

Dalby, Simon. "Geopolitics, Knowledge and Power at the End of the Century", ed. Gearoid O Tuathail, vd., Londra ve New York: Taylor & Francis e-Library, 2003.

Dierkes, Julian. "Mongolia's Evolving Foreign Investment Regime," *East Asia Forum*, Ocak 2013.

Dünya Bankası. *Moğolistan Verileri*, (Erişim 26.02.2013), <http://data.worldbank.org/country/mongolia>.

European Commission. "Nepal", *EU Bilateral Trade and Trade with the World*, 5 July 2013.

European Commission. "Paraguay", *EU Bilateral Trade and Trade with the World*, 5 July 2013.

Fallon, Joseph E. "U.S. Geopolitics: Afghanistan and the Containment of China", *Small Wars Journal*, 12.08.2013, (Erişim: 20.08.2013), <http://smallwarsjournal.com/jrnl/art/us-geopolitics-afghanistan-and-the-containment-of-china>.

Haushofer, Karl. "Why Geopolitik?", *The Geopolitics Reader*, ed. Gearoid O Tuathail, vd., Londra ve New York: Taylor & Francis e-Library, 2003.

KPMG. *Investment in Mongolia*, 2012.

Levin, Dan. "Herkes Moğolistan'ın Madenlerine Gözünü Dikti", *Sabah*, 09.07.2012, (Erişim: 24.10.2012), <http://www.sabah.com.tr/NewYorkTimes/2012/07/09/herkes-mogolistanin-madenlerine-gozunu-dikti>.

Mackinder, H. J. "The Geographical Pivot of History", *The Geographical Journal*, 23/4, 1904, 421- 437.

Mahan, A. T. "The Influence of the Power Upon History 1660-1783", *The Project Gutenberg eBook*, 26 Eylül 2004, (Güncelleme Tarihi: 19 Kasım 2007), (Erişim: 19.08.2013) <http://www.gutenberg.org/files/13529/13529-h/13529-h.htm>.

Mongolian Ministry of Foreign Affairs. *Mongolia's Foreign Policy in the Political Field*, 24.02.2011, (Erişim: 19.10.2012), http://www.mfat.gov.mn/index.php?option=com_content&view=article&id=80%3Aii-&catid=36%3A2009-12-20-21-52-14&Itemid=55&lang=en.

Peiran, Wang. "Mongolia's Delicate Balancing Act," *China Security*, 5/2, (World Security Institute 2009), 72-85.

Reeves, Jeffrey. "Mongolia's Evolving Security Strategy: Omni-enmeshment and Balance of Influence," *The Pacific Review*, 25/5, (2012), 589-612.

Rossabi, Morris. *Modern Mongolia: From Khan to Commissar to Capitalists*, (Los Angeles: University of California Press, 2005).

Sandıklı, Atilla. "Jeopolitik ve Türkiye: Riskler ve Fırsatlar", *Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi*, Rapor No:27, İstanbul: 2007.

Varldsinbordeskriget.RudolfKjellén – The Swedish 'Father Of Geopolitics', (Erişim: 20.08.2013)

<http://varldsinbordeskriget.wordpress.com/2011/02/09/rudolf-kjellen-the-swedish-father-of-geopolitics/>.

İran Nükleer Krizinin Türkiye'ye Olası Etkileri

Doç. Dr. Atilla SANDIKLI, Bilgehan EMEKLİER

İran nükleer krizi, 2002 yılından bu yana uluslararası gündemdeki önceliğini ve önemini korumaktadır. Nükleer kriz, İran'ın hem Türkiye'nin sınır komşusu olması hem de bölge jeopolitiğinin stratejik aktörü olması bakımından Türkiye'yi yakından ilgilendirmektedir. Bu nedenle Türkiye, krizin doğrudan tarafı olmasa da son iki yılda oynadığı arabuluculuk rolü ile sorunun.

barışçıl çözümünde yoğun çaba harcamakta, bu konuda kapasitesinin tüm imkânlarını kullanmaktadır. Krizin doğrudan tarafları olan İran ile ABD ve AB arasındaki iletişim ve diplomatik arayışların çıkmaza girdiği dönemlerde Türk karar mercilerinin krizin diplomatik yöntemlerle çözülmesine çalışılmasında aktif rol üstlenmesi, müzakerelerin sürdürülebilirliği açısından önem arz etmektedir.

Mayıs 2012 | 36 Sayfa

Orta Asya'da Küresel Jeoekonomik Rekabet ve Türkiye

Global Geoeconomic Rivalry in Central Asia and Turkey

Türkan BUDAK*

Öz

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte küresel sistem ve aktörler arasındaki güç dengesi değişime uğramıştır. 1990'lı yılların ardından devletlerin dış politika öncelikleri, askeri olmaktan ziyade ekonomik boyutlu olmuştur. Bu çalışmada devletlerin dönüşen karar alma stratejilerinde jeoekonomi'nin etkisi incelenecektir. Soğuk Savaş sonrası jeoekonominin yükselişi, jeoekonomik rekabetin Orta Asya'daki resmi ve temel aktörlerin bölgedeki etkileşimi makalenin ana hatlarını oluşturmaktadır. Bu bağlamda, Türkiye de Orta Asya ile ilişkilerinde ekonomik potansiyelini kullanarak, bölgeye yönelik jeoekonomik bir dış politika geliştirmeye çalışmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Jeoekonomi, Orta Asya, Küresel rekabet

Abstract

After the disintegration of the Soviet Union, the global system and the balance of power among the actors have been changed. Following the 1990s, the foreign policy priorities of the states became economic issues rather than military. In this work, the impact of the geo-economics in the changing decision-making strategies of the states will be analysed. The rise of the geo-economy after the Cold War, the geo-economic competition in Central Asia and the interaction of principal actors in the region are examined the article. In this context, Turkey has been trying to design a geo-economic foreign policy towards the region using its economic potentials in its relations with Central Asian states.

Keywords: Geo-economics, Central Asia, Global competition

*Araştırma Asistanı, BİLGESAM. E-mail: turkanbudak@bilgesam.org

GİRİŞ: JOEONOMİNİN YÜKSELİŞİ

Soğuk Savaşın sona ermesi ile birlikte, ABD'nin Orta Doğu ve Orta Asya'ya yerleşmesi, Asya'nın ekonomik olarak yükselişe geçmesine zemin hazırlamıştır. Bunun sonucunda uluslararası sistemde tüm dünyayı etkisi altına alacak olan bir değişim süreci başlamıştır. Bu değişim aşamasında, güç ve etki tanımlaması siyasi ve askeri olmaktan çok ekonomik boyuta doğru evrilmiştir.¹

İlk olarak 1990 yılında Edward Luttwak'ın ortaya koymuş olduğu jeoekonomik teori; devletler arasındaki ekonomik ve politik ilişkilerde bir bölgenin ya da bir ülkenin coğrafi konumunun, ekonomik yapısına dayalı olarak değerlendirilmesidir. Luttwak'a göre Sovyetlerin yıkılmasının ardından ortaya çıkmış olan yeni dünya düzeninde devlet politikaları doğal olarak jeopolitik yapıdan jeoekonomik yapıya dönüşmeye başlamıştır.² Yeni süreçle birlikte, jeoekonomik ilişkilerde coğrafi konumdan bağımsız olarak düşünülmecektir ve aynı zamanda devletlerin birbirine karşı olan davranışlarını coğrafya-ekonomi-teknoloji hattı belirleyecektir.³

Jeoekonomik bakış açısına göre siyasal egemenliklerin değeri azalmaktadır. Buna bağlı olarak, politik çatışma ve ittifaklar yerini ekonomik yakınlaşma ve kamplaşmalara bırakmıştır. Jeoekonomi kavramı ekonomik söylemin küresel ekonomide temel parametre olduğu dönemde yükselişe geçmiştir.⁴ Sonrasında uluslararası platformda sermaye, finansal dalgalanmaları ve bunlar arasındaki tüm ilişki ağlarını içermektedir.⁵ Jeoekonomi sadece uluslar ve devletler değil şirketler düzeyinde de en yüksek gelişmeyi sağlayabilmek adına insan gücü ve doğal kaynakların bir araya getirildiği bir stratejidir.⁶

Jeoekonomi temelde üç farklı yaklaşımdan oluşmaktadır; ilki, O'Hara ve Hefferan tarafından öne sürülen belli bir bölgede bulunan doğal kaynakların denetlenmesi ve kullanılması politikasıdır.⁷ İkincisi, küresel ekonominin sıkı sıkıya bağlı olduğu ekonomik söylemin kullanıldığı akımdır.⁸ Üçüncüsü ise, uluslararası alanda ve devletler arasındaki sermaye, ticaret akışları ve finans hareketleri arasındaki

¹ Şükrü İnan, "Dünyada ve Türkiye'de Jeoekonomi Çalışmaları ve Jeoekonomi Öğretimi", *Bilge Strateji* (Bahar 2011).

² Edward N. Luttwak, "From Geopolitics to Geoeconomics: Logic of Conflict, Grammar of Commerce," *The Geopolitics Reader* içinde, der. Gearóid Tuathail, Simon Dalby ve Paul Routledge (Londra: Routledge, 1998).

³ Şükrü İnan, a.g.m.

⁴ Adrian Smith, "Imagining Geographies of The New Europe: Geo-Economic Power and The New European Architecture of Integration", *Political Geography* (2002).

⁵ Julien Mercille, "The Radical Geopolitics of US Foreign Policy: Geopolitical and Geoeconomics Logics of Power" *Political Geography* (2008).

⁶ McKinley Conway, "Geo-Economics: The New Science", Conway Data Inc.(2000).

⁷ S. O'Hara and M.Hefferan, "From Geo-strategy to Geo-economics: The 'Heartland' and British Imperialism Before and After MacKinder", *Geopolitics*, Vol 11 No 1(2006).

⁸ Adrian Smith, a.g.m.

politik nedenlere odaklanır.⁹ Bu strateji belli bir bölge için kullanılabilmesi gibi bir ülkenin tamamı için de kullanılabilir. Luttwak, içinde bulunduğumuz dönemi “jeoekonomi çağı” olarak adlandırmaktadır. Günümüzde ise özellikle büyük güçler ABD, Almanya, Çin v.b. ülkeler bu stratejiyi kullanmaktadır. Özellikle Almanya ve Çin jeoekonomiyi dış politikada devlet politikası olarak uygulamaya çalışmaktadır.

Dış politika stratejilerinde jeoekonomik etkenleri öne çıkaran ülkeler, söz konusu ekonomik unsurları, hedef ülke ya da bölgeler üzerinde etki mekanizmasına dönüştürebilmeyi amaçlamaktadırlar. Bu bağlamda hedefteki ülke ya da bölge genellikle doğal kaynak bakımından zengin ve ekonomik bakımdan gelişmekte olan ülke statüsünde bulunmaktadırlar. Böylelikle şirketler ve ticari ilişkileri yardımıyla herhangi bir sert güç kullanılmaksızın, aynı zamanda ekonomik gelişmelere de katkı sağlanarak ilişkiler istenilen düzeye çok daha rahatlıkla getirilebilmektedir. Ayrıca hedef ülkede serbest piyasanın hüküm sürmesi jeoekonominin etkisini artıracak bir diğer faktördür. Serbest piyasanın hakim olmadığı kapalı ekonomilerde dış aktörlerin müdahil olması söz konusu olmadığından hedef ülkenin ekonomik rejimi jeoekonominin etkinliğini belirleyen önemli faktörlerden birisidir.

Bir sivil güç olarak düşündüğümüzde AB'nin en büyük ekonomik gücü konumundaki Almanya, dış politika eylemlerinde ve ekonomik ikili-çok taraflı ilişkilerinde AB'ni bir hat olarak kullanmaktadır. Bunun öncül özelliklerinden biri olarak ekonominin, küresel ortamda kazandığı etkininin Almanya tarafından AB üzerinden okunmuş olması gösterilebilir. Ekonominin önemini siyasi yapı ve askeri güce oranla çok daha fazla artmış olduğu mevcut konjonktürde en büyük ekonomik ittifak olan AB, Almanya'ya jeoekonominin daha az maliyet ve daha fazla fayda sağladığını göstermiştir.¹⁰ Jeoekonomi sayesinde hem Almanya hem de yardımda bulunduğu ülke ve bölgeler kalkınmaktadır. Aynı zamanda avro sayesinde ülkeler arasındaki entegrasyon daha hızlı gerçekleştirilmektedir. Şirketler, yardımlar ve ekonomik araçlar ülkelerin etki alanını tüm tarafların ve uluslararası sistemin gelişimine katkı sunacak şekilde genişletmesine olanak sağlamaktadır. Bu sebeple Almanya, tüm Avrupa'da ve dünyada bu etkiyi elde edebilmiştir.

Çin, ikili ve çok taraflı ekonomik ilişkilerinde dış yardımı araç olarak kullanmaktadır. Çin hükümeti için dış yardım, dış politikasındaki temel amaçlardan birini oluşturmaktadır. Bu yardımlar politik ya da benzeri sebeplerle yapılmaktadır. 1998 yılından itibaren Orta Doğu ve Afrika'ya yardım ve yatırımlara başlanmıştır.¹¹ Günümüz itibarıyla toplam otuz Afrika ülkesine yardım ve karşılıksız yatırımlarda bulunan Çin hükümeti, hem sosyal hem de ekonomik açılardan Afrika'da ciddi avantajlar kazanmıştır. Afrika'da özellikle tarım, telekomünikasyon ve ener-

⁹ Julien Mercielle, a.g.m.

¹⁰ Hans Kundani, “Germany as a Geo-economic Power”, *The Washington Quarterly* (2011).

¹¹ Deborah Brautigam, *The Dragon's Gift – The Real Story of China in Africa*, (New York, Oxford Press, 2009).

ji alanındaki yatırımları desteklemekte ve Çin menşeli şirketleri bu alanlarda yatırım yapmaya teşvik etmektedir. Jeoekonomik stratejiyi dış politikada başarıyla uygulayan bir ülke, başta Afrika olmak üzere önem atfettiği bölge ve ülkelerde ilişkilerini istediği seviyeye çekebilmiştir.

Bu makalede Soğuk Savaş sonrasında değişen şartlarla birlikte kaçınılmaz olarak yükselen ve daha fazla önem kazanacağı kuvvetle muhtemel olan jeoekonomik teori çerçevesinde Orta Asya'daki rekabet ve Türkiye'nin üzerinde durması gereken husus anlatılmaya çalışılacaktır. Almanya ve Çin örneklerinden de anlaşılacağı gibi bu teori her iki taraf ya da tarafların marjinal faydasını sağlamaktadır. Bu sebeple diğer bölgelere göre Türk dış politikasında görece geri planda kalmış gözükten Orta Asya ülkeleriyle ilişkilerin pozitif seyri için önerilmektedir.

1. ORTA ASYA'DA JEOEKONOMİK REKABET

Orta Asya'da Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla kurulan beş ülke -Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan, Kırgızistan ve Tacikistan- uluslararası sistem çok kutupluluğa doğru evrilirken ve dünya ekonomisinin ağırlık merkezi Asya'ya doğru kayarken bağımsızlıklarının üçüncü on yılına girmektedir. Üçüncü on yıla; Rusya'nın Orta Asya'ya geri dönüşünün gerçekleştiği, bölgedeki ABD askeri varlığının sürdürülebilir olmaktan çıktığı ve Çin'in ekonomik nüfuz alanını bölge ülkelerini kapsayacak şekilde genişlettiği bir konjonktürde girilmektedir. Bölge ülkelerinin yüksek büyüme oranlarıyla önemli bir pazara dönüşmeye başladığı ve Hazar havzasındaki enerji kaynaklarının ön plana çıktığı bu dönemde Orta Asya üzerindeki rekabetin ekonomik alanında yoğunlaşacağı beklenmektedir.

Orta Asya, dünya coğrafyasında açık denizlere çıkışı olmayan yegâne bölgesel alt sistem konumundadır. Bölge ülkeleri ile Rusya arasındaki güç asimetrisi devam etmektedir. Çin'le gelişen ilişkilerde de benzer biçimde bölge ülkeleri aleyhinde güç dengesizliği belirginleşmektedir. Zengin yer altı kaynakları ile birlikte Orta Asya'nın kendine özgü coğrafi yapısı ve mevcut güç dengeleri, bölgedeki rekabette güvenlikten ziyade ekonomi ve teknoloji unsurlarının öne çıktığı bir süreç meydana getirmiştir. Rusya'nın da ekonomik bütünleşme arayışlarına girdiği bu süreç, Orta Asya'daki küresel rekabetin ekonomi politik eksenine yerleşmesini sağlamış, bölgedeki "yeni büyük oyunun" jeoekonomik nitelik kazanmasına yol açmıştır. Açık denizlere çıkışı olmayan ülkelerden oluşan Orta Asya'daki "yeni büyük oyunun" büyük ölçüde jeoekonomik nitelikli gerçekleşeceği, küresel aktörlerin bölgede başta petrol ve doğal gaz olmak üzere yer altı kaynaklarına ve ticari potansiyele odaklanacağı değerlendirilmektedir. Edward N. Luttwak'ın Soğuk Savaş sonrası süreçte devletlerarası anlaşmazlıkları tanımlamak için geliştirdiği jeoekonomik bakış açısı,¹² bu nedenle Orta Asya'daki rekabetin analizinde önem arz etmektedir.

¹² Edward N. Luttwak, a.g.m.

Nitekim 2002’de Kolektif Güvenlik Antlaşması Teşkilatı’na (CSTO) öncülük ederek Orta Asya’daki bölgesel güvenlik sistemini tekeline almayı amaçlayan Moskova, bu teşkilatın sağladığı hukuki çerçeve ile Rus ordusunun bölgedeki varlığını güçlendirmeye çalışmıştır. 2009’da teşkilat bünyesinde bir Acil Müdahale Kuvveti (KSOR) kurulması ve bu kuvvetin bölgedeki krizlerde seferber edilmesi kararlaştırılmıştır. Orta Asya’da hâlihazırda Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan Kolektif Güvenlik Antlaşması Teşkilatı üyesidir ve Rusya’nın bölgede Tacikistan ve Kırgızistan’da askeri üssü bulunmaktadır. Orta Asya ülkelerinin gerek bölge iktidarlarının istikrar ve akıbet kaygısı gerekse enerji alanında Rusya’ya devam eden bağımlılıktan dolayı, Moskova aleyhinde bir ittifak inşa sürecine girmesi beklenmemektedir. Kısa vadede bölge dışı aktörlerin Orta Asya’da Rusya’nın tesis etmeye çalıştığı güvenlik sistemini akim bırakacak bir teşebbüste bulunması veya böyle bir teşebbüsün muvaffak olma ihtimali düşük görünmektedir.

Bu nedenle Orta Asya’daki rekabetin daha çok ekonomik alanda yoğunlaştığı, özellikle küresel finansal kriz sonrası dönemde bölgenin enerji ağırlıklı ekonomik potansiyelinin ön plana çıktığı gözlemlenmektedir. Nitekim Rusya dışındaki diğer dış aktörler gibi Türkiye’nin de Orta Asya’ya yönelik daha çok ekonomik ve kültürel alanlarla sınırlı bir politika izlemeye başladığı, 1990’lardaki romantik bakış açısından vazgeçerek 2000’li yıllarda gerçekçi bir yaklaşım geliştirdiği müşahade edilmektedir. Toparlanan ekonomisiyle birlikte Türkiye’nin uluslararası ilişkilerinde ekonomi politişin temayüz ettiği, Orta Asya’ya yönelik gözlem ufkunun iktisadi faydacılık ekseninde genişlediği görülmektedir. Türkiye’nin bu dönemde jeoekonomik bir yaklaşımla kapsamlı bir Orta Asya stratejisi geliştirmesi, bölgeye dönük dış politikasını bu strateji doğrultusunda yeniden ele alması gerekmektedir.

2. ORTA ASYA’NIN JEOEKONOMİK POTANSİYELİ

Orta Asya bölgesi satın alma gücü giderek artan ve 90 milyonu aşan nüfusu ile büyüyen bir pazar konumundadır. 1990’lı yıllar boyunca belirli kararsız dönemlerin ardından, 2000’li yıllarda bölge ekonomileri, Kırgızistan’daki 2005 ve 2010’da gerçekleşen iktidar değişimi ve küresel finansal krizin etkilerinin hissedildiği 2009 yılı dışında genel olarak istikrarlı bir seyir yakalamıştır. Bölge ülkeleri 2002-2012 döneminde ortalama yüzde 7 oranında büyüme kaydetmiş, Kazakistan, Türkmenistan ve Özbekistan bu dönemde dünyanın en hızlı büyüyen ekonomileri arasına girmiştir. Aynı dönemde Orta Asya ülkelerinde gerçekleştirilen doğrudan yabancı yatırım yaklaşık 12 kat artış göstermiş, yabancı yatırımlar özellikle Kazakistan, Türkmenistan ve Özbekistan’da yoğunlaşmıştır.¹³

¹³ World Investment Report 2013: Annex Tables, UNCTAD, Erişim: 26 Haziran 2013, <http://unctad.org/en/Pages/DIAE/World%20Investment%20Report/Annex-Tables.aspx>

Tablo 1 - 2002-2012 Döneminde Orta Asya Ülkelerinin Yıllık Büyüme Oranları

	Türkmenistan	Kazakistan	Özbekistan	Tacikistan	Kırgızistan
2002	1,1	10	4	10,8	0,1
2003	3,3	9,3	4,2	11	7
2004	5	9,6	7,7	10,3	7
2005	13	9,7	7	6,7	-0,2
2006	11	10,7	7,3	7	3,1
2007	11,1	8,9	9,5	8	8,5
2008	14,7	3,3	9	8	8,4
2009	6,1	1,2	8,1	3,9	2,9
2010	9,2	7,4	8,5	6,5	-0,5
2011	14,7	7,5	8,3	7,4	6
2012	11,1	5,1	8,1	8	-0,9

Kaynak: Dünya Bankası

Orta Asya ülkeleri doğal kaynaklar açısından zengin bir coğrafya oluşturmaktadır. Kazakistan geniş petrol kaynaklarına sahiptir. 1992 yılında günde yaklaşık 400 bin varil ham petrol üreten Kazakistan, 2012 yılında günde ortalama 1,6 milyon varil ham petrol üretebilecek kapasiteye ulaşmıştır. Hazar bölgesinin kuzeyinde keşfedilen Kaşagan petrol sahasında yaklaşık 30 milyar varil petrol rezervinin bulunduğu, Kaşagan'ın rezerv büyüklüğü bakımında dünyanın en büyük beşinci sahası olduğu değerlendirilmektedir. Kaşagan bölgesinin istikrarlı biçimde işletilmesi durumunda Kazakistan'ın, dünyanın en büyük petrol üretici ülkeleri arasına dâhil olması beklenmektedir. Kazakistan maden kaynakları açısından da oldukça zengin bir coğrafyaya sahiptir. Yeryüzündeki uranyum rezervlerinin %15'ine sahip olduğu tahmin edilen Kazakistan, 2009'dan itibaren dünyada en büyük uranyum üreticisi ülke konumundadır. Kazakistan'daki kömür rezervlerinin ise dünyadaki en büyük dokuzuncu rezerv olduğu bilinmektedir.

Türkmenistan'ın dünyanın en büyük dördüncü doğal gaz rezervine sahip olduğu tahmin edilmektedir. Türkmen gazının ihracat güzergâhları, Orta Asya'da belirginleşen jeoekonomik rekabette muhtemelen en önemli değişkeni oluşturacaktır. Özbekistan, doğal gaz ve daha sınırlı olmak üzere petrol kaynaklarına sahiptir. Özbekistan ve Türkmenistan dünyadaki en önemli pamuk üreticisi ülkeler arasında yer almaktadır. Özbekistan'ın dünyanın en büyük dördüncü altın rezervine sahip olduğu ifade edilmektedir. Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan'la mukayese edildiğinde oldukça sınırlı hidrokarbon kaynakları bulunan Kırgızistan ve Tacikistan'ın ise hidroelektrik potansiyeli ve maden yatakları öne çıkmaktadır.

Kırgızistan'daki Kumtor altın yatakları dünyanın en büyük sekizinci altın rezervini ihtiva etmektedir. Tacikistan'ın mevcut alüminyum rezervleri ile dünya alüminyum pazarında önemli bir aktör olması beklenmektedir.¹⁴

3. RUSYA'NIN BÖLGEYE GERİ DÖNÜŞÜ

Rusya, Soğuk Savaş sonrası dönemde eski Sovyet coğrafyasındaki nüfuzunu güçlendirmek için başlattığı entegrasyon projeleri kapsamında Orta Asya ülkeleri üzerindeki etkinliğini sürdürmeye çalışmıştır. Orta Asya ülkelerini kendi güdümünde hareket edecek bir güvenlik sistemi bünyesinde bir araya getirmeye çabalayan Moskova, bölgede belirginleşen küresel jeoekonomik rekabetteki en önemli oyuncu konumundadır.

Sovyet Birliği'nin dağılmasıyla bağımsızlığına kavuşan devletlerle siyasi diyalogu sürdürmek amacıyla 1991'de Bağımsız Devletler Topluluğu'nun tesis eden Rusya, 1996'da bu topluluk bünyesinde gümrük birliği uygulamasını denemiş, Orta Asya ülkelerinden Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan bu uygulamaya iştirak etmiştir. Rusya, ortak pazar oluşturmak amacıyla 2000 yılında ise Avrasya Ekonomik Topluluğu'nu kurmuş, Orta Asya'nın dâhil olduğu eski Sovyet coğrafyası üzerindeki ekonomik nüfuzunu sürdürmeye çalışmıştır. Rusya'nın Putin iktidarı döneminde enerji fiyatlarındaki artışa paralel olarak sağladığı dinamizmi kullanarak yakın çevresindeki etki alanına geri döndüğü, Avrasyacı bakış açısıyla eski Sovyet coğrafyasında ekonomik bütünleşme projelerine daha fazla odaklandığı ve bu kapsamda Avrasya Birliği projesini geliştirdiği gözlemlenmiştir. Rusya, Kazakistan ve Beyaz Rusya devlet başkanları 2011 yılında üç ülkenin ekonomilerini, hukuk ve gümrük sistemlerini birleştiren Avrasya Birliği'nin kurucu antlaşmasını imzalamış, 2012'de Avrasya Komisyonu'nu tesis etmiş ve ortak pazar uygulamasını başlatmıştır. Kazakistan'ın hâlihazırda dâhil olduğu Avrasya Birliği'ne Orta Asya ülkeleri arasından Tacikistan ve Kırgızistan'ın da katılması beklenmektedir.

Rusya, Orta Asya ülkelerinin Çin'den sonraki en büyük ticari ortağıdır. Nükleer teknoloji, savunma sanayii, enerji nakil ve dağıtım alanındaki üstünlüğü Rusya'nın Orta Asya ülkeleri üzerindeki etkisini sürdürmesini mümkün kılmaktadır. Petrol ihracatında Rusya'ya bağımlı olan Kazakistan'da 2016'da faaliyete geçmesi planlanan ilk nükleer enerji reaktörü iki ülke ortaklığıyla inşa edilmektedir. Türkmenistan'ın doğal gaz ihracatı büyük ölçüde Rusya üzerinden gerçekleşmektedir. Gazprom ve Lukoil, Özbekistan enerji pazarındaki en büyük yatırıma sahip şirketlerdir. Özbekistan bağımsızlığından sonra kısa süre içinde

¹⁴ Fadi Farra, Claire Burgio ve Marina Cemov, The Competitiveness Potential of Central Asia, OECD, 2011, <http://www.oecd.org/daf/psd/46974002.pdf>

petrolde dışa bağımlılığını sona erdirmişse de 2005'ten itibaren Rusya'dan tekrar petrol ithal etmeye başlamıştır. Diğer bölge ülkelerinden farklı olarak petrol ve doğal gaz kaynaklarından yoksun olan Kırgızistan ve Tacikistan ise büyük ölçüde Rusya'dan ithal edilen enerjiye bağımlıdır. Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan'ın Rusya ile enerji alanındaki işbirliği nispeten karşılıklı bağımlılığa dayalı gelişirken, Kırgızistan ve Tacikistan'daki enerji sektörlerine büyük ölçüde Rus şirketlerin hâkim olduğu görülmektedir. Orta Asya ülkelerinin, savunma alanında da Rusya'ya bağımlılığı devam etmektedir. Bölge devletlerinin silahlı kuvvetlerinin envanterindeki silah sistemleri büyük ölçüde Rusya menşelidir.

Orta Asya'yı doğal nüfuz alanı olarak değerlendiren Moskova, bölge ülkelerinin Rusya'ya bağımlılığının devamına dayalı bir strateji izlemekte, diğer bölgesel ve küresel aktörlerin bölgeye yönelik politikalarını sıfır toplamlı yaklaşım doğrultusunda değerlendirmektedir. Orta Asya'daki petrol ve doğal gaz kaynaklarının kendi toprakları üzerinden uluslararası pazarlara ulaştırılmasını hedefleyen Rusya, bölgedeki enerji kaynaklarının ihracatında diğer güzergâhlara yönelik geliştirilen projeleri başarısız kılmaya yönelik irade göstermektedir. Orta Asya'nın Çin'in ekonomik nüfuz alanına girmesinden kaygı duyan Rusya, son yıllarda bölge ülkeleriyle Çin arasında gelişen asimetrik ticari ilişkileri de teyakkuzla takip etmektedir. Rusya'nın Çin'in bölgedeki etkisine bakışı göz önünde bulundurulduğunda Avrasya Birliği, aynı zamanda Çin'in Orta Asya'daki artan nüfuzunu dizginlemeye yönelik bir proje olarak değerlendirilebilir.

4. ABD VE ORTA ASYA

Dünyanın en büyük enerji tüketicisi konumunda olan ABD, Hazar havzasında yer alan enerji kaynaklarının dünya pazarlarına Batılı şirketler aracılığıyla ulaştırılmasını ve Orta Asya'nın jeoekonomik potansiyelinden istifade etmeyi amaçlamaktadır. ABD, bu kapsamda Hazar havzasındaki petrol ve doğal gaz kaynaklarının Rusya ve İran'ın denetimine girmesini engellemeye çalışmakta, bölgedeki enerjinin bu iki ülke dışındaki güzergâhlardan uluslararası pazarlara taşınmasını desteklemektedir. Washington, aynı zamanda Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı projesini desteklemiş, Kazakistan'ı bu hatta petrol tedarik etmesi için teşvik ederek Hazar petrollerinin uluslararası pazarlara ulaştırılmasında Rus tekelinin sona ermesini sağlamıştır. ABD, Hazar enerji kaynaklarını Türkiye üzerinden Avrupa'ya ve dünya pazarlarına ulaştıracak Hazar geçişli boru hattı projesini ve Türkmenistan gazını Pakistan ve Hindistan'a taşıyacak doğal gaz boru hattı projesini (TAP veya TAPI) de teşvik etmektedir.

ABD'nin jeoekonomik ve stratejik menfaatleri doğrultusunda bölgede özellikle Kazakistan'la güçlü ilişkiler geliştirme arayışında olduğu gözlemlenmiştir. Tengiz sahasındaki petrolü çıkarmak için Astana ile ortak bir konsorsiyum oluşturan ABD'li enerji devleri Chevron ve Exxon Mobil, Kazakistan'daki petrol üretiminin

yaklaşık dörtte birini gerçekleştirmektedir. ABD’li diğer enerji şirketleri de (Texaco, Mobil Oil, Haliburton) Hazar bölgesinde faaliyet göstermektedir. ABD’nin enerji bağımlılığı ve kaya gazı alanındaki mevcut belirsizlikler dikkate alındığında Orta Asya’daki enerji kaynakları Washington için enerji tedarik çeşitliliği açısından önem arz etmektedir. Ancak Washington 11 Eylül sonrası dönemde Rusya, Çin ve İran’ın çevrelediği bu bölgeye daha çok küresel hegemonya hedefi doğrultusunda odaklanmış, bölge ülkeleriyle Afganistan’daki lojistik ihtiyaçları kapsamında işbirliği geliştirmiştir. 11 Eylül sonrası dönemde ABD’nin Orta Asya ülkeleriyle stratejik ortaklık tesis etme arayışının finansal kriz nedeniyle Obama iktidarı döneminde ise nispeten zayıfladığı görülmektedir.

ABD’nin 2005’teki Andican hadisesini takip eden dönemde Özbekistan’la bozulan ilişkilerini canlandırma girişimi beklenen neticeyi vermiş değildir. ABD’li yetkililerin demokrasi söylemi özellikle Özbekistan’da Kerimov iktidarında ve Türkmenistan’da Berdimuhammedov iktidarında kaygılara yol açabilmektedir. Kırgızistan’daki mevcut iktidar Rusya’nın etkisiyle ABD’nin Manas’taki hava üssünü 2014 yılı içinde kapatmayı amaçlamaktadır. ABD, Afganistan’daki askerlerini 2014 yılı sonuna kadar çekmeyi planlamakta, Karzai iktidarı bu tarihten sonra ülkede Amerikan askeri varlığına soğuk bakmaktadır. ABD’nin Afganistan’da Hindistan’ın menfaatlerini önceleyen tutumu ise Pakistan’la ilişkilerinin zedelenmesine yol açmıştır. Bu nedenle ABD’nin Orta Asya’da askeri varlığını sürdürmesi, Rusya’ya rağmen bölge ülkeleriyle yüksek düzeyli askeri işbirliği gerçekleştirmesi kısa vadede zor görünmektedir. Nitekim Washington’ın da Obama döneminden itibaren -Orta Asya’ya özellikle Çin’i çevreleme stratejisi bağlamında değer vermekle birlikte- bölgeyi tali planda değerlendirmeye, ABD ile stratejik işbirliğine teşvik gayesiyle bölge ülkelerine gerçekleştirdiği yardımları azaltmaya başladığı görülmektedir.

5. AB, ALMANYA VE ORTA ASYA

AB bağımsızlıklarını müteakiben Orta Asya ülkeleri ile on yıllık Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması (PCA) imzalamış, bu anlaşmalar kapsamında bölge devletlerinin piyasa ekonomisine geçişini desteklemiştir. AB Konseyi, 2007’de Orta Asya ülkeleri ile ilişkileri kapsamlı bir program dâhilinde geliştirmek amacıyla yeni bir Orta Asya Stratejisi açıklamıştır. Birlik bu strateji doğrultusunda bölge ülkeleriyle siyasi diyalogu mutat görüşmelerle kuvvetlendirmeye, başta enerji, ulaşım ve uyuşturucu kaçakçılığıyla mücadele olmak üzere pek çok alanda işbirliği tesis etmeye odaklanmıştır.

AB, Orta Asya’ya enerji kaynaklarını çeşitlendirmek amacıyla önem vermekte, bölgedeki büyüyen pazardan istifade etmeyi hedeflemektedir. Avrupalı şirketlerin Orta Asya’da özellikle enerji alanında etkili olduğu görülmektedir. BP, Total, RoyalDutch Shell, ENI gibi Avrupalı enerji şirketleri, Hazar havzasındaki petrol

ve doğal gaz sahalarında faaliyet göstermektedir. AB, eski Sovyet cumhuriyetleri ile enerji işbirliğini geliştirmeye yönelik olarak geliştirdiği INOGATE Programı çerçevesinde ise üye ülkeleri Hazar Havzasında ve Orta Asya'da yatırıma teşvik etmekte, bölgedeki enerji pazarında etkili olmaya çalışmaktadır. AB, INOGATE Programı dâhilinde Orta Asya devletlerinin tamamı ile ortaklık tesis etmiştir. Birlik, diğer taraftan Karadeniz, Kafkasya ve Orta Asya hattında ulaşım ağı kurmak maksadıyla ihdas ettiği Avrupa-Kafkasya-Asya Ulaştırma Koridoru (TRACECA) programı kapsamında bölge ülkeleriyle ticari ilişkilerini güçlendirmeye çalışmaktadır.

Birlik üyeleri arasından Almanya'nın Orta Asya'ya yönelik müstakil bir strateji takip ettiği gözlemlenmektedir. AB Konseyi'nin Orta Asya stratejisinin Almanya'nın dönem başkanlığı sırasında hazırlanması bu nedenle tesadüf değildir. Hâlihazırda Orta Asya ülkelerinde yaklaşık 250,000 etnik Alman ikamet etmektedir ve Almanya bölgedeki beş ülkenin tamamında büyükelçiliği olan tek AB üyesidir. AB'nin Orta Asya ülkeleriyle geliştirdiği toplam ticaretin yaklaşık üçte biri Almanya tarafından gerçekleştirilmektedir. Alman Kalkınma Bankası (KfW), Alman Teknik İşbirliği (GTZ), Alman Kalkınma Hizmeti (DED) vasıtasıyla Orta Asya'da faal olmaya çalışan Almanya, sağladığı yardımlarla bölge ülkeleri üzerinde nüfuz tesis etmeyi amaçlamaktadır. Kazakistan başta olmak üzere bölgede onlarca Alman sivil toplum kuruluşu ve eğitim kurumu faaliyet göstermektedir. Almanya'nın Özbekistan Termez'de bir askeri üssü bulunmaktadır. Alman karar mercileri Orta Asya'daki menfaatleri söz konusu olduğunda AB'nin demok-rasi ve insan hakları ağırlıklı söylemini göz ardı edebilmektedir. AB'nin Andican hadisesi üzerinde Özbekistan'a 2005'te uygulamaya başladığı yaptırımların 2009'da Almanya'nın ısrarı üzerine kaldırılması bu açıdan dikkate değerdir.¹⁵

6. ÇİN VE ORTA ASYA

Sovyetler Birliği'nin dağılması ile bağımsızlığına kavuşan beş ülkeden Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan'la ortak sınıra sahip olan Çin, Orta Asya kaynaklı güvenlik kaygılarından dolayı ve bölgedeki ekonomik menfaatlerini muhafaza etmek için güvenlik ve istikrara vurgu yapmaktadır. Çin, Orta Asya'ya yönelik güvenlik stratejisini Türkmenistan dışındaki bütün bölge ülkelerinin üyesi olduğu Şanghay İşbirliği Teşkilatı üzerinden yürütmekte, bu teşkilat kapsamında Doğu Türkistan'daki ayrılıkçı eğilimleri harekete geçirebilecek muhtemel dinamiklere karşı tedbirler geliştirmektedir. Çin, 11 Eylül sonrası dönemde ise ABD'nin Orta Asya'daki askeri varlığından endişe duymuş, Şanghay İşbirliği Teşkilatı üzerinden bölgedeki Amerikan varlığına muhalefetini beyan etmiştir.¹⁶

¹⁵ Ali Resul Usul, "Avrupa Birliği'nin Orta Asya'ya Yönelik İnsan Hakları Siyaseti," *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları Dergisi*, Cilt 6 Sayı 11 (2011): 81.

¹⁶ Ainur Nogayeva, *Orta Asya'da ABD, Rusya ve Çin Stratejik Denge Arayışları*, (Ankara: USAK, 2011): 241-245.

Genişleyen ekonomik nüfuz alanı ile birlikte Çin'in benimsediği ekonomik modelin Orta Asya ülkelerine etki ettiği görülmektedir. Şanghay İşbirliği Teşkilatı ve ikili ilişkiler kapsamında Orta Asya ile etkileşime giren Çin, bölge ülkeleri nezdinde Batılı devletlerin teşvik ettiği "demokratikleşerek serbest piyasa ekonomisine geçiş modeli" karşısında farklı bir modeli temsil etmektedir. Çin ekonominin yönetimine ilişkin ABD'nin öne sürdüğü Washington Mutabakatı yerine "otoriter yönetim artı piyasa ekonomisi" şeklinde özetlenebilecek Pekin Mutabakatı¹⁷ ile kendi modelini teşvik etmektedir. Nitekim Orta Asya ekonomilerinin de süreç içinde kendilerine özgü kalkınma modellerine yöneldiği görülmekte, Çin modelinden etkilenebileceği değerlendirilmektedir.

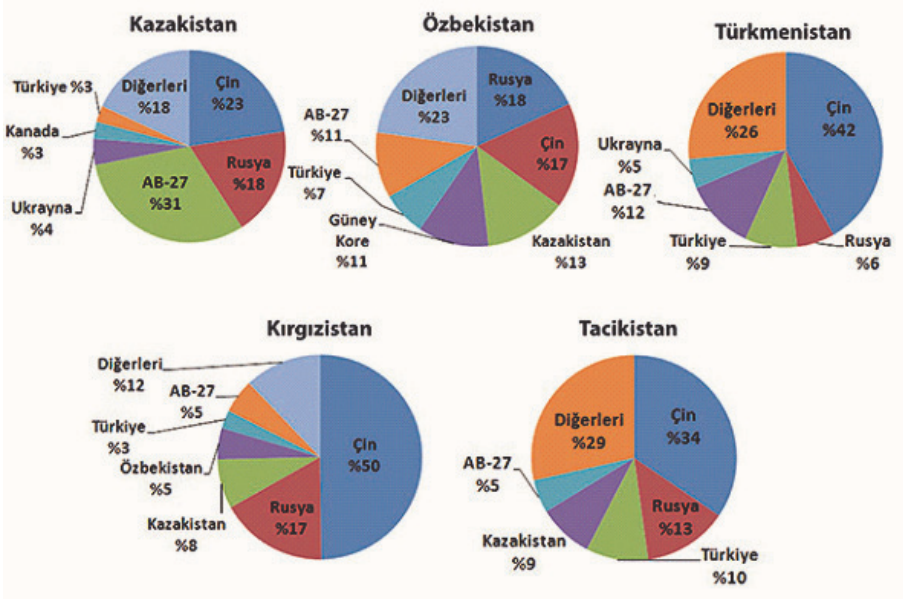
Çin Halk Cumhuriyeti, büyüyen ekonomisi ve artan enerji ihtiyacı kapsamında Orta Asya üzerindeki ekonomik nüfuzunu güçlendirmektedir. Orta Asya artan nüfusu ve Avrupa'ya karadan ulaşım sağlaması bakımından Çin'in ihracat stratejisi açısından oldukça önemlidir. Çin hâlihazırda Orta Asya'nın en büyük ticari ortağı konumundadır. Özbekistan dışındaki dört Orta Asya ülkesinin toplam dış ticaret hacmi içinde Çin'le yürütülen ticaretin büyüklüğü, Rusya ile mevcut ticaret hacminin 2-3 katına tekabül etmektedir. Enerji dışındaki kalemlerdeki ticaret büyük oranda Çin'den bölge ülkelerine gerçekleştirilen ihracatla gerçekleşmekte, Orta Asya ile Çin arasında bölge ülkeleri aleyhinde asimetrik bir ilişki biçimi ortaya çıkmaktadır. Bölgenin Çin'e artan bağımlılığı, oldukça sınırlı hidrokarbon kaynaklarına sahip olan Kırgızistan ve Tacikistan'da en yüksek seviyeye çıkmaktadır. 2012 yılı verilerine göre Kırgızistan toplam ticaretinin %50'sini, Tacikistan ise toplam ticaretinin %34'ünü Çin'le gerçekleştirmiştir.

Çin hızla artan enerji ihtiyacının bir bölümünü karşılayabilmek amacıyla gerek Orta Doğu ve Afrika'ya bağımlılığı azaltmak gerekse karadan boru hatları vasıtasıyla daha güvenli bir şekilde tedarik etmek için Orta Asya'ya yönelmektedir. Çin hâlihazırda Kazakistan'dan petrol, Türkmenistan'dan doğal gaz ithal etmekte, Özbekistan'ın doğal gaz kaynaklarıyla ilgilenmektedir. Çin, 1997'de Kazakistan'la yaptığı anlaşma sonrasında Çin Ulusal Petrol Şirketi (CNPC) ile bu ülkenin enerji pazarına girmiş, ülkede faaliyet gösteren petrol ve doğal gaz şirketlerini satın almaya, petrol yataklarını işletmeye başlamıştır. 2005'te ülkedeki petrolün yaklaşık %10'unun çıkartan Kanadalı PetroKazakistan şirketini satın almış, aynı yıl içinde faaliyete geçen Kazakistan-Çin petrol boru hattı üzerinden Kazak petrolünü ithal etmeye başlamıştır. 2009'da faaliyete geçirilen Türkmenistan-Özbekistan-Kazakistan-Çin boru hattı ile Türkmenistan'dan doğal gaz ithal eden Çin, bu ülkeden satın aldığı gazı artırmak için Aşkabat'la 2012'de bir anlaşma imzalamıştır. Çin Ulusal Petrol Şirketi aynı zamanda Türkmenistan'ın doğusunda Amuderya nehri platosunda doğal arama ve altyapı çalışmalarıyla ilgilenmekte bu ülkedeki enerji sektöründe etkili olmayı amaçlamaktadır.

¹⁷ Ainur Nogayeva, a.g.e., 256-257.

Çin, Batılı şirketlere nazaran Orta Asya enerji pazarına geç girmiştir. Ancak hâlihazırda Çinli enerji şirketlerinin Kazakistan ve Özbekistan pazarlarında önemli yatırımları vardır. Pekin Türkmenistan'la kapsamlı bir enerji işbirliği hedeflemektedir.

Grafik 2 - Orta Asya Ülkelerinin Ticari Ortakları (2012)

Kaynak: Avrupa Komisyonu

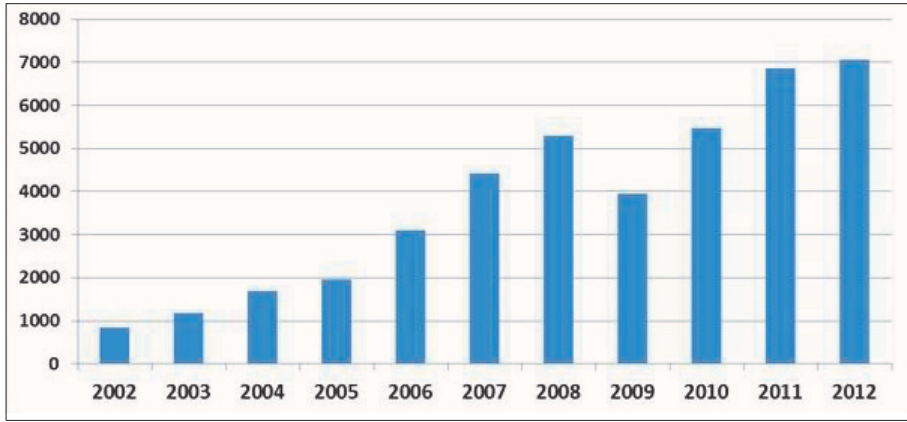
7. TÜRKİYE VE ORTA ASYA: JEOEKONOMİK STRATEJİ İHTİYACI

Türkiye, bağımsızlıklarını kazanan Orta Asya ülkeleriyle ilk 20 yılda sınırlı düzeyde de olsa etkileşime girebilmiştir. 1990'lı yıllardaki romantik bakış açısının ilk dönemi olumsuz etkilemesine rağmen Türkiye'nin özellikle 2000'li yıllarda bölgeye yönelik geliştirdiği pragmatik yaklaşımın olumlu neticeler doğurabileceği gözlemlenmiştir. Mesela Kazakistan ve Kırgızistan'la ikili ilişkileri stratejik seviyeye taşıyabilecek konseyler oluşturulduğu görülmektedir. Orta Asya devletleriyle ilişkilerde Türkiye-Kazakistan ilişkilerinin model alınabileceği değerlendirilmektedir. Türkiye ve Kazakistan 2009 yılında Stratejik Ortaklık Antlaşması imzalamış, 2012'de iki ülke arasında ilişkilerin stratejik düzeye taşınması hedefiyle Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi oluşturulmuştur. İki ülke arasında enerji alanında işbirliği hedeflenmektedir. 2011'de ise Kırgızistan Başbakanı Almazbek Atambayev'in Türkiye ziyareti sırasında iki ülke arasında Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi tesis edilmiştir.

2000'li yıllarda Türkiye'nin Kazakistan, Türkmenistan ve Özbekistan'la Kırgı-

zistan ve Tacikistan'a göre ticari ilişkilerin daha hızlı arttığı gözlenmiştir. Türkiye-Kazakistan arasındaki ticaret hacmi 2012 yılında 3,1 milyar dolar düzeyine yükselmiştir. Türkiye-Türkmenistan ticareti özellikle son yıllarda hızlı bir artış sürecine girerek 2012'de 3,5 milyar dolar seviyesine çıkmıştır. Özbekistan'la siyasi alanda durgun seyreden ilişkilere rağmen iki ülke arasındaki ticaret istikrarlı biçimde artmaktadır. 2012 yılı verilerine göre Türkiye-Özbekistan arasındaki ticaret 1,2 milyar dolar büyüklüğündedir. Aynı yıla ait veriler dikkate alındığında Türkiye'nin Tacikistan'la ikili ticareti 580 milyon dolar seviyesinde gerçekleşirken Kırgızistan'la ticaret 300 milyon dolar civarında kalmıştır.

Grafik 3 - Türkiye'nin Orta Asya Ülkeleriyle Toplam Ticaretinin Yıllara Göre Değişimi (Milyon \$)

Kaynak: TÜİK

Türkiye'nin 2000'li yıllarda Orta Asya'ya yönelik dış politika vizyonu konusunda yaygın kanaat bölgenin tali planda bırakıldığı, Arap dünyasıyla ticari ilişkilerin katlanarak artmasına rağmen Orta Asya'nın ihmal edildiği yönündedir. Ancak Orta Asya ile ticari ilişkilerin seyrine bakıldığında, Türkiye'nin bölge ülkeleriyle ticaretinin istikrarlı biçimde arttığı görülmektedir. Dolayısıyla 2000'li yıllarda Arap ülkeleriyle ticari ilişkilerde yakalanan gelişme grafiğinin nispeten daha düşük düzeyli olmak üzere Orta Asya ülkeleri ile de gerçekleştirildiği ifade edilebilir. Diğer taraftan Türkiye Orta Asya ülkelerine Eximbank aracılığıyla kredi sağlamayı sürdürmekte, TİKA vasıtasıyla bölge ülkelerine destek sağlamaya devam etmektedir.

Ancak, Türkiye ile Orta Asya ülkeleri arasında belirgin bir ekonomik karşılıklı bağımlılık henüz sağlanmış değildir. Türkiye'nin bölge ülkeleriyle mevcut ekonomik ilişkileri stratejik nitelik arz edecek seviye ve muhtevaya ulaşamamıştır. Bölgede büyük ölçüde Rusya, Çin ve başta ABD olmak üzere Batılı devletler arasında belirginleşen jeoekonomik rekabette Türkiye'nin rolünün oldukça zayıf olduğu görülmektedir.

2012 yılı verilerine göre Türkiye, Türkmenistan ve Tacikistan'ın en büyük üçüncü, Kazakistan, Özbekistan ve Kırgızistan'ın ise en büyük altıncı ticari ortağı konumundadır. Ancak ilk iki sırayı muhafaza eden Çin ve Rusya'nın bölge ülkeleriyle gerçekleştirdiği ticaretle mukayese edildiğinde Türkiye'nin Orta Asya ticaretindeki ağırlığı oldukça düşüktür. Kazakistan toplam ticaretinin %23'ünü Çin'le, %18'ini Rusya ile gerçekleştirirken Türkiye ile mevcut ticaretinin toplam ticareti içindeki payı %3 civarındadır. Kırgızistan toplam dış ticaretinde Çin'in oranı %50, Rusya'nın oranı %17 seviyesinde iken Türkiye ile ticaretin oranı sadece %3 düzeyindedir.

Bölgede 2000'e yakın Türk firması faaliyet gösterdiği halde, Orta Asya'daki enerji rekabetinde Türkiye'nin etkisi yok denecek kadar azdır. Türkiye'nin Orta Asya'daki petrol ve doğal gaz pazarındaki faaliyetleri TPAO'nun Kazakistan'daki Aktau ve Aktöbe bölgelerinde toplam 7 sahada ortağı KazakTürkMunay (KTM) Ltd. aracılığıyla yürüttüğü arama ve üretim çalışmaları ile sınırlıdır. ABD ve Avrupalı şirketler, bölge ülkelerinin bağımsızlıklarını kazanmasını müteakiben kısa süre içinde Orta Asya'daki enerji kaynakları üzerinde önemli aktörler haline gelmiştir. Çin, bölgedeki enerji pazarına geç girdiği halde Orta Asya'daki petrol ve doğal gaz kaynaklarının işletilmesi ve ihracı alanında önemli bir oyuncu konumuna yükselmiştir. Gazprom ve Lukoil ise 2000'li yıllarla birlikte bölgedeki etkinliğini tekrar artırmaya başlamış, bölge ülkelerinin enerji alanında Rusya'ya bağımlılığında artış gözlenmiştir.

Mevcut yatırımların yoğunlaştığı sektörlerin bölge ülkeleri ile Türkiye arasında uzun vadeli stratejik bir karşılıklı bağımlılığa hizmet etmesi zor görünmektedir. Türkiye-Orta Asya ekonomik ve enerji işbirliği bölgede yatırıma ilgi duyan Türk girişimcilerin vizyonu ile sınırlı kalmamalıdır. Türkiye, Orta Asya ülkeleriyle ilişkilerinde bağımsızlıklarının ilk 20 yılında elde ettiği tecrübeyi göz önünde bulundurarak bölgeye yönelik kapsamlı bir jeoekonomik strateji geliştirmelidir. 1990'lı yıllarda edinilen tecrübe doğru okunmalı, romantik bakış açısını terk ederek gerçekçi hedeflere yönelirken yakın geçmişteki sınırlı imkân ve kabiliyetlerin dar kılıplarından bağımsız bir projeksiyon çizilmelidir. Orta Asya'ya yönelik geliştirilecek jeoekonomik stratejiyi daha dinamik bir Türkiye'nin uygulamaya çalışacağı göz önünde bulundurulmalıdır. Bu strateji, Türkiye'nin Batılı müttefikleriyle ile mevcut ilişkilerine alternatif olarak değil, çok yönlü dış politikanın gereği olarak tasarlanmalı ve bölge ülkeleriyle ekonomik işbirliğini stratejik düzeye taşımayı hedeflemelidir.

Orta Asya'da yatırım yapan Türk müteşebbisler, kapsamlı bir devlet stratejisinin desteğini arkasında bulabilmelidir. Müteşebbisler, sadece işveren teşkilatlarının öncülüğünde düzenlenen iş zirveleriyle değil doğrudan devletin tasarladığı kapsamlı bir jeoekonomik strateji dâhilinde yönlendirilebilmelidir. Bu bağlamda Türk işadamları inşaattan ziyade Orta Asya ülkeleriyle uzun vadeli karşılıklı bağımlılı-

ğı sağlayacak enerji ve madencilik sahalarında bölgede faal olmalı, bölge ülkelerinin kalkınma hedeflerine ulaşmasına katkı sağlayabilmelidir. Türkiye bankacılık sektöründeki tecrübelerini bu alanda gerçekleştireceği yatırımlarla Orta Asya'ya taşıyabilmeli, imalat sanayindeki deneyimlerini bölge ülkelerine transfer edebilmelidir. Türkiye jeoekonomik stratejisi kapsamında gelişen savunma sanayisi ile Orta Asya pazarına açılabilir.

Orta Asya'ya yönelik geliştirecek jeoekonomik strateji, Türkiye'yi bölgedeki enerji kaynakları üzerindeki rekabette uzun vadede söz sahibi hale getirecek unsurlar içermelidir. Hâlihazırda faaliyette bulunan Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı, Bakü-Tiflis-Erzurum doğal gaz boru hattı ve proje aşamasındaki Trans-Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı (TANAP) Türkiye'ye enerji köprüsü işlevi kazandıran hatlardır. Bakü-Tiflis-Ceyhan hattı ile Kazak petrolü Ceyhan terminaline taşınmaktadır. Bakü-Tiflis-Erzurum ve TANAP hatları ise Hazar Geçişli Doğal Gaz Boru Hattı projesinin gerçekleşmesi durumunda Orta Asya'daki doğal gazın Türkiye üzerinden Avrupa'ya ve uluslararası pazarlara nakledilmesine olanak tanıyacaktır. Bu nedenle Türkmen gazının Avrupa'ya ve dünya pazarlarına ulaştırılmasında tercih edilecek güzergâhın Türkiye'den geçmesi jeoekonomik stratejinin temel esaslarından biri olmalıdır.

Bölgeye yönelik uygulanacak jeoekonomik strateji, Orta Asya enerji kaynaklarının dünya pazarlarına ulaştırılmasında Türkiye'nin sadece köprü işlevi görmesi ile sınırlı tutulmamalıdır. Türkiye'deki yerli petrol ve doğal gaz arama şirketlerinin Orta Asya enerji pazarına girmesi teşvik edilmeli, Türk firmaları Batılı enerji şirketleriyle Karadeniz'de, Akdeniz'de ve Kuzey Irak'ta geliştirdiği işbirliğinin benzerini Orta Asya'da da gerçekleştirebilmelidir. Orta Asya ülkelerindeki rüzgâr ve güneş enerjisi potansiyeli göz önünde bulundurularak Türk firmaları bölgede rüzgâr ve güneş enerjisi santrallerinin kurulumu alanında yatırıma teşvik edilmelidir. Türkiye, oldukça sınırlı hidrokarbon kaynaklarına sahip olan Kırgızistan ve Tacikistan'daki hidrolik enerji potansiyelini dikkate alarak bu iki ülkedeki hidroelektrik santral projelerini değerlendirmelidir.

Jeoekonominin yükselişe geçtiği mevcut dönemde Türkiye'nin yapması gereken; kendi ekonomik potansiyelini göz önüne alarak dış politika geliştirmek olmalıdır. Özellikle Orta Asya bölgesinde bahsi geçen sebeplerden ötürü jeoekonomik strateji izlenebilir. Hatta izlenmesi hem Türkiye hem de bölge ülkelerinin faydasına olacaktır. Son yıllarda dış politika yapıcı ve karar alıcılar tarafından da jeoekonomik bakış açısının önemi vurgulanmaktadır. Dış işleri bakanı Ahmet Davutoğlu; jeoekonomiyi, bir ülkenin stratejik derinliğini oluşturmasının parametrelerinden biri olarak belirtmektedir.¹⁸ Cumhurbaşkanı Abdullah Gül ise; Türk Dili Konuşan Ülkeler Birliği Konseyi'nin üçüncü zirvesinde yaptığı konuşmada Türk Dünyası-

¹⁸ Ahmet Davutoğlu, *Stratejik Derinlik* (İstanbul: Küre Yayınları,2003), 522.

nın jeoekonomik öneminin arttığı söylemine vurgu yapmıştır.¹⁹

Türkiye, Orta Asya'ya yönelik jeoekonomik stratejisinde Batılı müttefiklerinin kaygılarını dikkate almakla birlikte üzerinde bağımsız hareket etmeli, Rusya ve Çin karşıtlığı şeklinde algılanabilecek bir oluşuma müdahil olmamalıdır. Ankara, Orta Asya ülkelerinin Batılı kurumlarla bütünleşmesini sağlamakla veya bölgeye renkli devrimleri taşımakla görevli bir aktör olarak algılanmamalı, bölge ülkeleriyle karşılıklı menfaatler öne çıkarılmalıdır.

¹⁹ <http://yenisafak.com.tr/politika-haber/turk-dunyasinin-onemi-artmistir-16.08.2013-555322>

KAYNAKÇA

Brautigam, Deborah. *The Dragon's Gift-The Real Story of China in Africa*. New York: Oxford Press (2009).

Davutoğlu, Ahmet. *Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu*. İstanbul: Küre Yayınları, 2001.

Nogayeva, Ainur, *Orta Asya'da ABD, Rusya ve Çin Stratejik Denge Arayışları*. Ankara: USAK, 2011.

Heffernan, M. Ve O'Hara. "From Geo-strategy to Geo-economics: The 'Heartland' and British Imperialism Before and After MacKinder." *Geopolitics Vol 11 No 1* (2006).

İnan, Şükrü, "Dünyada ve Türkiye'de Jeoekonomi Çalışmaları ve Jeoekonomi Öğretimi." *Bilge Strateji* (Bahar 2011).

İnan, Şükrü, "Pan-Bölge Kuramından Jeoekonomik Gerçekliğe." İçinde *Uludağ Üniversitesi II. Ulusal Genç Bilim Adamları Sempozyumu*, Uludağ Üniversitesi Kültür Yayınları, No:12 (2006).

İnan, Şükrü, "Yeni bir Bilim Dalı Olarak Jeoekonomi." İçinde *Uludağ Üniversitesi I. Ulusal Genç Bilim Adamları Sempozyumu*, Cilt II. Uludağ Üniversitesi Kültür Yayınları, No:7 (2004).

Kundani, Hans, "Germany as a Geo- Economic Power." *The Washington Quarterly* (2011).

Luttwak, Edward N., "From Geopolitics to Geoeconomics: Logic of Conflict, Grammar of Commerce." *The Geopolitics Reader* (2011).

Mercille, Julien, "The Radical Geopolitics of US Foreign Policy: Geopolitical and Geoeconomics Logics of Power." *Political Geography* (2011).

Smith, Adrian, "Imagining the Geographies of The New Europe: Geo-Economic Power and The New European Architecture of Integration." *Political Geography* (2002).

Usul, Ali Resul, "Avrupa Birliği'nin Orta Asya'ya Yönelik İnsan Hakları Siyaseti." *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları Dergisi Cilt 6 Sayı 11* (2011).

Conway, McKinley. "Geo-Economics: The New Science." Conway Data Inc. (2000). <http://www.conway.com/mac/worksSubject.htm>

Fadi Farra, Claire Burgio ve Marina Cemov, *The Competitiveness Potential of Central Asia*, OECD, 2011, <http://www.oecd.org/daf/psd/46974002.pdf>

World Investment Report 2013: Annex Tables, UNCTAD, 26 Haziran 2013,
<http://unctad.org/en/Pages/DIAE/World%20Investment%20Report/Annex-Tables.aspx>

<http://yenisafak.com.tr/politika-haber/turk-dunyasinin-onemi-artmistir-16.08.2013-555322>

Indexmundi <http://www.indexmundi.com>

The World Factbook, CIA <http://www.cia.gov/library/>

Türkiye İstatistik Kurumu (TUIİK) <http://www.tuik.gov.tr>

**Fareed Zakaria, Post Amerikan Dünya, Kırmızı Yayınları,
2013, Çev. Meral Öztoprak Sağır/Eren Sağır, 280 Sayfa. ISBN:
6055411411**

Selim VATANDAŞ*

Süleyman Seyfi Ögün, “dünya okumalarına bir not” başlıklı yazısında küreselleşme olarak tanımlanan; dünyanın geç kapitalist yapılanmasını ‘Kapitalist Ekonomi Dünya’ının sadece yeni bir aşaması olarak görüyor ve ekliyor: “Yeni dünyada yepyeni çelişkiler ve çatışma alanları şekilleniyor. Hiçbir güç diğeriyle sonuna kadar müttefik değil. İdeolojik saplantılar tasfiye edildiği için son derece pragmatik bir zeminde güç ilişkileri kuruluyor, gevşiyor ve çözülüyor. Daha tuhafı; işbirliği ve dayanışma ile rekabet ve çatışma iç içe geçiyor.”¹

Post Amerikan Dünya, yeni dünyanın değişen güç dengelerini Amerika’ya anlatmaya ve farkındalık oluşturmaya çalışan bir kitap. 2008 ABD başkanlık seçimlerinde, demokrat aday Barack Obama’nın kitabı elinden düşürmeyen görüntüsü de bunu anlatır. Obama seçim turlarında, 2008 başkanlık seçimlerinde cumhuriyetçi George W. Bush’un “bir enkaz” bıraktığını, 2000-2008 döneminde ABD’nin çok güç kaybettiğini söyler ve Amerikan toplumunda bir farkındalık oluşturmaya çalışır. Yine bir seçim turunda, bir seçim imgesi olduğunu düşündüğüm şu fotoğraf New York Times’da yayımlanır: Seçim turunda arabasına binerken, Obama’nın elinde “the Post-American World”, bir parmağıyla kaldığı yeri tutan görüntüsü; tesadüfi bir fotoğraf değildir.² Zira, Zakaria’nın argümanları Obama için de bir araçtır ve kullanılan bu argümanlar, cumhuriyetçiler tarafından da çokça tepki alır.

Post Amerikan Dünya, sonda söylenmesi gerekeni dolandırmadan başta söyleyen bir kitap. Niyetini girişinde iki çarpıcı noktaya değinerek bize anlatır. İlk olarak; kitabın iç kapağında Arnold J. Toynbee’den bir alıntı vardır: “Gelişme, bir sorun başarılı bir şekilde çözüldükten sonra bunun yol açtığı yeni ve farklı sorunlar oluştuğu zaman gerçekleşir.” Kitabın yazılma nedenlerinin dayanaklarından birine dair olan bu cümle, 21. yüzyılda kompozisyonu yeniden şekillenen güç dengesinde, o öteki dünyaya çok kapalı olduğu düşünülen Amerikalılara, dönüşen dünyanın haberini vermektedir. İkinci olarak ise; Zakaria kitabın ilk cümlesiyle

* Araştırma Asistanı, BİLGESAM / Kocaeli Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı - AB Siyaseti ve Uluslararası İlişkiler Programı Yüksek Lisans Öğrencisi

¹ Süleyman Seyfi Ögün, “Dünya Okumalarına Bir Not”, *Yeni Şafak*, 8 Temmuz 2013 <http://yenisafak.com.tr/yazarlar/SuleymanSeyfiOgun/dunya%20okumalarına-bir-not-/38487> (e.t. 10.Ağustos.2013)

² Dwight Garner, “What Obama is Reading”, *The New York Times*, 21 Mayıs 2008 http://artsbeat.blogs.nytimes.com/2008/05/21/what-obama-is-reading/?_r=0 (e.t. 10.Ağustos.2013)

öne sürdüğü tezi özetler. Cümle sade bir sav öne sürmez; metin edebi olarak aynı zamanda estetikdir de: “Bu kitap Amerika’nın düşüşüne değil, diğerlerin yükselişine dairdir.”³

Zakaria son beş yüz yılda üç yapısal değişiklik olduğunu öne sürer. Bu değişikliklere göre gücün dağılımı köklü değişimler geçirmiştir. Bunların ilki Batı dünyasının 15. yüzyılda başlayan ve 18. yüzyılın sonlarına doğru olağanüstü bir ivme kazanarak devam eden yükseliş sürecidir. İkincisi ise 19. yüzyılın sonlarında Amerika Birleşik Devletleri’nin yükselişidir. 19. yüzyılın büyük bölümünde ABD, küresel ekonomiyi, politikaları, bilimi, kültürü yönetmiş ve ABD’nin bu üstünlüğü 1990’lara kadar, modern tarihte eşi benzeri görülmemiş şekilde, rakipsiz olarak sürmüştür. Modern çağın üçüncü büyük güç değişimini ise günümüzde yaşamaktayız. Zakaria bu üçüncü değişime “diğerlerinin yükselişi” (rise of the rest) adını verir. Kitap içinde “diğerleri” kelimesi ile çokça karşılaşacağız, çünkü kitap oryantalizmin kokusunu “insafsızca zeki” ve keskin bir şekilde vermektedir.

Zakaria’ya göre “Son 15 yılda dünya nüfusunun yarısı üzerinde yaptırım uygulayan Washington adeta dış dünyayla bağlantısı olmayan, kendini beğenmiş ve göz boyayıcı bir yapıya bürümüştür.” Yükselen anti-Amerikancılık şimdise post-Amerikan bir dünyaya geçmemize neden olmaktadır. Zakaria, bu dönüşümün nedenlerini iki hususa dayandırır: 2003’te Irak’la doruk noktasına ulaşan ABD gücünün; Irak müdahalesindeki tek taraflı davranışı kendi oluşturduğu düzenin bozulmasına neden olmuştur. Bununla birlikte artık güç dünya üzerinde her yana dağılmaktadır.

Zakaria diğerlerinin yükselişi hususunda ABD’yi uyarırken tarihsel bir bakışla İngiltere tarihinden Boer Savaşı ile 2003 Irak müdahalesi arasında bir paralellik kurar ve tarihin tekerrür ettiğini belirtir. İngiltere’nin dünya egemenliğinin inişe geçmesine neden olan Boer Savaşı’na rağmen, ekonomik egemenliğini kaybettikten sonra iyi diplomasi ve akıllı bir stratejik bakış açısının birleşimi sayesinde dünyanın lider gücü pozisyonunu onlarca yıl sürdürmüştür. ABD, bu stratejiyi iyi okumalıdır.

Zakaria, diğerlerinin yükselişine aslında ekonomi temelli bir bakış atmakta ve şöyle bir tablo sunmaktadır. Ülkelerin hızlı büyüme oranları ABD’nin göreceli ekonomik ağırlığını düşürecek ve daha önce AB ile çift kutuplu olan ticaret hacmi şimdi Çin, Hindistan ve diğer yükselen ülkelerin katılımıyla çok kutuplu hale gelecektir. Bu bağlamda yazar öncelikle Çin’i, ardından Hindistan’ı “diğerlerinin yükselişi”nde ayrı bir yere koyar: 7 bölümden oluşan kitabın bir bölümü Çin, bir bölümü ise Hindistan üzerinedir. Yazar, George W. Bush döneminde ABD-Çin

³ Mota mot çeviri yapmadığımdan orijinal metni vermek isterim: “This is a book not about the decline of America but rather about the rise of everyone else.”; Fareed Zakaria, “The-Post American World: And the Rise of the Rest”, Penguin Books 2009, s. 1

ilişkilerinin ideolojik olarak düşmanca ele alındığını düşünmektedir. Bir endişesi de “Çin’in kendisini sessizce göz korkutucu ve küstah Amerika’ya karşı alternatif bir pozisyona yerleştirmesi”dir. Amerika böyle bir senaryoya nasıl uyum gösterecektir? Gerçekleştirilen bu büyümede Çin açısından bakıldığında devletin, Hindistan açısından bakıldığında ise toplumun payı vardır.

Ayrıca Fareed Zakaria’nın kitapta Türkiye’ye ilişkin de birkaç cümlesi vardır. Zakaria, Brezilya ve Türkiye’yi aynı denklemde görür. Her iki ülkenin de bundan yirmi yıl önce “gelişmekte olan tipik ülkeler” olduğunu fakat bugün için bu ülkeleri “sorunları devam eden -hangi ülkenin yok ki- ancak yükselişteki ciddi ülkeler” olarak metneder.

Kitapta, ABD’yi dünyanın merkezine alan biz ve diğerleri temelli bakışın hakim olduğunu söylemek mümkündür. O kadar ki; yazar diğerlerinin yükseliş nedenini de, diğerlerine değişimi öğretmesiyle ABD’ye bağlar. Bu noktada problemlili husus Edward W. Said’in 1992 yılında Entelektüel’inde yakındığı; Batı’nın “gelişme”yi yine Batı’dan kaynaklanan bir olgu olarak ekonomik kalkınma ve ‘modernleşme’ üzerinden okumasıdır.⁴ Zakaria, kitabının kompozisyonunda “diğerleri”ni sürekli vurgularken, okucunun şu durumu da göz ardı etmemesi gerekir: 1982 sonbaharında Mombay’dan ABD’ye göçen genç bir Hindistanlı öğrenci olarak; yazarın kendisi de kökünde bir “diğerleri”dir.

Kitabın, bir yandan Çin’deki üretimin niceliksel yoğunluğuna bakarken, öte yandan üretimin insani boyutlarını göz ardı ettiğini görmekteyiz. Örneğin 24 Nisan 2013’te Bangladeş’te aniden çöken sekiz katlı binanın içindeki 1000 küsür kişinin hikâyesi bu konuda bahse değerdir: Rana Plaza. Rana plaza, bu metnin yazarınca “diğerlerinin yükselişi”ndeki belki de en önemli faktör olan ucuz işçilerin hikâyesinde bir özet niteliğindedir. Kitap 2008’in kitabıdır evet, fakat Rana Plaza’ta balık istifi ve karın tokluğuna yaşayan insanların hikâyeleri 2013’ün değildir. Bu noktada bu satırların yazarı kitapta; katı ve yoğun bir üretim fetişizminin sinik kokusunun okurlarca sezgisini muhtemel bulmaktadır.

⁴ Edward W. Said, *Entelektüel*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2011, s.79

KAYNAKÇA

Garner, Dwight, “What Obama is Reading”, *The New York Times*, 21 Mayıs 2008
http://artsbeat.blogs.nytimes.com/2008/05/21/what-obama-is-reading/?_r=0
(e.t. 10.Ağustos.2013)

Öğün, Süleyman Seyfi, ”Dünya Okumalarına Bir Not”, *Yeni Şafak*, 8 Temmuz 2013
<http://yenisafak.com.tr/yazarlar/SuleymanSeyfiOgun/duny%C3%A2-okumalarına-bir-not-/38487> (e.t. 10.Ağustos.2013)

Said, Edward W., *Entelektüel*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2011

**Marry Harper, Getting Somalia Wrong? Faith War and Hope in a Shattered State (New York&London: Zed Books, 2012) 217 Sayfa.
ISBN: 978-1-84277-933-0**

Emine ARI*

Getting Somalia Wrong? is telling the story of Somalia not only the bad, as many people expect from the Black Continent, but also the good. The good ways which carved with incentives and hopes of people who experiencing a civil war under a malfunctioning state. The book consists of six sections and the first is devoted to describe the bare bones of Somalia society: nomadic culture; society, divided along clan lines; poetry, crucial part of the people's life; and qat (narcotic leafs). The writer tries to scratch the complicated structure of the clan system and mentions the problems about the relations between clans. Second section of the book is a brief history of the country. At the following sections *Islamism* and *A Failed State*, Harper gives details of the roots of current situation of the country. The writer examines the 'Failed State' phenomenon and the gaps at implementation of the term on Somalia. Finally, under the *Piracy* section she tries to picture how Somalia affects other countries regionally via focusing terrorism and migration.

Mary Harper is a writer and journalist who is known with her articles and assessments on Africa. Currently, she is working as African Editor of BBC World News. The book, *Getting Somalia Wrong* is shaped with her living experience in Somalia, the interviews and the academic literature. Harper has articles at The Guardian, Granta, The Times and African Arguments and she has experience on the UN programs. In addition to *Getting Somalia Wrong*, she also stands as the translator of *The State in Africa: the Politics of the Belly* by J-F. Bayart.

I would like to start with the name of the book. After the collapse of the central authority in Somalia with the overthrown of Siad Barre, civil war broke out in 1991. By 1992 UN Peace Keeping Mission (UNOSOM), later it replaced with UNITAF, steps on. Reaction against foreign troops grew strongly in the country. By 1993 the reaction against the Mission troops came with the helicopter crash and killing of 20 Pakistani peacekeepers and USA soldiers faced, as the readers can remember from a Hollywood film, "Black Hawk Down". This tragedy reminded the US and international community of Vietnam War. It is understood that the UN operation was ineffective and the troops withdrew because direct involvement would not help Somalia.

* Araştırma Asistanı, BİLGESAM / Sabancı Üniversitesi Yüksek Lisans Öğrencisi.
e-posta: emineari32@gmail.com

Harper argues that this mistake repeated periodically in the history of Somalia. In 2006, a US backed intervention of Ethiopia was another example of it. This second mistake -Harper multiply these mistakes by going back to colonial acts- costs destruction of Union of Islamic Courts (UIC) which brought relative peace and order for a short time to the country. Along these incidents, Harper claims that Somalia is the best example in terms of humanitarian intervention and foreign policy of how not to do. Harper argues that the destruction of UIC led to radicalization of the Islamic groups and birth of another terrorist organization: el-Shabaab.

Somalia is considered as a dangerous state at global and regional scale because of the terrorism and migration problems. Reason of this fact is that Somalia is a 'Failed State'. Harper examines the term 'failed' deeply and accepts that the term is not a neutral definition and claims that the reason of this situation is the fact that every observation and judgment made through the point of the capital, Mogadishu. Harper objects to the term by arguing that state may be failed but not society in Somalia and says "...state 'failure' does not mean country failure."¹ To support her argument she gives the examples of well functioning economy; the mini-states such as self declared republic of Somaliland -not internationally recognized-; Somalia's leader position in livestock export at East Africa; and advanced money transfer and telecommunication systems. Writer opens a new debate on the 'failed state' term based on her own objectives.

Another point Harper raises brilliantly is how the nation state does not fit on Somalia example. Although Somalia is home for people who share same language, religion, ethnicity and culture, there is a de-facto division as Puntland, Somaliland and south-central since 2011. The trials of imposition of nation state model on the country end up unsuccessful. The clans have been seen as an obstacle for stable modern Somalia nation state. Clans are basis of the organizational and legal structure of Somali society, so getting rid of it should not be an option. Harper goes further by bringing Somaliland example which stands as a mixture of tradition and modern. From Somaliland example, she hails the synthesis of the old and new at the administration system and argues the feasibility of the Somaliland example to the whole country. It is not a secret anymore that the nation state model is problematic for the whole continent. On the one hand African Union tries to hold countries together and on the other hand the countries suffer irredentist and secessionist groups and states. Not only in Africa but also the world discusses the alternatives of nation state model since 1990s. That is why the arguments at *Getting Somalia Wrong?* are crucial for alternative state models at Africa.

The book comes forward with its coherent and clear language, so the audience can vary from the experts to beginner who interested in the country. Also the book is written by a person who spent many years at the continent and, thanks to

¹ Mary Harper, *Getting Somalia Wrong* (London & New York: Zed Books, 2012), 141.

her reporter identity, she had chance to do many interviews with pirates, nomads, ex-militias in addition to the help of academic literature. African apocalypse is pictured via images of hunger, poverty, disease, violence, piracy and terrorism. Somalia became a market for bad news. As a journalist even Harper made a self-criticism about her way of servicing the news about Somalia. In a way she accepts the blames of bad perception of people about the country. The most remarkable feature of the book is that it is far from being pessimist about Africa. Harper acknowledges the good sides of the Somali society and highlights them, and also dig in to the alternatives of the solution for Somalia. *Getting Somalia Wrong?* serves well to its purpose by highlighting the positive sides of Somalia in order to destroy the bad reputation of the country.

Türkiye'nin Vizyonu Temel Sorunlar ve Çözüm Önerileri

Doç. Dr. Atilla SANDIKLI

Bu kitap Türkiye'nin Vizyonunu ortaya koyan, uluslararası sistemi ve bölgesel gelişmeleri değerlendiren, vizyona uygun olarak Avrupa Birliği, Amerika Birleşik Devletleri ve Rusya ile ilişkilerin sağlıklı bir şekilde geliştirilmesi, bölgede barış ve istikrarın yerleştirilmesi, terörün önlenmesi, Türkiye'nin daha çağdaş bir yapıya kavuşturulması ve milletin var olan dinamiklerinin harekete geçirilebilmesi için mevcut sorunları ortaya koyan ve bu sorunlara çeşitli çözüm önerileri geliştiren bir kitaptır.

Türkiye'nin vizyonu: Türkiye Cumhuriyeti'ni çağdaş uygarlık düzeyini belirleyen değerleri üreten, huzurlu, güvenli, müreffeh ve örnek bir ülke mertebesine yükeltmektedir. Bu vizyon ideolojilerin tutuculuğundan uzak dinamik bir vizyondur ve hızla değişen dünyamızda milletimize rehber olmaktadır. Çağdaş değerler kapsamında çoğulcu demokrasiyi, insan haklarına saygıyı, hukukun üstünlüğünü ve geçirilen evrim sonunda ulaşılan ve benimsenen sosyal ve yasal hayat biçiminin geliştirilerek sürdürülmesini hedeflemektedir. Ayrıca ekonominin serbest piyasa prensipleri ve istikrar içinde büyümesini, dünya ile entegre hale getirilmesini ve refahın tabana yayılmasını gerektirmektedir. Devletin bekasını, bölünmez bütünlüğünü, Cumhuriyetin korunmasını, milli gücümüzün geliştirilmesini, menfaat ve değerler birliğine sahip olduğumuz ülkelerle dayanışma ve işbirliği içinde bulunulmasını, ülke, bölge ve dünya barışını esas almaktadır.

© 2008 | 351 Sayfa | ISBN: 978-605-89672-0-5

BİLGE ADAMLAR STRATEJİK ARAŞTIRMALAR MERKEZİ

Türk tarihi incelendiğinde geçmişteki başarıların arkasında iyi yetişmiş bilge adamların bulunduğu görülmektedir. Ancak günümüzde olayların çok boyutlu olarak gelişmesi ve sorunların karmaşıklaşması, birkaç bilge kişinin veya aydının gelişmeleri zamanında ve doğru olarak algılamasını ve alternatif politikalar üretebilmesini zorlaştırmaktadır. Gelişmelerin yakından takip edilmesi, gelecekle ilgili gerçekçi öngörülerin yapılabilmesi ve doğru politikalar üretilmesi için farklı disiplinlere ve görüşlere sahip bilge adamlar ile genç ve dinamik araştırmacıların, esnek organizasyonlar içinde sinerji sağlayacak şekilde bir araya getirilmesi gerekmektedir.

Dünya'daki ve yurt içindeki gelişmeleri takip ederek geleceğe yönelik öngörülerde bulunmak; Türkiye'nin ikili ve çok taraflı uluslararası ilişkilerine ve güvenlik stratejilerine, yurt içindeki siyasi, ekonomik, teknolojik, çevresel ve sosyo-kültürel problemlerine yönelik bilimsel araştırmalar yapmak; karar alıcılara milli menfaatler doğrultusunda gerçekçi, dinamik çözüm önerileri, karar seçenekleri ve politikalar sunmak amacıyla Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi (BİLGESAM) kurulmuştur. BİLGESAM'ın vizyonu, amacı, hedefleri, çalışma yöntemi, temel nitelikleri, teşkilatı ve yayınları <http://www.bilgesam.org/tr> web sitesinde sunulmaktadır.

BİLGE STRATEJİ DERGİSİ

Bilge Strateji; hakemli ve bağımsız bir dergidir. Bilge Strateji, Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi (BİLGESAM) tarafından yayınlanmaktadır. Yayın politikası ve bilimsel kriterler, bağımsız editörler ve Yayın Kurulu'na tespit edilmektedir.

Alanında Türkçe ve İngilizce makaleleri yayınlar. Güz ve Bahar dönemlerinde olmak üzere yılda iki kez yayınlanmaktadır. Bilge Strateji, uluslararası ilişkiler başta olmak üzere tüm sosyal bilimler konularında makaleler içerir.

Bilge Strateji'nin temel amacı sosyal bilimler alanlarındaki farklı düşünen yazarların fikirlerinden oluşan sinerji ile yurt içi ve yurt dışında sosyal bilimler literatürüne katkıda bulunabilmektir. Özellikle, sunacağı farklı bilimsel düşüncelerle Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasi, ekonomik, çevresel ve sosyo-kültürel problemlerine çözüm üretebilmektir.

YAZARLARA BİLGİ NOTU

1. Bilge Strateji Dergisi ulusal hakemli bir dergidir. Bilge Strateji Dergisi'nde yayınlanmak üzere gönderilen makale daha önce herhangi bir yerde yayınlanmamış olmalıdır.
2. Yazarlardan gelen makaleler alanında yetkin iki hakeme gönderilir. Hakemlerden rapor alınır ve rapora göre yazarlara geri dönüş yapılır. Yazarın hakemlerin raporları doğrultusunda ilgili düzeltme, değişiklik ve eklemeleri yapması durumunda makaleler yayınlanır. Makalenin yayınlanması konusunda hakemlerden biri olumsuz diğeri olumlu değerlendirme verirse, makale üçüncü bir hakeme gönderilir. Üçünü hakemin verdiği değerlendirmeye göre makalenin yayınlanmasına karar verilir.
3. Makale dili Türkçe veya İngilizce olmalıdır.
4. Makale; yazım stili, anlatımda akışkanlık, dilin doğru kullanımı, yazının planlaması, dipnotlar ile yazı arasındaki uyum, dipnotlardaki bilgilerin eksiksiz ve doğru olması, dipnotların yeterliliği, yazı ile ilgili yeterli kaynağın kullanılıp kullanılmadığı, çalışmanın bilim dünyasına katkısı, orijinalliği, yazarın iddialarını savunmadaki yeterliliği, yazının derinliği ve kalitesi gibi noktalarda tutarlı olmalıdır.
5. Makalelerin uzunluğunda alt sınırın 4000 kelime, üst sınırın ise 15000 kelimeden uzun olmaması tavsiye edilir. Kitap inceleme çalışmaları ise 1500-2000 kelime arasında olmalıdır.
6. Makale ile birlikte 80-110 kelimeyi aşmayan özeti (Türkçe ve İngilizce olarak) ve yazar hakkında 5-6 satırlık bilgi notu da gönderilmelidir.
7. Makale, Times New Roman formatında 11 puntoda ve 1,15 satır aralığında yazılmalıdır. Dipnotlar için Times New Roman formatında 10 punto kullanılmalıdır.
8. Makalenin başlığı Türkçe ve İngilizce olarak metne uygun kısa ve açık ifadeli olmalı; başlık ve alt başlıklar kalın harflerle yazılmalıdır.
9. Ana başlıklar ve alt başlıklar rakamlarla numaralandırılmalıdır. Ana başlıklar büyük harflerle yazılmalıdır. Takip eden alt başlıklar ise, kelimelerin ilk harfleri büyük diğerk harfler küçük olacak şekilde düzenlenmelidir.

1. ANA BAŞLIK

1.1. Alt Başlık

1.1.1. Alt Başlığın Bölümü

10. Alıntılama da Chicago Manual of Style sistemi kullanılmalıdır. Ayrıntılı bilgi için bakınız. http://www.chicagomanualofstyle.org/tools_citationguide.html.

Örnek:

- Kitabın dipnot olarak gösterimi;

Michael Pollan, *The Omnivore's Dilemma: A Natural History of Four Meals* (New York: Penguin, 2006), 99–100.

Pollan, *Omnivore's Dilemma*, 89.

- Kitap içindeki bölümün dipnot olarak gösterimi;

John D. Kelly, "Seeing Red: Mao Fetishism, Pax Americana, and the Moral Economy of War," in *Anthropology and Global Counterinsurgency*, ed. John D. Kelly et al. (Chicago: University of Chicago Press, 2010), 77.

Kelly, "Seeing Red," 81–82.

- Akademik dergi makalesinin dipnot olarak gösterimi;

Joshua I. Weinstein, "The Market in Plato's Republic," *Classical Philology* 104 (2009): 440.

Weinstein, "Plato's Republic," 452–53.

- İnternette alın an dipnotun gösterimi;

Fatih Özbay, "Türkiye-Rusya İlişkilerinde Üçüncü Dönem," 11.05.2010, erişim tarihi 08.11.2010, http://www.bilgesam.org/tr/index.php?option=com_content&view=article&id=677:turkiye-rusya-iliskilerinde-ucuncu-donem&catid=104:analizler-rusya&Itemid=136.

- Kaynakça gösterimi;

Pollan, Michael. *The Omnivore's Dilemma: A Natural History of Four Meals*. New York: Penguin, 2006.

Weinstein, Joshua I. "The Market in Plato's Republic." *Classical Philology* 104 (2009): 439–58.

McDonald's Corporation. "McDonald's Happy Meal Toy Safety Facts." Accessed July 19, 2008. <http://www.mcdonalds.com/corp/about/factsheets.html>.

11. Makale Teslim Şekli: Makaleler bilgesam@bilgesam.org adresine Bilge

Strateji dergisinde yayınlanmak üzere gönderildiği belirtilerek yazar iletişim bilgileriyle birlikte gönderilmelidir. Bu süreçte, makalelerle ilgili yapılması gereken değişiklik ve düzeltmeler yazarlara bildirilecektir. Makalenin değişiklik yapılmış hali, bildirim tarihinden en geç iki hafta sonra yukarıda belirtilen e-posta adresine tekrar gönderilmelidir.

12. Daha fazla bilgi edinmek için www.bilgestrateji.com adresine bakınız.

SUBMISSION GUIDELINES

1. The Wise Strategy Journal is a nationally refereed journal. Articles submitted for publication in the Wise Strategy Journal must not ever have been previously published in any other publication.
2. Articles must be written in Turkish or English.
3. Submitted articles are viewed by two competent referees, who are renowned experts in their field. The authors are then given feedback according to the reviews given by these selected referees. Articles are published pending that the author makes the required corrections, changes, and additions to the article per the suggestions of the referees' review. In the case that referees submit contradicting reviews about the article, the article in question is then sent for review to a third referee. The ultimate publication of the article is lastly determined by the review given by the third referee.
4. Meticulous attention should be paid to the following criteria: writing style, academic accuracy, correct language usage, organized and cohesive writing, appropriate and adequate use of footnotes, and relevant and sufficient use of resources. Studies should exhibit originality, depth, and quality in their contribution to the science world.
5. Articles should not be less than 4,000 words. Although the number of words at maximum is not limited, it is recommended not to exceed 15,000 words. The number of words for book reviews should be between 1500-2000 words.
6. A summary of the article and a short biography of the writer (both not exceeding 100 words, in either Turkish or English) ought to be sent with the article.
7. The article must be written in 11-point Times New Roman font and 1.5 line spacing. Footnotes must also be written in Times New Roman font, size 10.
8. The article's title must be short, appropriate, and clearly expressed; headings and sub-headings should be marked in bold.
9. Headings and sub-headings ought to be numbered, as exhibited in the example below. Headings must be written in all capital letters. For the subsequent sub-headings, the first letter of the first word must be capitalized while the following letters are lower-cased.

1. MAIN HEADING

1.1. Sub Heading

1.1.1. A Brief Chapter Under Sub-Heading

10. For the use of citations, the system of the Chicago Manual of Style ought to be used. For further details, please see http://www.chicagomanualofstyle.org/tools_citationguide.html.

- For a book;

Michael Pollan, *The Omnivore's Dilemma: A Natural History of Four Meals* (New York: Penguin, 2006), 99–100.

Pollan, *Omnivore's Dilemma*, 89.

Pollan, Michael. *The Omnivore's Dilemma: A Natural History of Four Meals*. New York: Penguin, 2006.

- For a chapter or other part of a book;

John D. Kelly, "Seeing Red: Mao Fetishism, Pax Americana, and the Moral Economy of War," in *Anthropology and Global Counterinsurgency*, ed. John D. Kelly et al. (Chicago: University of Chicago Press, 2010), 77.

Kelly, "Seeing Red," 81–82.

Kelly, John D. "Seeing Red: Mao Fetishism, Pax Americana, and the Moral Economy of War." In *Anthropology and Global Counterinsurgency*, edited by John D. Kelly, Beatrice Jauregui, Sean T. Mitchell, and Jeremy Walton, 67–83. Chicago: University of Chicago Press, 2010.

- For a journal article;

Joshua I. Weinstein, "The Market in Plato's Republic," *Classical Philology* 104 (2009): 440.

Weinstein, "Plato's Republic," 452–53.

Weinstein, Joshua I. "The Market in Plato's Republic." *Classical Philology* 104 (2009): 439–58.

- For a website;

"McDonald's Happy Meal Toy Safety Facts," McDonald's Corporation, accessed July 19, 2008, <http://www.mcdonalds.com/corp/about/factsheets.html>.

“McDonald’s Happy.”

“McDonald’s Happy Meal Toy Safety Facts.” McDonald’s Corporation. Accessed July 19, 2008. <http://www.mcdonalds.com/corp/about/factsheets.html>.

11. Article Submission: Articles to be published in the Wise Strategy Journal must be sent to editor@bilgestrateji.com. Within the e-mail, the proposed article should be attached, together with a brief statement requesting the article’s inclusion in the Wise Strategy Journal. Brief (100 words) biographical information about the writer should also be included.

The submission process will include notifying the writer of changes and corrections to the article that have been suggested by the selected referees. Authors must then re-send the final amendments to the article to the above email address no later than two (2) weeks, or 15 days, after the date when they were given the appropriate feedback.

12. For further information, please see <http://www.bilgestrateji.com/eng>